SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDADAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, Odraz základného výskumu slovenčiny v časopise *Slovenská reč* 65
V. Turčány, O prekladaní zo slovenčiny — do slovenčiny 74
J. Horecký, Charakteristika slovnej zásoby Jána Hollého 84
D. Slančová, O kompozičných prostriedkoch súčasnej slovenskej eseje a jej štýlu (II) . . 93
K. Palkovič, Riznerov pokus o slovník slovenského jazyka 98

DISKUSIE

Š. Ondruš, Meno rieky *Poprad* je slovansko-slovenské 102
S. Ondrejovič, O význame spojenia *spáchať atentát* 109

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Ján Horecký šesťdesiatpäťročný. L. Dvonč 114
Za Adamom Prandom. K. Palkovič . . . 115
Vedecký seminár mladých pracovníkov JÚĽŠ SAV K. Hegerová 116
XX. letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. D. Augustínská 118
Seminár macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry. E. Bajzíková 119
Slovník české frazeologie a idiomatiky. F. Buffa 120
Mechanizmus ľudskej reči Wolfganga von Kempelena. S. Ondrejovič 124

ROZLIČNOSTI

Sloveso *odbiť (sa) / odbíjať (sa)* a prídavné meno *neodbytný*. F. Kočiš 127

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 50 – 1985
ČÍSLO 2

Štefan Peciar

ODRAZ ZÁKLADNÉHO VÝSKUMU SLOVENČINY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

V r. 1985 završuje *Slovenská reč* (SR) päťdesiaty ročník svojho trvania. Pri tomto významnom jubileu nášho časopisu sa redakčná rada z iniciatívy hlavného redaktora rozhodla uverejniť hodnotenie pôsobenia tohto najstaršieho slovakistického časopisu vo vývine slovenskej jazykovedy, najmä slovakistiky, za posledné polstoročie. Tomuto cieľu majú poslúžiť aj spomienky a skúsenosti hlavných redaktorov, ktorí sa vystriedali vo vedení časopisu Slovenská reč.

Ja som vykonával funkciu hlavného redaktora v rokoch 1950—1954 a 1971—1982. Členom redakčnej rady som nepretržite od r. 1949. V priebehu tohto obdobia sme mali už viac príležitostí hodnotiť prínos nášho časopisu do rozvoja slovenskej jazykovedy. Slovakistickú produkciu v jednotlivých odvetviach výskumu najpodrobnejšie zhodnotili viacerí členovia redakčnej rady SR pri pätnástom výročí oslobodenia Československej republiky v sérii príspevkov uverejnených v 25. roč. (1960). Rozvoj výskumu slovenského jazyka v jednotlivých odboroch slovakistiky za polstoročie 1918—1968 dokumentoval seriál hodnotiacich príspevkov uverejnených v 34. roč. (1969) pri výročí vzniku Československa. V 35. roč. (1970), v roku výročia oslobodenia Československa, sa hodnotila najmä knižná slovakistická produkcia a charakterizovala sa celková situácia slovenskej jazykovedy v metodológii a v jednotlivých smeroch výskumu. Dobrý prehľad výsledkov výskumu slovenského jazyka podáva redakčný článok *Na tridsiate piate výročie oslobodenia ČSR* v 45. roč. (1980). V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch sa slovenská jazykoveda už mohla preukázať viacerými pozoruhodnými výsledkami tvorivej práce kolektívov i jednotlivcov.

Tematika príspevkov uverejňovaných v SR v 60. a 70. rokoch i mená autorov sú svedectvom rozvoja slovenskej jazykovedy aj z hľadiska špecializácie výskumu. Popri tradičných témach o otázkach pravopisu, skloňovania a časovania, jazykovej správnosti stále viac pribúdajú analytické

a teoretické štúdie z oblastí predtým u nás málo rozvíjaných. Do zorného poľa výskumu sa dostávajú otázky tvorenia slov, problémy štýlu a štylistiky, osobitne otázky štýlu umeleckých diel a otázky odborného štýlu; z gramatiky sa dostávajú stále viac do popredia otázky skladby; obnovuje sa štúdium fonológie; práce na tvorbe slovníkov stimulujú rozvoj lexikológie, frazeológie a lexikálnej sémantiky. V súvislosti s otázkami kultúry hovorenej reči sa začína uvažovať a diskutovať o problémoch slovenskej ortoepie. Okrem otázok spisovného jazyka sa rozvíja i výskum v oblasti dialektológie a dejín slovenčiny. V 70. rokoch pribúda konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny najmä v slovnej zásobe. Slovenskí rusisti vykonávajú všestranný konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny. Časopis pozorne zaznamenával a komentoval výsledky tohto rozvetveného výskumu slovenského jazyka a prostredníctvom svojich prispievateľov sa na ňom aktívne zúčastňoval a zúčastňuje.

Vráťme sa teraz na začiatok 50. rokov a všimnime si, ako sa od tých čias vyvíjali vonkajšie osudy slovenských jazykovedných časopisov. Na začiatku 50. rokov bol zredukovaný počet slovenských jazykovedných časopisov. Po štyroch ročníkoch prestal vychodiť časopis *Slovo a tvar* a po šiestich ročníkoch zborník *Linguistica Slovaca*. Matičný *Jazykovedný sborník* prešiel r. 1950 do Vydavateľstva SAVU a neskôr sa zmenil na *Jazykovedný časopis SAV*. Vydávanie *Slovenskej reči* prevzalo od Matice slovenskej Štátne nakladateľstvo v Bratislave, starostlivosť o ňu prevzal Jazykovedný ústav SAVU. V podtitule dostala SR určenie „jazykovedný časopis pre školu a prax". V tomto období sa SR začala viac zaoberať problémami vyučovania slovenského jazyka a plnila aj funkciu didakticko-metodického časopisu. Uverejňovala metodické príspevky, recenzie učebníc, učebné texty a komentáre k nim. Naďalej uverejňovala príspevky o praktických otázkach jazykovej kultúry a jazykovej správnosti. Zriedkavejšie sa riešili vedeckovýskumné problémy spisovnej slovenčiny, medziiným otázky ustaľovania národnej odbornej terminológie.

V priebehu 18. ročníka nastala vo vydávaní SR organizačná zmena. Ešte pred uzákonením Slovenskej akadémie vied prevzalo vydávanie SR (od dvojčísla 5—6, t. j. od 1. januára 1953) Vydavateľstvo SAV. SR sa stala časopisom Slovenskej akadémie vied „pre praktické otázky slovenskej jazykovedy". Od 20. ročníka (1955) sa podtitul SR zmenil na časopis Slovenskej akadémie vied „pre výskum a kultúru slovenského jazyka". Tento dvojaký charakter si SR zachovala až do začiatku 70. rokov. Postupne sa však stávala prevažne teoretickým časopisom v odbore slovakistiky. Od r. 1955, keď na istý čas prestal vychádzať Jazykovedný časopis SAV ako teoretický orgán slovenskej jazykovedy, jeho úlohy prebrala SR. Stále silnejúce teoretické zameranie SR sa napokon vyjadrilo aj v zmene podtitulu. Od 36. roč. (1971) je SR „časopisom pre výskum slovenského jazyka" a orgánom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Táto zmena bola odôvodnená aj potrebou zrevidovať delimitáciu v zameraní slovenských jazykovedných časopisov, keďže už od r. 1967 vychádzal nový časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu s názvom *Kultúra slova*.

Časté zmeny vo vydávaní SR nemohli prirodzene ostať bez vplyvu na obsahovú náplň časopisu a na jeho celkový ráz. Jeho línia dlho osciluje medzi zameraním na popularizáciu praktických otázok jazykovej kultúry a vedeckovýskumným zameraním na teoretické otázky spisovného jazyka. Táto druhá zložka sa markantnejšie prejavila až po prechode časopisu do Slovenskej akadémie vied, konkrétne do opatery Ústavu slovenského jazyka, neskoršie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra.

Po sústredení vedeckého výskumu v ústavoch SAV pripadli novobudovanému Ústavu slovenského jazyka významné úlohy. Najnaliehavejšia bola vtedy úloha vypracovať základnú normatívnu príručku spisovného jazyka v podobe nových Pravidiel slovenského pravopisu. S touto úlohou priamo súvisela potreba demokratizácie slovenského pravopisu. Dobre premyslenými akciami a popularizáciou výsledkov výskumu slovenského jazyka vo všetkých vrstvách spoločnosti jazykovedci túto náročnú úlohu úspešne zvládli a v r. 1953 odovzdali slovenskej verejnosti nové Pravidlá do používania. V celej tejto akcii, ktorá v dejinách slovenskej jazykovedy nemá obdobu, zohral významnú úlohu aj časopis Slovenská reč. Rozhodujúcim faktorom však bola priaznivá spoločenská atmosféra: porozumenie prevažnej väčšiny slovenskej inteligencie, žičlivý postoj politických činiteľov i spolupráca s českými jazykovedcami.

Popri stálej spolupráci slovenských a českých jazykovedcov významným faktorom v rozvoji slovenskej a celej československej jazykovedy bol obrodzujúci vplyv sovietskej jazykovedy. Od začiatku päťdesiatych rokov sa naši jazykovedci stále hlbšie oboznamovali s klasickou ruskou lingvistickou tradíciou, ktorú neskôr rozvíjala sovietska jazykoveda na princípoch marxistickej filozofie a metodológie. Orientácia na sovietsku jazykovedu pomohla našim jazykovedcom lepšie sa orientovať vo vývine súčasnej svetovej lingvistiky v rozličných smeroch výskumu i v riešení konkrétnych teoretických problémov. Prejavuje sa to na významných spoločných podujatiach i v teoretickom zázemí individuálnych prác čoraz väčšieho počtu našich jazykovedcov.

Prvým významným spoločným podujatím slovenských a českých jazykovedných pracovísk bola celoštátna lexikografická konferencia v Bratislave v júni 1952. V uznesení z tejto konferencie, ktoré uverejnila SR v 17. roč., zhodnotili sa dosiahnuté výsledky a formuloval sa pracovný program slovenskej i českej lexikografie na najbližšie roky. Materiály z tejto konferencie vyšli pod názvom *Lexikografický sborník* vo Vydavateľstve SAV r. 1953. Na teoretické výsledky bratislavskej lexikografickej konferencie naši lexikografi v nasledujúcich rokoch často nadväzovali a dodnes sa na ne odvolávajú. Svedectvom toho sú viaceré lexikografické štúdie a príspevky uverejnené v SR v 50.—70. rokoch. V 19. roč. (1954)

venovala SR lexikografii dvojčíslo (3—4). Priniesla v ňom okrem viacerých príspevkov o teoretických i praktických otázkach súčasnej lexikografie aj ukážky spracovania hesiel do chystaného Slovníka slovenského jazyka a prvé skúsenosti získané pri koncipovaní tohto diela. Na prvú lexikografickú konferenciu nadväzovala aj celoštátna pracovná porada o prekladových slovníkoch, ktorú zorganizovalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo r. 1959 v Piešťanoch. Materiály z tejto porady vyšli pod názvom *Lexikografický sborník* (1961). Podrobnú správu o tomto zborníku uverejnila SR v 26. roč. (1961).

V priebehu 50. a 60. rokov zaznamenala SR niekoľko celoštátnych konferencií. Medzi najúspešnejšie patrí konferencia o norme spisovného jazyka (r. 1955 v Bratislave). Prediskutovali a objasnili sa na nej pojmy jazykovej normy, kodifikácie a úzu, pričom sa vychádzalo z téz Pražského lingvistického krúžku, publikovaných v 30. rokoch v zborníku *Spisovná čeština a jazyková kultúra*. Prednesené referáty a diskusiu z bratislavskej konferencie publikovala SR v 20. roč. (1955). V 22. roč. (1957) priniesla SR správy o dvoch celoštátnych konferenciách, na ktorých sa zúčastnili aj viacerí slovenskí jazykovedci. Bola to konferencia o vedeckom poznaní súčasných jazykov (Praha 1956) a konferencia o historicko-porovnávacom štúdiu slovanských jazykov (Olomouc — Praha 1957). Materiály z obidvoch konferencií vyšli v osobitných zborníkoch r. 1958.

Teoretickou prípravou na kolektívne diela, ktoré vznikali v Ústave slovenského jazyka SAV, boli dve konferencie, ktoré ústav usporiadal v 50. rokoch. Bola to konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka (1955) a konferencia o otázkach slovenskej skladby (1958). Na obidvoch sa okrem pracovníkov ústavu aktívne zúčastnili aj zástupcovia slovakistických katedier i českých jazykovedných pracovísk. Na konferencii o skladbe sa zúčastnili i traja zahraniční jazykovedci. Na prvej konferencii sa prediskutovali najmä otázky vymedzenia morfológie, slovných druhov a členenia slovnej zásoby. Základné referáty i pripravené diskusné príspevky, ktoré odzneli na tejto konferencii, i podrobnú správu uverejnila SR v dvojčísle 1—2 21. roč. (1956). Na druhej konferencii sa prediskutovali viaceré teoretické otázky skladby: obsah a hranice skladby, syntaktická forma, gramatický tvar, teória vetných členov, veta a výpoveď, klasifikácia súvetí a i. Podrobnú správu o tejto konferencii uverejnila SR v 23. roč. (1958).

Významným celoštátnym podujatím bola konferencia o problémoch marxistickej jazykovedy (Liblice 1960). Materiály z nej vyšli v zborníku *Problémy marxistické jazykovědy* (Praha, ČSAV 1962).

V jubilejnom roku Ľudovíta Štúra, zakladateľa spisovnej slovenčiny, (1956) usporiadali slovenskí jazykovedci osobitnú konferenciu. Hodnotili

mnohostrannú činnosť Ľ. Štúra a jej význam pre formovanie slovenského národa, analyzovali Štúrove jazykovedné názory, jeho názory na slovenčinu a jej vzťah k iným slovanským jazykom, najmä k češtine, podrobnejšie si povšimli kodifikátorskú prácu Ľ. Štúra. Referáty i diskusiu z konferencie o Štúrovi uverejnila SR v dvojčísle 3—4 21. roč. (1956); materiály vyšli aj ako samostatný zborník.

Na podnety a výsledky bratislavskej konferencie o spisovnej norme i liblickej konferencie o marxistickej jazykovede (1960) programovo nadväzovala konferencia o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry. Usporiadal ju r. 1962 Ústav slovenského jazyka SAV v spolupráci s Katedrou slovakistiky Univerzity J. A. Komenského a s ÚJČ ČSAV. Slovenskí a českí jazykovedci v otvorenej výmene názorov podrobne prediskutovali široký okruh problémov spisovnej slovenčiny a češtiny: otázky jazykovej kultúry a jazykovej výchovy, vývinové tendencie v slovnej zásobe a gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny, štýly súčasného spisovného jazyka, jazyk umeleckej literatúry, otázky odbornej terminológie, vzťah spisovného jazyka a nárečí. Záverečné tézy z konferencie, nazvané *Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny,* uverejnila SR v 27. roč. (1962). Celý materiál vyšiel r. 1963 ako VII. zväzok Jazykovedných štúdií (podrobnú recenziu porov. v SR, 28, 1963).

V r. 1964 a 1965 sa vo výskume zaktivizoval výbor Združenia slovenských jazykovedcov. Zorganizoval výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny a usporiadal dve štylistické konferencie o jazyku a štýle súčasnej prózy a o jazyku a štýle prózy pre mládež. Obidve konferencie boli významné tým, že stimulovali štylistický výskum a že jazykovedci nadviazali pracovné kontakty s literárnymi vedcami a so spisovateľmi. SR uverejnila o všetkých uvedených podujatiach podrobné informácie.

V r. 1964 a 1965 publikovala SR niekoľko príspevkov o racionalizácii pravopisu. Na obnovenie diskusií o tejto otázke dalo podnet Vedecké kolégium jazykovedy SAV. Diskusia však mala prevažne teoretický ráz a dostatočne sa nerozvinula.

Uprostred 60. rokov sa začala diskusia o otázkach jazykovej kultúry a jazykovej politiky v časopise Kultúrny život. Niektorí predstavitelia slovenskej kultúrnej verejnosti vyčítali slovenským jazykovedcom ľahostajný, pasívny postoj v otázkach vývoja spisovnej slovenčiny a videli v nich hlavných vinníkov neuspokojivého stavu jazykovej kultúry v širokých kruhoch slovenskej pospolitosti. Kritika sa preniesla aj na závery liblickej a bratislavskej jazykovednej konferencie, kde sa formovala téza o zbližovaní slovenčiny a češtiny. V tejto téze videli niektorí publicisti návrat čechoslovakizmu z čias buržoáznej republiky. Takúto interpretáciu dostalo potom aj kritické posúdenie Slovníka slovenského jazyka, ktorého

4. zväzok sa vtedy dokončieval. Vyslovili sa požiadavky na zlepšenie organizácie práce na tomto diele i vo vedení Ústavu slovenského jazyka SAV. To vzápätí viedlo ku kádrovým zmenám vo vedení ústavu. V tejto situácii SR v 30. roč. (1965) detailne komentovala priebeh diskusie v Kultúrnom živote, uverejnila podrobnú správu o priebehu konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny a závery z tejto konferencie. V 31. roč. (1966) boli uverejnené štyri oponentské posudky o Slovníku slovenského jazyka, široká diskusia a odpoveď hlavného redaktora slovníka.

Po nastúpení nového vedenia v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV r. 1966 sa zlepšila spravodajská a informačná zložka SR. Pravidelne sa prinášali správy o činnosti ústavu, Združenia slovenských jazykovedcov, ústavných i medzinárodných komisií. Zaznamenávali sa významné životné jubileá s hodnotiacimi článkami a bibliografiami. Viac-menej pravidelne sa recenzovali knižné práce slovenských i českých jazykovedcov aj autorských kolektívov i vybrané práce sovietskych autorov. Uverejňovali sa informácie o slovakistike v zahraničí. V úvahách o úlohách slovenskej jazykovedy sa opäť pripomína požiadavka modernizácie výskumu. Do popredia sa dostala úloha vypracovať novú, vyhovujúcu teóriu spisovného jazyka a na jej základe rozvíjať otázky jazykovej kultúry, skúmať a pestovať národný jazyk.

Viaceré akcie, ktoré zaznamenáva SR v druhej polovici 60. a v priebehu 70. rokov, svedčia o zvýšenej aktivite Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Najvýraznejšie sa to prejavuje v usporadúvaní vedeckých konferencií. Na prvom mieste treba spomenúť konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny spojenú s prijatím dokumentu *Tézy o slovenčine* (Smolenice, december 1966). Túto konferenciu hodnotili niektorí účastníci ako začiatok novej etapy v upevňovaní národného povedomia a v rozvíjaní jazykovej kultúry. SR uverejnila podrobnú správu o konferencii a Tézy o slovenčine. Materiál z konferencie vyšiel v zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967). Viac alebo menej podrobné informácie prinášala SR aj o iných konferenciách o slovenskom jazyku. Materiály z prevažnej väčšiny týchto konferencií vyšli v osobitných zborníkoch.

V 33. roč. (1968) uverejnila SR úradný oznam Slovenskej pravopisnej komisie o úprave písania slov *sbor, sväz, sjazd, svitok, zpráva* na *zbor, zväz, zjazd, zvitok, správa.* Touto úpravou, s ktorou vyslovili súhlas príslušné nadriadené orgány SAV a SNR, sa odstránili výnimky z pravidla o písaní *s-, z-* podľa spisovnej výslovnosti. Nová úprava nadobudla platnosť od 1. mája 1968.

Hlavným prínosom konferencie o spisovnej slovenčine v rokoch 1918—1968 (Smolenice, december 1968) bol prvý pokus o periodizáciu vývinu spisovnej slovenčiny od vzniku Československej republiky a obhajoba

stanoviska o praslovanskej genéze slovenčiny. SR uverejnila o priebehu konferencie podrobnú správu v 34. roč. (1969). SR priniesla správy aj o konferencii o slovenčine na rozhraní 19. a 20. stor. (Trnava, december 1969), ktorá bola venovaná detailnému zhodnoteniu diela Sama Czambela pri výročí jeho smrti, a o vedeckom diele Martina Hattalu a jeho význame pre výskum a hlbšie poznanie slovenského jazyka, o jeho podstatnej účasti na kodifikácii spisovnej slovenčiny, ako aj o prínose v slavistike (na pracovnej konferencii v Hattalovom rodisku Trstenej r. 1970). Spoločným podujatím slovenských a českých lexikológov a lexikografov s početnou zahraničnou účasťou bola konferencia o teoretických otázkach súčasnej lexikológie a lexikografie (Smolenice, máj 1970). Materiály vyšli v zborníku *Slovo a slovník* (1972). Na konferencii o pôvode a najstaršom vývine slovenčiny (Smolenice, december 1974) prediskutovali slovenskí jazykovedci za aktívnej účasti zástupcov českých jazykovedných pracovísk komplex otázok súvisiacich so zánikom praslovančiny: rozčlenenie praslovanského územia na areály a vznik samostatných slovanských jazykov, praslovanské dedičstvo a chronológia praslovanských javov, osídlenie slovenského jazykového územia, integračné a diferenciačné procesy v najstaršom období slovenčiny (materiály vyšli v Jazykovedných štúdiách 14, 1977). Metodologické a teoretické problémy výskumu nárečovej slovnej zásoby boli predmetom slovenskej dialektologickej konferencie s početnou účasťou zahraničných dialektológov (Prešov, apríl 1975). Bola to prípravná fáza prác na Slovníku slovenských nárečí, ktorý je súčasťou ŠPZV.

Širokú aktívnu účasť jazykovedcov českých aj slovenských akademických i univerzitných pracovísk i zahraničných účastníkov zo ZSSR, Poľska, NDR, Maďarska, Juhoslávie a Bulharska vzbudila konferencia o aktuálnych otázkach jazykovej kultúry v socialistických krajinách (Liblice, jún 1976). Prerokovali sa na nej tri okruhy problémov: vývin a súčasný stav teórie jazykovej kultúry, úlohy a ciele starostlivosti o jazykovú kultúru v socialistickej spoločnosti, všeobecné a špecifické črty v teórii jazykovej kultúry v jednotlivých národných jazykoch. Správu o tejto konferencii uverejnila SR v 45. roč. (1980) na základe konferenčných materiálov publikovaných v zborníku z r. 1979.

Pedagogická fakulta v Nitre organizačne zabezpečila prípravu celoštátnej konferencie o otázkach syntaxe a jej vyučovania (september 1979). Popri teoretických otázkach syntaxe sa tu prerokúvali aj metodické otázky. SR uverejnila správu o priebehu a výsledkoch tejto konferencie v 45. roč. (1980). Na zvýšený záujem súčasnej jazykovedy o problémy sémantiky poukázala konferencia o sémantike, ktorú usporiadal Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV (Smolenice, január 1980). Rokovanie vyše 70 účastníkov z dvanástich vedeckovýskumných pracovísk ČSSR sa sústredilo na

štyri tematické okruhy: 1. semiotické problémy sémantiky, 2. syntaktická sémantika, 3. lexikálna sémantika a 4. konfrontačná sémantika. Správu o konferencii uverejnila SR v 45. roč. (1980). Cieľom konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice, marec 1983) bolo zhodnotiť lexikologické a lexikografické postupy a metódy pri opise slovnej zásoby slovenčiny zo synchrónneho, diachrónneho a konfrontačného aspektu. Na prerokúvaní bohatého tematického programu sa aktívne zúčastnili pracovníci JÚĽŠ SAV, ÚJČ ČSAV, filozofických a pedagogických fakúlt a dvaja delegáti z Akadémie vied NDR. Rokovania potvrdili smerovanie k exaktnosti vo všetkých oblastiach výskumu slovnej zásoby.

Mimoriadnu aktivitu v usporadovaní vedeckých sympózií a konferencií preukazujú pracovníci v oblasti onomastiky. Do r. 1980 zorganizovali 8 celoslovenských konferencií a jednu celoštátnu konferenciu (viaceré so zahraničnou účasťou), na ktorých sa prediskutovali a riešili teoretické a metodologické problémy výskumu vlastných mien a ich lexikografického spracovania. Onomastici sa okrem toho aktívne zúčastňujú na štandardizácii slovenského geografického názvoslovia. Výsledky tohto výskumu, ako aj ďalší rámcový program výskumu boli uverejnené aj v časopise Slovenská reč.

V 70. a 80. rokoch sa československí jazykovedci tri razy kolektívne zamýšľali nad metodologickými problémami marxistickej jazykovedy. Príslušné oddelenie ÚV KSČ a Prezídium ČSAV dali podnet usporiadať seminár, na ktorom jazykovedci komunisti mali kriticky posúdiť súčasnú situáciu v československej jazykovede a prijať závery o potrebe orientovať našu jazykovedu na marxistickú metodológiu a na prekonanie nežiadúcich vplyvov formalistických smerov západnej lingvistiky (Praha, máj 1973). Materiály zo seminára vyšli v osobitnom zborníku (1975). Na výsledky seminára z r. 1973 nadviazalo sympózium o marxistickej jazykovede, ktoré usporiadalo Vedecké kolégium jazykovedy ČSAV v septembri 1977 v Olomouci. Prediskutovalo a osvetlilo sa na ňom šesť okruhov problémov: 1. metodologické problémy marxistickej jazykovedy, 2. marxistická dialektika a jazykoveda, 3. marxistická koncepcia jazyka, 4. vzťah jazyka a myslenia, 5. vzťah jazyka a spoločnosti a 6. kritické zhodnotenie štrukturalizmu v českej a slovenskej jazykovede. SR uverejnila o sympóziu podrobnú správu v 43. roč. (1978). Materiály zo sympózia vyšli v osobitnom zborníku (1980), správy o týchto podujatiach aj v SR.

K prerokovaniu základných teoretických otázok marxistickej jazykovedy sa vrátila celoštátna konferencia, ktorú usporiadali akademické jazykovedné pracoviská, JÚĽŠ SAV a ÚJČ ČSAV, za aktívnej účasti predstaviteľov filozofie, logiky a psychológie (Smolenice, november 1983). Na programe konferencie boli tieto hlavné okruhy problémov: 1. ontologické

a gnozeologické otázky jazyka, 2. analýza jazykových jednotiek z hľadiska kategórií marxistickej dialektiky a 3. metodologické problémy jazykovedy a kritika nemarxistických jazykovedných koncepcií. V diskusiách sa osvetlili viaceré konkrétne otázky súčasnej jazykovedy. Správu o priebehu konferencie uverejnila SR v 49. roč. (1984).

Okrem tematiky jazykovedných konferencií o rozvoji a obsahovom zameraní slovenskej jazykovedy podáva svedectvo aj tematika príspevkov uverejnených v SR. V základných článkoch sa riešia všeobecné alebo parciálne teoretické problémy výskumu slovenského jazyka. Tým sa na slovenskom jazykovom materiáli rozvíja súčasná jazykovedná teória a metodológia. V programových článkoch sa vedúci pracovníci zamýšľajú nad orientáciou súčasnej slovenskej jazykovedy a naznačujú perspektívy jej rozvoja. Celkový obraz o činnosti slovenských jazykovedných pracovísk a jednotlivých pracovníkov dopĺňajú kritické články a diskusie, správy a posudky o publikovaných prácach.

V poslednom desaťročí sa SR priblížila k tej obsahovej náplni, ktorú krátko charakterizuje podtitul *časopis pre výskum slovenského jazyka.* SR má obsiahnuť výskum slovenského národného jazyka v celej šírke. Pravda, existuje tu istá hierarchia. Najviac príspevkov je venovaných spisovnému jazyku. Tu sa prejavuje vcelku rovnomerné rozloženie síl, i keď v niektorých ročníkoch SR sa neúmerne často pertraktujú problémy pravopisu. Detailne sa skúmajú otázky hláskoslovia a spisovnej výslovnosti. Opäť sa dostali do popredia problémy fonológie. Dobre je zabezpečený výskum gramatiky, najmä syntaxe, ktorý sa stále prehlbuje. Stúpajúci záujem o otázky lexikológie i semaziológie zvyšuje vedeckú úroveň lexikografie. Na dobrú teoretickú úroveň sa dostalo štúdium frazeológie. Do šírky i do hĺbky sa rozvíja štylistický výskum slovenského jazyka. Stále aktuálne sú otázky štýlového rozvrstvenia slovnej zásoby, rozlíšenie spisovných a nespisovných prvkov v slovnej zásobe. SR podporuje aj diskusie o teoretických otázkach spisovného jazyka.

Primerané miesto v SR zaujala dialektológia. Publikujú sa príspevky súvisiace s prácami na Atlase slovenského jazyka. V súvislosti s prípravou Slovníka slovenských nárečí dostal sa na program výskum nárečovej slovnej zásoby i tvorenia slov. SR venuje pozornosť aj výskumu vývinu slovenského národného jazyka, najmä slovnej zásoby, ktorá je svedectvom života národa. V súvislosti s prácami na Historickom slovníku slovenského jazyka sa skúma vývin slovnej zásoby slovenčiny v predspisovnom období, vzťah domácich a cudzích prvkov v slovnej zásobe, obohacovanie slovnej zásoby preberaním slov z češtiny aj z iných jazykov, problematika vlastných mien (onomastika). V poslednom období sa v SR publikujú aj etymologické príspevky. Problémy pôvodu slov nie sú iba spestrením tema-

tiky, lež ide o aktuálnu otázku slovanského kultúrneho dedičstva, ktoré sa v tradičných etymologických výkladoch neraz popieralo a pripisovalo sa iným národom.

Medzi trvalé úlohy SR patrí hodnotenie diela a činnosti veľkých osobností slovenského národa, ako boli v staršom období Matej Bel, neskôr Anton Bernolák, Ľudovít Štúr, Martin Hattala, Samo Czambel, Jozef Škultéty a i. Túto čestnú úlohu SR plní objasňovaním prínosu týchto osobností vo vedeckom poznávaní slovenského jazyka. Príspevky tohto druhu sa publikujú najmä v jubilejných rokoch. Máme však dosiaľ isté podlžnosti vo vydávaní prác jazykovedcov minulých generácií. Zdá sa, že sa budovanie tradície v slovenskej jazykovede dostatočne nedoceňuje. Pravda, na túto kritickú pripomienku by sa dalo odpovedať aj tak, že na tvorivé rozvíjanie jazykovednej teórie a metodológie má slovenská jazykoveda osobitný orgán, a to Jazykovedný časopis. Lenže Jazykovedný časopis je zameraný na problémy všeobecnej jazykovedy a na všetky filológie, ktoré sa u nás pestujú, kým na výskum slovenského jazyka, a to aj na teoretickú zložku, je vyhradený časopis SR, ktorý túto úlohu plní popri zborníku Jazykovedné štúdie. Súčasná delimitácia kompetencie slovenských jazykovedných časopisov vcelku vyhovuje potrebám rozvoja slovenskej jazykovedy.

Na záver ešte jedna kritická poznámka. Pod nadpisom *Diskusie* uverejňuje SR popri skutočných diskusných problémoch aj príspevky, v ktorých daná téma nie je podľa mienky redakcie doriešená, resp. autorove závery nie sú jednoznačné. Často sa však stáva, že na autorovo stanovisko nik nereaguje a diskusia sa nerozvinie. Inokedy sa zas diskusia nerozvíja pre polemický tón, ktorý nasadil prvý alebo druhý diskutujúci. Skúsenosti ukazujú, že polemiky, najmä ak sú osobné, nevedú k cieľu, ale zhoršujú medziľudské vzťahy. A v zahraničí nám nerobia dobré meno.

Napriek kritickým pripomienkam vysloveným v závere môžeme konštatovať, že časopis Slovenská reč vcelku dobre plní svoje poslanie vo výskume slovenského jazyka i v rozvíjaní jazykovednej teórie a metodológie. Úroveň SR postupne rastie so šírkou pertraktovanej tematiky.

Viliam Turčány

O PREKLADANÍ ZO SLOVENČINY – DO SLOVENČINY
(Na 200. výročie narodenia Jána Hollého)

1. „Bernoláčtina je forma reči našej, ktorá nijako zavrhnutá a potupená byť nesmie“, napísal A. Sládkovič v liste Viktorinovi 5. augusta 1862.

Najľubozvučnejší básnik mladej štúrovčiny odhováral Viktorina od jeho úpravy Hollého básní, ktorou chcel ich preniesť z bernolákovčiny do novej spisovnej reči. A. Sládkovič označil túto úpravu za verziu, čiže za preklad, ako to vyplýva z jeho ďalších riadkov. Básnik Maríny nebol len proti úpravám, ale dokonca i proti prekladom zo slovenčiny do takého blízkeho jazyka, akým je napr. čeština: „Vezmime analógiu. Kollár písal česky; nemyslím, že by komu prišlo na um Slávy dcéru vydať v našej slovenčine, tak ako neverím, že by kedy kto sa na to dal v Čechách Spisy básnické Sládkovičove — posito, že by si to zaslúžili — prekladať do češtiny (J. Ambruš, Ján Hollý očami súčasníkov, 1964. s. 149)".

Pri všetkej úcte a láske k hronskému pevcovi predsa hodno tu odcitovať ním spomínaného Kollára: „Čas vše mění..." Stačilo iba sto rokov, aby bol A. Sládkovič do češtiny preložený a ďalších dvadsať na to, aby J. Kollár zaznel v slovenčine tak, že je v nej dnes samým Čechom zrozumiteľnejší než v jeho češtine — tak sa totiž vyjadril o Feldekovom preklade tohto diela (J. Kollár, Dcéra Slávy, Slovenský spisovateľ 1979) popredný český literárny kritik M. Blahynka.

Ak obídeme teraz Viktorinovu úpravu a zostaneme len na pôde skutočných prekladov, musíme priznať i Kostrovmu prekladu Hollého Selaniek podobný účinok, o to prekvapujúcejší, že v našom vlastnom literárnokritickom i v širšom kultúrnom povedomí posunul medzník, označujúci začiatok skutočne veľkej slovenskej poézie, o dobré dve desaťročia hlbšie do minulosti. Ak L. Novomeský venoval svoj Romboid zaviatej pamiatke Janka Kráľa, ktorý podľa neho ako prvý mal predstaviť poéziu slovenskej literatúre, J. Felix v doslove ku Kostrovmu prekladu Hollého Selaniek („Ján Hollý a jeho spevy pastierske") môže už tvrdiť, že „prvý ju predstavil Ján Hollý" (J. Hollý, Selanky, 1965, s. 126). Pritom Kostrov preklad nielenže načisto zodel originál z „bernoláčtiny", z jeho „jazykovej formy", ale ho zobliekol i z ďalšej formy, na ktorej Hollému ako básnikovi záležalo oveľa viacej — teda z časomiery.

Práve tieto dve nerozlučné formy, jazyková a veršová — bernolákovčina a časomiera, na ktorých svoje dielo J. Hollý založil a na ktorých si aj najviac zakladal, stali sa podľa J. Felixa najväčšou prekážkou pre nášho súčasníka pri prenikaní do jeho prekrásnej tvorby: „Hollý sa prestal čítať iste pre mnohé príčiny, no predovšetkým preto, že na ňom spočívala dvojnásobná clona, ktorá akosi znemožňovala modernému čitateľovi dovidieť veľkú poéziu jeho diela: časomerná prozódia a sám Hollého jazyk. Myslím, že bude patriť medzi veľké zásluhy básnika J. Kostru, že sa odvážil odstrániť obe tieto clony spred básnického diela Hollého a preložiť Hollého Selanky do modernej slovenčiny prízvučným hexametrom" (tamže, s. 146).

Tento názor podpísali nedávno ďalší slovenskí básnici (Buzássy, Feldek,

Mihalkovič, Moravčík), keď vo svojich prekladoch Hollého diel, ktoré majú vyjsť v Tatrane, použili takisto prízvučný hexameter tam, kde pôvodina má hexameter časomerný. Takáto zámena vyznačuje, napokon, takmer všetky súčasné preklady z gréckej a latinskej časomiery (Okálove preklady Homérových eposov, Šafárov preklad Ovídiových Metamorfóz, preklad Vergíliovej Eneidy od Bunčákovcov, Mihálikov preklad Juvenálových Satír atď.). Tomuto pravidlu som sa v spomínanom výbere podriadil i ja pri preklade všetkých básní, ktoré J. Hollý zložil výlučne v hexametroch (*Podzbúdzáňí Ňemňislava, Poďekováňí J. Palkovičovi, Na Ságelskú studenku* a *Na krásnú zahradu*), čiže v skladbách, ktoré si sám autor zaradil do osobitného cyklu s názvom *Rozličné básňe*, naznačujúcim, že ich nemožno začleniť do nijakého vyhraneného žánru klasicistickej poézie.

2. Jedným z najvýraznejších žánrov antiky, odlíšeným od iných žánrov aj veršovými rozmermi, je lyrika, ktorú v Hollého diele predstavuje rozsiahly cyklus *Pesňe*. Vzorom pri nich mu boli Horáciove Carmina čiže ódy (vrátane epód). „Carmen" v latinčine, podobne ako „óda" v gréčtine, znamená „pieseň".

Z Hollého Pesňí som začal prekladať niekedy v rokoch 1973—1974, keď som už mal za sebou „prerozprávanie" výberu z Ovídiových Premien (Mladé letá 1970), v ktorom som prízvučný hexameter nahrádzal rozmanitými veršovými a strofickými typmi, z veľkej časti už použitými v pôvodnej slovenskej poézii. Tak napr. báji o sochárovi Pygmalionovi, ktorý zo svojej milovanej sochy stvoril s prispením Venuše žijúcu bytosť, som — pre podobnosť látky so Sládkovičovou Marínou — vo svojom prerozprávaní prisúdil jej typickú desaťveršovú strofu, pravda, v zosylabotonizovanej (sprízvučnenej) podobe:

Tú sochu krajšiu od najkrajších sôch,
    tú jeho láska splodila,
veď krásu, akú vídať iba v snoch,
    zem, zem by ťažko zrodila!
A predsa ako živá hľadí naň,
a keď ju hladí jeho vrúcna dlaň,
    zdá sa, že tvár jej rumenie
a že ho tiež chce pohladiť, len stud —
stud bráni jej! Tak javí každý úd
    v umení skryté umenie! (s. 56)

V tomto „zdomácňovacom" princípe som chcel pokračovať i pri preklade Hollého Pesňí. Toto moje úsilie už nebolo osihotené. „Zdomácňovanie" je azda najcharakteristickejším znakom prekladateľskej poetiky mojich vrstovníkov (Mihálika, Válka, Rúfusa) i nasledujúcej generácie (najmä Feldeka). Pokiaľ ide o náhradu antických veršových foriem a ich prízvuč-

ných nápodôb tvarmi bežnejšími v domácej pôvodnej poézii, možno spomenúť aspoň Mihálikovu zámernú zámenu jambického trimetra v Aristofanovej Lysistrate združeno rýmovanými jambickými trinásťslabičníkmi a jambickými dvanásťslabičníkmi, ktoré sa s nimi pravidelne striedajú (V. Mihálik, Preklady. Slovenský spisovateľ, s. 60—120).

Pesňe sa mi zdali najvhodnejšie na to, aby som súčasného čitateľa upozornil na ich stále sviežu poéziu jednak tým, že sa pokúsim zaviesť do prekladu jemu blízke veršové typy, jednak tým, že radením týchto veršov do vyšších celkov podľa predlohy sa mi podarí obohatiť strofický repertoár súčasnej pôvodnej poézie. Ak totiž pri prekladoch antickej epiky (i Hollého Selaniek) sa súčasný čitateľ už zmieril s prízvučným hexametrom ako s typickým prekladovým veršom, ktorý len málo prenikol do pôvodnej poézie (Nezval, Mihálik), oveľa menšie pochopenie má už pre prízvučné nápodoby zložitejších strofických útvarov antickej lyriky, ktoré nezriedka pokladá za voľné verše. Preto pri preklade Pesňí okrem obvyklej prízvučnej nápodoby, akú používa napr. I. Šafár pri preklade Horáciových ód (Horácius, Ódy a epódy, 1965), som pri strofe použitej vo viacerých básňach prekladateľské postupy pri každej ďalšej skladbe obmieňal. Vcelku som zachovával slabičný rozsah veršov z pôvodiny. Obmena vo väčšine prípadov nepresiahla viac než jednu slabiku. Variácie obstarávali mi predovšetkým rozdielne druhy rýmov a ich rozmanité striedanie.

Vezmime si sapfickú strofu z básne *Na Mlíč*, ktorú som prekladal tradičným spôsobom:

Háju rozkošní a zlatú plinúcí
Lúbež hojnosťú jako najbohatšá
S panmi v najdražšém na sobáš idúcá
Rúchu ňevesta.

Táto časomerná sloha sa skladá z troch jedenásťslabičníkov, tzv. menších sapfických veršov (každý má metrickú schému: trochej, spondej, daktyl, trochej, trochej, v poslednej strofe môže byť i spondej) a z jedného adónskeho verša zloženého z daktylu a spondeja, resp. trocheja. Prízvučná nápodoba, prirodzene, spondeje nahradí trochejmi:

Roztomilý, zlatý háj, v ktorom prúdi
hojnosť krás a pôvabov, ako keby
najbohatšia nevesta v skvostnom rúchu
na sobáš išla!

Je to ten istý strofický rozmer, aký používa V. Mihálik pri preklade básní gréckej poetky Sapfó (Piesne, Slovenský spisovateľ 1980), ktorá je vynálezkyňou tohto útvaru a podľa ktorej má strofa i meno, napr:

Afrodíta na skvelom tróne, večná,
úskočná ty Diova dcéra, prosím:
netrestaj mi bôľom a trápeniami
zjazvené srdce. (s. 9)

Podobne postupuje J. Šafár pri preklade sapfických strof z Horáciových štyroch kníh Carmina. Sapfická strofa je u Horácia aj u Hollého jednou z najviac zastúpených foriem lyriky, tendujúcej k najväčšej možnej rozmanitosti obsahovej i tvárnej. V Hollého Pesňach sa to prejavuje aj „železnou" zákonitosťou, že za sebou nesmú stáť dve básne s rovnakou strofou alebo s rovnakým veršovým typom pri nestrofických skladbách. J. Hollý, pravda, ako dôsledný klasicista nemohol v časomiere pristúpiť k tvorbe nových veršových a strofických útvarov. No i tak s hrdosťou oznamoval M. Hamuljakovi, že má vo svojich Pesňach až 25 rozmerov (napokon ich mal až 26), čiže viacej než Horácius, ktorý ich má „len" deväťnásť. Čo však nedovoľuje kánon klasicistickej časomiery, to umožňuje v plnej miere prízvučný (tzv. sylabotonický) veršový systém, najmä vtedy, ak si priberieme na pomoc i všetky tri formy rytmicky presného rýmu (ženského s prízvukom na predposlednej slabike a dvoch typov mužského rýmu, prvého s jednoslabičnou a druhého s minimálne dvojslabičnou rýmovkou — dvojslabičnou rýmovou zhodou) a ich rozmanité umiestnenie v strofe.

Pre lepšiu názornosť odcitujme si z Hollého ódy *Na Jana Gutenberka, kňihtlačárstva náľezňíka* dve strofy v origináli:

Dar za ten hlásí ťa Dunaj, panovní
Zňí Tiber; možná veľebí ťa Temža;
Uznalí cťí Rén, a modrá z ohromním
Sekvana Tájem.

Visla z náramnú ňese ďéki Volgú;
Víri chváľenské; ano sám ťa Bajkál,
Sám ťa Níl sláví; obojí i slává
Pesňami Indi.

V básňach, kde má originál sapfickú strofu ako v tejto básni, vo väčšine prípadov som sapfické menšie verše nahradil jambickými jedenásťslabičnými veršami (teda slabične zhodnými s veršami pôvodiny) a posledný, tzv. adónsky verš som tiež nahradil slabične zhodným jambickým päťslabičníkom. V citovanej óde som pritom použil obkročný rým ABBA:

Pocta i s chválou za ten dar sa rinú
ti z Dunaja i z Tibera i z Temže:
z veľkého Taja, z modrej Seiny tenže
povďak čo z Rýnu;

s Vislou i Volga vďaky k tebe plaví;
Kaspik ťa, Bajkal za noci i za dňa
slávi jak Níl! Ba Predná ťa i Zadná
India slávi!

Hádam nebude na škodu pripomenúť už tu, že pre slovenský jambický verš nie sú rozhodujúce „neprízvučné" začiatky veršov, čiže nemusia tam stáť nevyhnutne jednoslabičné slová ako napr. v druhom verši prvej strofy *ti;* môžu tam byť pokojne trojslabičné slová ako v treťom verši *veľkého* i ďalšie kombinácie slov, napr. dvojslabičné s jednoslabičným ako vo verši prvom *Pocta i* a podobné spojenia vo verši štvrtom, piatom, šiestom i siedmom. Rozhodujúcim činiteľom na určenie jambického verša podľa pravidla M. Bakoša (a praxe všetkých popredných používateľov sylabotonického veršového systému, ako Hviezdoslava, Vajanského, Mihálika atď.) je rozloženie prízvukov (hlavných či vedľajších) na párnych slabikách vnútri verša. Napokon i v samom časomernom jambickom verši možno prvú slabiku verša, ktorá by mala byť krátka, nahradiť dlhou (to, pravdaže, platí pre začiatok každej jambickej „dvojmiery"); väčšiu metrickú labilnosť začiatkov verša v časomiere preukazujú aj iné veršové typy (napr. alkajský verš); dokonca i sám hexameter v Hollého preklade Eneidy má výnimočne namiesto daktylu (prvá dlhá a dve krátke slabiky) tribrachym (stopu zloženú z troch krátkych slabík).

Jedenásťslabičný jambický verš ako náhradu za sapfický menší verš som si vybral preto, že je to spolu s jambickým desaťslabičníkom jeden z najfrekventovanejších veršových typov nášho sylabotonizmu (od Hviezdoslava po Mihálika, ba i ďalej) a že je teda súčasnému čitateľovi jednou z najbližších veršových foriem. Pritom určitá strofická novosť, inšpirovaná predlohou, sa môže vidieť v tom, že sa tri jedenásťslabičníky v štvorveršiach spájajú s posledným veršom päťslabičným. Tento tvar v súčasnej slovenskej poézii nie je bežný.

V strofách, v ktorých som ponechal obidva uvedené veršové typy (jambický jedenásťslabičník s jambickým päťslabičníkom), som pri ďalších básňach varioval rýmovú organizáciu, pravda, vždy tak, aby štvrtým veršom zostal päťslabičný verš, zakončený rýmom ženským. V óde *Na Umku* som použil rým združený 11A 11A 11B 5B:

Ó ty, čo tónmi na ihravej lutne
zmäkčíš i srdcia kamenné — a smutné
opojíš novou radosťou, by spŕchla
z nich žalosť trúchla...

V básni *Na Ondriša Rišáka* som zas použil striedavý rým 11A 11B 11A 5B:

Nadrážaš mi, že rád som opustený,
že od zábav a schôdzok, od hurhaja
veselých ľudí bežím sa skryť v tieni
tichého hája.

V ďalších variantoch sapfickej strofy som zas striedal jedenásťslabičný verš so spomenutým jambickým desaťslabičníkom. Pri obkročnom rýme — a ponechaní päťslabičného verša na konci strofy — som musel zasunúť dva desaťslabičníky dovnútra strofy, pričom na ich zakončenie som volil prvý typ mužského rýmu, v ktorom aspoň jedno z rýmujúcich sa slov musí byť jednoslabičné (najčastejšie zakončené spoluhláskou) a rýmovka sa môže obmedziť na jedinú slabiku. Odcitujme aspoň prvú strofu z prekladu ódy *Na dub:*

Dub, ty kráľ stromov v okolí, ich ničia
rad-radom skúpe ocele — ty kráľ,
čo zostal sám, keď na zem popadal
celý háj Mlíča!

Ako vidieť, táto strofa s metricko-rýmovou schémou 11A 10b 10b 5A má v rýme, spájajúcom druhý a tretí verš, jednoslabičnú zvukovú zhodu, čiže rýmovku *al,* obsiahnutú v jednoslabičnom a trojslabičnom slove *kráľ — popadal.* Oproti tomuto typu mužského rýmu, ktorý vo Vilínovi a v zbierke Verše vysoko uprednostňuje S. H. Vajanský podľa vzoru J. Nerudu, stojí druhý typ mužského rýmu, ktorý má záväznú dvojslabičnú rýmovku (najčastejšie zakončenú samohláskou) a vyskytuje sa pri stretaní dvoch, resp. viacerých trojslabičných slov, kombinovaných príp. i s päťslabičnými slovami. Tento druh rýmu takmer absolutizuje vo svojej Slávy dcere J. Kollár (v 650 znelkách má iba desať výnimiek z tohto pravidla). Ide o typ rýmu *dědičné — rozličné — měsíčné — necvičné,* v ktorom všetky štyri rýmové členy obsahujú záväznú dvojslabičnú rýmovku *ične.* Pravda, v našej poézii, s výnimkou J. Kollára a S. H. Vajanského, sa tieto dva druhy nekanonizovali tak, že by básnik, ak v určitých veršoch prvej strofy básne s pravidelnou strofickou výstavbou použije prvý typ mužského rýmu, musel tento typ rýmu zachovávať aj v tých istých veršoch každej ďalšej strofy. Vezmime si jednu z najznámejších Hviezdoslavových básní „Nie, slovenského darmo od poetu", zloženú z ôsmich deväťveršových strof rovnakej metricko-rýmovej výstavby a všimnime si mužský rým, spájajúci druhý a štvrtý verš prvej strofy:

Nie, slovenského darmo od poetu
žiadate čisté zvuky varyta,
bez sváru dňa a rmutu bez prímetu,
z nichž krása dúhou z rosy zasvitá...

Rým *varyta — zasvitá* má dvojslabičnú rýmovku *ita,* no tie isté verše (druhý a štvrtý) v štvrtej a piatej strofe prinesú už iný typ mužského rýmu, a to s jednoslabičnou rýmovkou: *žiť — pocítiť (-iť)* a *dozeral — kal (-al).*

Teda oba typy mužského rýmu, typ so záväznou rýmovkou minimálne jednoslabičnou a obyčajne zakončenou na spoluhlásku i typ s minimálne dvojslabičnou rýmovkou a obvykle zakončenou na samohlásku, majú v slovenskej sylabotonickej poézii rovnakú metrickú platnosť: na záver rovnakej metrickej osnovy verša sa môže klásť ľubovoľne ten či onen typ.

No práve ich výrazná odlišnosť ma lákala, aby som pri preklade Hollého básne *Na Marťina Pechu,* viditeľne dvojdielnej, použil v prvej časti prvý typ mužského rýmu a v druhej časti druhý typ mužského rýmu. Dvojdielnosť tejto 15 strofovej básne signalizuje sám autor dvoma podtitulmi-mottami: 1. Básňík vác oblubuje pesňe než bohatstvo; 2. Slávení pesňami žiť budú, ňesláveních památka zahiňe. Prvej myšlienke venuje J. Hollý sedem prvých štvorverší (čiže takmer presnú polovicu básne), druhej ďalších sedem — a poslednou strofou, pointujúcou síce druhú myšlienku, uzatvára súčasne oba príbuzné námety. Odcitujme v preklade siedmu a ôsmu strofu tejto básne, ktorými sa obe blízke témy výrazne rozhraničujú:

7. Veď pozná básnik — čo priam v biede bied —
biedu, keď väčšou rozkošou ho schvátia
spevy, než môže predostrieť mu svet
kopcami zlata?

8. A piesne azda neúčinné sú,
keď nielen jemu, v chudobe a v žiali,
lež večnú slávu všetkým prinesú,
ktorých on chváli?

Ako vidieť, v prvom a treťom verši siedmej strofy je prvý typ mužského rýmu *bied — svet* (s rýmovkou *et),* kým v ôsmej strofe majú tieže verše mužský rým druhého typu *neúčinné sú — prinesú* (s rýmovkou rozšírenou až na tri slabiky a zakončenou na samohlásku: *inesu*).

Prvý typ je prítomný vo všetkých desaťslabičníkoch prvých siedmich strof *(hlas — čas, žiaľ — doposiaľ, nehľadám — priam, kol — poslúchol, zvod — loď, zrak — však, bied — svet),* druhý typ v ďalších siedmich strofách *(neúčinné sú — prinesú, kráľov je — rozpovie, vyhladli — rozpadli,*

do jamy — piesňami, rovnakou — rodákov, vladyka — od žalárnika, susedi — dakedy), kým v poslednej, pätnástej strofe — i kvôli rámcovaniu celej skladby — som sa vrátil k jednoslabičnému mužskému rýmu z prvej strofy a priamo k jednoslabičnej rýmovke *et,* použitej v závere prvej polovice básne, v siedmej strofe *(bied — svet).* Posledná strofa znie:

Poctení Múzou budú sa tu skvieť,
kým trvá vesmír, slávou v každej dobe.
Nectených noc a večná nepamäť
uzavrie v hrobe.

Takto pindarovsko-horáciovská viera v znesmrteľňujúcu silu poézie sa „rýmuje" s prvou, Hollým viac zdôraznenou myšlienkou o väčšej láske básnika k poézii než k akémukoľvek inému bohatstvu. Inak všetky rýmovky v celej básni — a rovnako i v básňach iných — sú rozrôznené: nikdy tá istá rýmovka sa nezopakuje na rozlohe jednej básne. Túto zásadu, pokiaľ viem, zaviedol prvý do európskej poézie Dante (najmä v Božskej komédii) a toto pravidlo platí aj pre nášho Hviezdoslava (aspoň vo väčšine strofických dosiaľ analyzovaných jeho básní).

Inšpirácia Hollého metrickou predlohou ma niekedy priviedla k podobnému experimentu, aký v poslednom čase u nás robili aj iní básnici, napr. Laco Novomeský v zbierke Do mesta 30 min., kde v deväťveršových strofách pravidelne strieda trochejské a jambické verše, napr.:

Dobrý deň to bol a dobré dni to boli,
dni bezstarostných ľahkonohých liet,
keď sme na každý strom liezli po okolí
pozrieť sa z neho na ohnutý svet...

Nepárne verše sú šesťstopové trocheje, párne — päťstopové jamby. Striedanie trochejských veršov s jambickými má i Hollého pôvodina v óde *Na Antoňa Zábranského* (s podtitulom „Jak si mnoho priateľov získá"), ktoré som rešpektoval i v preklade, napr.:

Jesť a piť daj dosýta
a hostí nechaj denne v dome kutrať,
dávaj dary žiadané
a márnotratne majetnosť si utrať...,

kde takisto nepárne verše sú trochejskými, kým párne jambickými. No popri „zdomácňovacej tendencii" opretej o Novomeského experiment sa tu vnáša do našej poézie nová kombinácia sedemslabičného trochejského verša s jambickým jedenásťslabičníkom (prvkom samým o sebe v nej dosť

bežným). Podobne i báseň *Na Jura Obermajera,* zložená v druhej pythijambickej strofe (skladajúcej sa z hexametra a z jambického trimetra), inšpirovala ma k náhrade udomácnenými veršovými typmi. Časomerný hexameter má pohyblivý počet slabík (od trinástich do sedemnástich); vzal som teda jeho priemer 15 slabík a použil som pätnásťslabičný jambický verš v celej básni na miestach, kde pôvodina mala hexameter. Tento verš s prestávkou po ôsmej slabike som si vypožičal z básne Miroslava Válka Jesenná láska („Láska je strašne bohatá, láska tá všetko sľúbi") už do svojho prerozprávania Ovidiových Premien (Mladé letá 1970) ako verš rozprávača. V preklade Hollého „pesňe" som ho spojil s dvanásťslabičným jambickým veršom, majúcim prestávku po šiestej slabike (čiže mužským variantom alexandrínu známym napr. z Kostrovej Ave Evy), ktorým som nahradil jambický trimeter z pôvodiny (takisto dvanásťslabičný, lenže s prestávkou po piatej, resp. po siedmej slabike, ako ju má i dvanásťslabičník v prvej našej básni vôbec, v Proglase od Konštantína-Filozofa). Takto zložený síce z najbežnejších, dávno už udomácnených veršových typov — vznikol za pomoci striedavého rýmu 15A 12b 15A 12b v básni s podtitulom „Jaké bívaľi ňekdi a jaké sú včil hodi" strofický novotvar:

Len skromne páni hostili/ sa v čase dávnostarom!
Len vlastné zásoby/ sa zvykli na stôl klásť:
kládlo sa maslo, lebo syr,/ džbán s mliekom, lebo s cmarom —
buď od včiel bzučiacich/ šiel na stôl vonný plást.

Na záver týchto ukážok, objasňujúcich moje postupy s veršami prevzatými zo zásobárne súčasnej poézie a prezrádzajúcich moje úsilie, aby sa na hodoch, ktoré J. Hollý svojím dielom pripravil, mohli lepšie zúčastniť i súčasní čitatelia — chcem uviesť ešte spomienku. Začiatkom šesťdesiatych rokov mi ponúkol Jožko Nižnanský, vtedajší redaktor Tatrana (či vlastne Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry), preklad Hollého Selaniek, na ktorý potom získali J. Kostru. Nezdalo sa mi v tom čase správne, aby sa Hollého časomiera stratila z vedomia pospolitosti (opak bol mojím cieľom a vlastne dodnes ostáva), ba aby sa vôbec prekladalo zo slovenčiny tak či onak zas len do slovenčiny. Hovorím o tom v dialógu s Jankom Poliakom v jeho knihe Rozhovory (Mladé letá 1978, s. 393).

Po dákych desiatich rokoch som zbadal, že metrické formy, najmä tie najzložitejšie, aké sú v Hollého Pesňach, úplne vymizli z vedomia mladých, ale i postarších ľudí. Preto som začal prekladať Pesňe a chcel som ich zosúčasniť takým spôsobom, aký som sa usiloval vyznačiť v tomto článku. Dnes jedine televízia, rozhlas a Opus môžu sprostredkovať prijímateľovi Hollého časomieru v jeho pôvodnej a jedinečnej kráse. Čitateľ je predbežne odkázaný na preklad do súčasnej slovenčiny. A to nielen slovenský čitateľ,

ale predovšetkým zahraničný, od ktorého ťažko žiadať, aby si Hollého čítal — aspoň hneď na začiatku — v bernolákovčine. A. Sládkovič v liste citovanom v úvode nepokladal preklad slovenských diel za potrebný a želateľný ani do iných slovanských jazykov. Vo svojom čase mal možno pravdu. Dnes je už skutočnosť iná. Ale aj tak si myslím, že preklad Hollého veršov — ako každý iný preklad — bude vždy iba mostom k originálu. Tak pre Slováka, ako i pre každého iného Slovana, ktorý ho bude potom prekladať, pochopiteľne, z pôvodiny. Takýmto spôsobom sa raz naplnia slová, že sa bude roznášať po krajanských ústach nielen na Slovensku a v Čechách, ale že

keď sa už slovanská vzájomnosť zväčší (a pomaly Sláva
už Sláv si víta ako brat),
bude i Visla i široká Volga i Dráva i Sáva
i mňa i moje spevy znať.

Ján Horecký

CHARAKTERISTIKA SLOVNEJ ZÁSOBY JÁNA HOLLÉHO

Básnické dielo Jána Hollého sa v dejinách našej literatúry, ale aj v dejinách nášho jazyka vysoko týči ako žulový obelisk, ako pomník nad meď vzácnejší.

Slovná zásoba J. Hollého láka bádateľov z dvoch hľadísk. Predovšetkým je to okolnosť, že Hollého dielo je uzavreté, slovná zásoba dokončená a akoby umŕtvená, čo poskytuje dobré možnosti na kompletné lexikografické spracovanie v podobe úplného autorského slovníka. Netreba pripomínať, že by to bola vďačná téma aj pre automatické, počítačové spracovanie. Ďalej je to fakt, že už prvé sondy do slovnej zásoby J. Hollého poukazujú na jej bohatosť, rozvetvenosť, prirodzenosť, ale zároveň básnickosť.[1]

Prvý pokus o charakterizovanie slovnej zásoby J. Hollého, obmedzený na preklad Vergíliovej Eneidy (Horecký, 1984), ukázal viazanosť slov a slovných tvarov na prísny metrický pôdorys klasického hexametra v časo-

[1] Na vytýčené charakterizačné ciele využívame len sondy do celkového diela, a to preklad Vergíliovej Eneidy, Svatopluka a Selanky. Citujeme podľa diela Jána Hollého, ktoré edične pripravil J. Ambruš a vydal Spolok sv. Vojtecha (1950). Aby sa ozrejmila metrická viazanosť citovaných príkladov, ale aj spôsob narábania s nimi, treba citovať celé verše. Citované miesta označujeme skratkou diela (E — Eneida, S — Svatopluk, Se — Selanky), číslom spevu, resp. selanky a číslom verša, napr. Se V 50.

mernej podobe. Napriek faktu, už často konštatovanému, že kultúrna západná slovenčina ani bernolákovčina nepoznala rytmický zákon a teda poskytovala pomerne veľké možnosti na narábanie s dĺžkami, bol J. Hollý nútený často riešiť tlak metrického pôdorysu jednak zavádzaním nesystémových, umelých dĺžok, jednak veľmi častým využívaním pravidla o pozičnej dĺžke. Sám tieto pravidlá pre svoju slovenčinu formuloval vo svojej prozódii (Dielo Jána Hollého, 1950).

K nesystémovým dĺžkam patria napr. podoby *čín, cít, omíl, húdba, píka, dáň* (motivované tu azda nárečím):

Než Ti náležitú starodávních *čínov* i slavních S I 15 — Často samích aňi od roďičov bez *omílu* rozeznať S II 408 — Ňadra, ticho bez *cítu* plazí sa, a oklame vsteklú E VII 350 — Ňesíchám; aňi *húdbi* miléj, aňi víspevu ptáctva S I 61 — Sám ale jak v hladkú uďerí meď, *píka* sa náhle / zapraščí, a v tom na tisíc rozskáče sa zlomkov S II 134 — Však zato vládu mosí našu uznať i *dáňe* viplácať S III 327.

S cieľom získať prirodzenú dĺžku J. Hollý niekedy zachováva pôvodnú dĺžku motivujúceho slova: *vláda/vládnuť — vládar: Bratra Eriksa tu kraj, tu je hosť a v l á d a r Acestes* E V 628.

Pozičnú dĺžku dosahuje J. Hollý dosť často značne umele, zdvojením spoluhlások na konci otvorenej (a teda pozične krátkej) slabiky. Mohol sa tu síce oprieť o nárečovú podobu *masso,* ale zavádza ju aj v slovách ako *vinnu, onna, pannožití, radda,* ba aj na konci verša, resp. pred prestávkou v podobe *radd:*

Postláňá brehu, a s tučním hosťíme sa *massom* E III 223 — Vlasť pomstviť zhubenú, a zlostňice *vinnu* pokarhať E II 574 — *Onna* porozhňevaních tu pre Pergam bavši sa Teukrov E II 569 — Napred postrílá vodcov, čela víški ňesúcích / *Pannožitíma rohí;* pozatím aj všecko hoňící E I 190 — Tá v posled sa mu najľepšá zazdávala *radda* S. I. 246 — Odstupujú bez *radd,* a majú na obidlo ňenávisť E III 250.

Zdá sa, že niekedy (napr. v tvaroch *onna, pannožití*) hrá istú úlohu aj dôraz, lebo sa vyskytuje v ťažkých stopách, a to ešte na začiatku verša.

Z metrických dôvodov sú pre hexameter veľmi potrebné jednoslabičné a dvojslabičné slová (typu - ∪), ale aj viacslabičné slová s prvými dvoma krátkymi slabikami (typu ∪ ∪ -), resp. s prvou dlhou (typu - ∪, - ∪ -, ∪ ∪ -).

Z jednoslabičných slov, ktoré možno pokladať za Hollého výtvor, uvádzame napr. *fuk, kol* (klanie), *ťuk, vrzg:*

Vistaveními na *fuk* sa kolíšú čelmi dubiska S II 80 — A v tom, jak ručaví kebi váľečníma sa ňésľi / rohma bujáci na *kol,* zachopá sa . . . S II 158 — A pre-

peľički *ťukem*, zachríplím chráščela *vrzgem* / I premilím sa na ďál cirikáňím švrčkov ozívá SE II 55.

Z dvojslabičných slov sú to napr. *odfuk, víspev, pokrok* (krok), *porad* (rad), *prestup, ponos:*

Buďto z iních, ve kerích si beze všeho stáľe zahrúžen / *odfuku*, prác ňejaká prázná vinaľezňe sa chvíla S I 21 — Ňedbá na kvíťí a milostné *víspevi* ptákov Se VIII 109 — Jedním všecci dajú sa hlasem tak v *pokroku* spívať S XII 91 — Ve dvoch postaveních *poradoch* novomanželov hodnú / Oslavujú pesňú a svórnú ke spevu húdbú Se XII 18 — Nás pre ňeposlušnosť a hríšní rozkazu *prestup* S I 348 — Tak ťažkí s trúchlého *ponos* ven srdca vinášal S I 32.

Slová s potrebnou metrickou štruktúrou dotvára J. Hollý veľmi často tak, že pripája nejakú, spravidla významovo blízku predponu: *modrí — námodrí, ľeniví — rozľeniví, bídní — rozbídní, ostrí — rozostrí, hladkí — pohladkí:*

Námodré mu chrbát zasťírali kapki, a pstrúcí E V 87 — *Rozľeňivé* trupov osacujú od pitvora stádu E I 435 — Bahňe i v sírkovatém *rozbídní* púchu sa válal S III 12 — Náramné, pať sáh dlhoké, a na predku *rozostrím* / nadstavené zeľezom podvíhá brvno, i mocnú S VIII 228 — Tímto v rukách začatí sa vrťel hrom s časťi *pohladkí* E VIII 426.

Menšiu významovú súvislosť máva predpona *o-: olesklí, ochitre: Jak trasavé z nádob keď o l e s k l é svetlo meďenních* E VIII 22 — *Pristúpil hada, a strnutím preč o c h i t r e uťékol* E II 378.

Zriedkavejšie sú dve predpony: *Prácu; mosadz a zlatí ťeče kov p r e o- c h i t r e do réki* E VIII 445.

Pri slovesách sa veľmi často vyskytuje v tejto funkcii predpona *po-: porozpamatať sa, povirovnať, ponazvať, popriseknúť, popripásať, popremócť, poprestať, povibrať sa, poprevíšiť:*

Vám sa *porozpamatať* tmavšé sú rokmi povesťi E VII 205 — Bidla, čo včil ňebesám rímská *povirovnala* možnosť E VIII 99 — Jak je povesť, ménom ze svého *ponazvaľi* vodca E III 167 — A kroki *poprisekol;* v tom hňeď sa na zábrehi spešní E III 596 — Navľéká, a na bok sa mečem *popripáše* achájskím E II 391 — I kdo iních *popremóže* na kolbu a zostaňe víťaz S I 526 — Keď sťe na mém zdáňú a na méj *poprestaľi* radďe S I 509 — Vás aňi ďál ňechcem zdržovať. *Poviberťe* sa tehdi S VI 306 — Čo svím všecki iné *poprevíši* národi počtem S VI 367.

Príležitostne sa vyskytujú aj iné predpony, napr. *zrozeďírať, zaohizďiť: Veľké a stínné z r o z e ď í r a l i naskrze skríše* E VIII 242 — *Sinka, a otcovské z a o h i z ď i l pohrebem usta* E II 357.

Niektoré z prípadov uvedeného typu síce pôsobia dosť umelým dojmom, ale na pozadí bežných typov *ponabíjať, ponavracať* sa zdajú dosť vierohodné, no nesporne vyvolávajú dojem zámerného pohrávania sa so slovnými tvarmi.

Z metrických dôvodov používa J. Hollý aj tvary *ňišt* popri *ňič, aňiž* popri *aňi, kďežto* popri *kďe:*

Tam stajní je pokoj, tam *ňišt* ňepočúvať iného Se XIII 111 — Ňesťisknú sa *aňiž* Vlaši, že vzali Tróju do lóna E VII 232 — *Kďežto* ňeustálá a sľepá mňa mrákota kľíčí S I 56.

Podobne z metrických dôvodov varírujú tvary *volnosť — volnota, svetlo — svetlosť:*

Stálí vždicki pokoj, stálá buďe *volnota* kvitnúť S V 16 — Jarma vidrev národ, premilú opatril mu *volnosť* S V 26 — A *svetlosť* plameňov hustú novo mrákotu víší E I 725.

Pozičnú dĺžku dosahuje J. Hollý aj vkladaním dnes už nie bežného, ale motivačne oprávneného infixu v prípadoch ako *rovnina* popri *rovina, hladčina* popri *hladina, staršoba* popri *staroba, drobniť* popri *drobiť, spojčiť* popri *spojiť:*

S Teukrov očí; noc černošerá sa na *rovňinu* spustí E I 89 — Roztomilí osaďen je na prostred *hladčini* ostrov E III 73 — Bázňú odplašená; ale ťažká *staršoba* zmrzlú / Krv mi tupí... E V 395 — Všecci sa *prispojčá* a silá svím zástupi mnozstvom S V 427 — Panni trhať sa dajú, a pazúrami na štvrťi *drobňiť* S VI 381.

Pozičnú dĺžku J. Hollý často vytvára aj pripojením prípony *-sko* alebo *-stvo* k slovám, ktoré sa začínajú na skupinu spoluhlások: *skalsko, kijsko, koňsko, kameňsko, tlamsko, chocholsko, vodstvo, brestvo:*

Ňež mňe je losmi dané; své on má *skalsko* ohromné E I 139 — Srdca boľesť; polapí zbraň a ťažké uzkami *kijsko* E VIII 220 — Buď ňejakí tu čučí blúd: *koňskovi* Teukri ňeverťe E II 48 — Často že ohromním premerával Sávu *kameňskom* S II 529 — Očma i rozčapením prestrašľivo žúrila *tlamskom* S II 368 — Búrki vrhem tasením nádherné pretňe *chocholsko* S VII 61 — Na strakatích lúkách dva ohromné stáľi *jasenska* Se VIII 1 — Ejhľa kuté naschvál pre samú tvú obranu *zbrojstvo* S VII 10 — A scela zešpaťené zhoreňiščami uhľi *ňebeska* S VII 140 — *Vodstvo* premócť, a chitrím na druhú stranu prestreľiť hurtem S VIII 9 — Toľkí prešľi potok, toľké na *brestve* zalétém S IX 347.

V niektorých prípadoch tak vzniká celý rad synonymných slov, napr. *skala — skalsko — skalina — úskala, breh — brestvo — zábreh.*

Hollého záľubu vo variantnosti možno ilustrovať výberom názvov pre kopijovitú zbraň. Popri názve *kopija* sa používa aj *kopijsko, kopiščo, ščáp* i *ščápina,* no veľmi často sa vyskytuje názov stromu, z ktorého je zbraň vyrobená: *jedla* i *jedľina, jaseň* i *jasensko, sosna, svíb, drín* i *dríňec:*

I v tom nastavené Hartungovi pretňe *kopiščo* S II 187 — Rúbťe mečem, strílajťe kušú a *ščápami* kolťe S VII 346 — V tom hore náramnú podvíhá *ščápinu* Radbod S II 151 — Dá sa na breh Vilbert, i tuhú napráhňe si *jedlu* S II 302 — Ňež Milibor ľepším uhoďící *jedľinu* ščasťím S XII 184 — Ňež jako sa zblížá, a *jaseňma sa mohľi zasáhnúť* S II 177 — Napráhlíma ženú do meďenních *sosňama* / ščítov S II 232 — I stuha roztočení hnal *drín* a z hrsťi vipúščal S II 399 — Do prostred škaredého pichá čela bez bavi *dríňec* S II 403 — Spešňe koľem pľeca *svíb* zatočí a prudko ze všeckéj vládi hoďí S II 393.

Pre hexameter je charakteristické zakončenie -⏑⏑- ⏑, veľmi zriedkavý je v piatej stope spondej. J. Hollý v tejto koncovej pozícii často využíva opisné vyjadrenie typu *dávaľi pľeski* (pravda, využíva ho aj v iných pozíciách):

Pospolu náramní do povetrá *dávaľi blavkot* S IV 38 — Hňeď sa po ňéj zachopí, a tuhí *dá krídlami útok* S IV 22 — Vreščalo ptáctvo dravé, a hnutá zbroj *dávala brinkot* S IX 254 — Tak tito ňezbadaní *konajú* mimo tábora *obchod* S XI 407 — Erchenpald: takoví pod ňím zem *dávala praskot* S VIII 439 — On vidlatím *dával* jazikem *sík,* toľko jačící S III 76 — Zachváťí, a do noh mocní *dá* jalšami *úraz* S VIII 163 — Veľkí *dá odskok;* pozatím pres vojsko na ďalšú / Ešče sa cestu valí... S X 240 — Jak bi hromem skaľi rozdrobené dolu s kopca ukrutní / *Dávaľi pád,* a kameň na kameň stuha v úvaľi trískal S XII 678 — Odpovedá radem háj, každá *mece* dúbrava *ohlas* Se II 70.

Je zrejmé, že slová rozličných typov, ktoré J. Hollý tvoril predovšetkým v úsilí vyhovieť tlaku časomerného metra, nemôžu utvárať podstatnú časť básnického diela. Hlavnú zložku tvorí bežná slovná zásoba, používaná v období, v ktorom J. Hollý svoje diela písal. Posudzovať túto zložku slovnej zásoby J. Hollého je zatiaľ ťažko, lebo nejestvuje ani len približný opis tejto slovnej zásoby. Ani o Bernolákovom Slováři nemožno s istotou povedať, do akej miery zachytáva skutočnú slovnú zásobu svojho obdobia, lebo chýba možnosť porovnať ho s vtedajšou napísanou, resp. vytlačenou literatúrou. Niektoré sondy do Bernolákovho Slovára však poukazujú na značné zhody s lexikou J. Hollého. A. Bernolák napr. zaznamenáva slová ako *správec, riďitel, bidľiťeľ, prevodca, prevoďec, končár, súdňica* (súdna sieň).

Preto pri posudzovaní slovnej zásoby J. Hollého možno len upozorniť na také slová, ktoré sú z dnešného hľadiska nápadné alebo zaujímavé. Sú to

napr. názvy osôb: *rečňík* (= vyjednávač, parlamentár), *zlobec, zmíšlač, zbrojňík, metňík, blúdňík, pľesovňík, ďiváč:*

Predca bi sem napred verních ke Slovákom oďeslat / Míňil *rečňíkov,* zdáľiž dobrovolne bi asnaď S IX 22 — Mární vsťek, márná všeľiká buďe násila *zlobcov* S XI 129 — *Ríďíš* mocnosťú! zhledáš jak podvodu *zmíšlač* S XI 105 — Neb skór, než *zbrojňíci* zabiť ho majíce do nútra S I 443 — Než ve treťéj *metňíci* budú hlavu ráňať avarskú S II 64 — A zmítá sem i tam; zbehlí jak ňekdi *pľesovňík* S II 339 — Než ti slepí *blúdňíku,* a mární podvodu strojče S III 265 — Svorné ohlasujú sa hovících pľeski *diváčov* S II 344.

Nápadné sú takéto názvy deja: *sečba, kolba, vražda* (= vraždenie), *hromba:*

Pristav iních a od ukrutnéj zdrž *sečbi* junákov S XII 637 — Včil teda dobre zatáď pohoveť jemu hľeďme, a *kolbú* / I všeľikú s ťažkéj povirazme ho trúchloti ihrú S I 523 — Patrící bi živému nebes / mocnárovi *klaňbu* S III 302 — Šípi do ňích hádžú; ukrutná povstaňe *vražda* S VIII 190 — Od ľeva lúk, a plní žeravích strel a *hrombi* ňebeskej / Povznesení má túl... S VII 160.

Podľa slova *choďidlo* (= noha) dotvára Hollý *hľeďidlo: Než ti na zem skáčú; i na rovné vstavše* c h o ď i d l a S II 243 — *Jednako aj každí do svého sa pichňe* h ľ e ď i d l a S II 418.

Zaujímavé sú hromadné mená utvorené podľa vzoru *ihličí: boričí, bukičí, krovičí:*

Praskotavé páľá *boričí* a smoľnice vatre S VIII 44 — Včil poľe už, tenkrát *bukičím* pozarastano hustím IV 258 — A *krovičí* i ovoc prázné sňeťi místami žlknúť Se IX 4.

Z prídavných mien odlišných od dnešnej podoby možno len náhodne uviesť niektoré, napr. *nákazní, mírní, vládní, oborskí, osadskí, nástojní, zorní, dotržní, mazaní, behútní, zvíšní:*

Z ostrú horko zimú, z *nákaznú* mokro suchosťú S III 147 — Neb zmatené tu veci *odporních* búriľi živľi S III 144 — Včil *mírnú* kdo bi chcel sa rukú na ďivadľe ukázať S II 379 — Triglav ťáhne za ňím, a *vládní* vetrami Stríbog S IV 293 — Pres Kaukaz hrozní a *oborskej* víše pahorki S VI 272 — Viprovoďil ho drahú, i v *osadské* místo zavédel S VI 618 — Než chitrí Svatopluk z *marnú* včil ňechce sa meškať / Odpoveďú... S XII 549 — *Nástojní* k tomu dežď, z rozpuklích nasporen oblak / Ze dňa na ďeň pluščí S XII 498 — Znal sem ho, ešče malí jak bol na všecko *dotržní* S I 377 — Modľitbách, *zorná* dokaváď ňevichádzala žára S I 254 — Jedmi pukal, *mazaného* že bol za kráľa vihlásen S VII 38 — V tom na žrebca sedá, nad sňah belšého, nad horní / richľejšého fuják, a *behútní* k vojsku ponáhlá S VII 203 — Na *zvíšném* v makkej vipočíva ložňici stláňú S I 180.

Veľkú oblasť výskumu by malo tvoriť zisťovanie nárečových prvkov v slovnej zásobe J. Hollého. Bez nároku na úplnosť a presnú lokalizáciu, opierajúc sa skôr o vlastné nárečové vedomie a o odpočúvanie starších krajanov, možno tu aspoň naznačiť niektoré typické prvky.

Z názvov vecí sú to predovšetkým niektoré reálie: *odronek* (pôda medzi rúnom a riadkom viniča), *koránka* (nádobka z kôry), *báľe* (črevá), *medzíra;* z názvov miest napr. *bahňiščo, pasinki;* z názvov osôb napr. *pohunek* (mladý pastier):

Mdlí jich okríká stareček na *odronku seďící* Se IX 36 — Tam smad hasí čistá ľipovej ze *koránki* voďička Se XIII 118 — Rózno črevách, a krutím ubohé žraľi *báľe* trháňím S III 68 — Praskotajú, *medzíre* čiňá a vraždi ukrutné S X 261 — Do smolních *bahnišč* a bezednéj zvrhňi prepasťi S XI 117 — Svečťe to rozlehlé vi *pasinky* a háje milostné Se I 86 — Bol dovedal, hňeď tam, kďe malích je obidlo *pohunkov* Se I 52.

Treba uviesť niektoré príznačné prídavné mená: *ražní* (silný, rýchly), *hrúdní* (lužný), *neuroční, dríční, sprajní* (ochotný dávať), *lútí, rizí* (ryšavý):

Padnul vrstovňík, *ražní* ze krivého lučišča / Pusťí šíp... S VIII 355 — Keď sám po *hrúdních* pásaval junečki lúkách Se VII 131 — Pri tvích sem sa mosel *ňeuročních* zastaviť ovcách Se I 4 — Všecko to máš ďekovať, že tvé tak stádo je *dríčné* Se IV 76 — Od čoho *sprajňejším* bi predájali nádobi mlékom Se I 64 — Z *lútích* predca očí a tvárí sa dávala poznať S I 405 — V tom spádá, a v *rizém* na znak rozťáhňe sa písku S II 375.

Veľmi výrazné sú niektoré nárečové slovesá, napr. *zmíšlať, huhlať, rúknúť, prismeknúť, híkať, zeíť sa, slačiť, remesľiť:*

Keď bi ňebol sa do tích, čo mi *zmíšlal,* vpľéťel osídel S I 78 — Ďál už i *huhľe* krutí hrom a strašná hurtuje búrka S I 479 — Trúbi tedáž zazňá, a dutú v ďaľekosťi hučíci / Zvuk *rúknú* mosaďú... S I 58 — *Prismeknú* druhové, a do chládku ho z ohradi ňésľi S II 207 — Však je i vác hodná / Každí, kdo ju uzre, až *híká* Se V 29 — Védľi potíkáňí, a ňečestné *strískaľi* vojska S IX 348 — Svím krajanom sa *zeíť,* a na ďalšú cestu prichistať S VI 290 — A v noci ňesľišané potajemňe *remesľili* zbrojstvo S VII 113 — A hľe ti včil bídní ju i nás na to dávno *slačícím* / Už Ňemcom predal... S V 121.

Napokon možno uviesť niektoré príslovkové výrazy: *podarebňe, prespoľi* (napoly), *pres hubu, úž* (užšie):

A slavné *podarebňe* mosel víťazstvo opusťiť S II 440 — Ľen sekem údatné rozeťínal *prespoľi mužstvo* S V 278 — Odnášá, a celím viľezá ven *pres hubu* ostrím S VIII 294 — Bi sme tak *úž* spojení v práteľském zostaľi zvazku S I 555.

Na pozadí takýchto západoslovenských prvkov sa ostro odrážajú niektoré typické stredoslovenské prvky, napr. *rúčí, súcí, hovoriť, čredať sa, pahorček, oščepki, bača, valaška:*

Rúčé k hádzaňú podvíhá ze smreku brvno S VII 324 — Sám čo i všecko chováš, *súcú* všemu potrovu dáváš S VI 17p — Tak smutní *hovoril* Rastislav, a zrázu sa zmiznul S V 53 — Začňiže už, Kozlíku, *čredať* buďe spevmi ťa Oslav Se VIII 5v — On pod rozložitím spívá na *pahorčeku* brestem Se I 62 — Tam kozacé *oščepki* aneb hrudi masla nosívať Se VII 93 — Už takovích *bačov,* čo tricátú zdarňe virostlích / Príchovu jahňátek do svého prisádzaľi stáda Se I 25 — Túto ťi dám, ťisové, hľeď, má toporisko, *valašku* Se I 97.

Básnická a jazyková tvorivosť J. Hollého sa veľmi výrazne prejavuje aj v tvorení a používaní zložených slov. Odráža sa tu, prirodzene, vplyv antických eposov, niektoré zloženiny sú kalkami z gréčtiny alebo latinčiny, ale mnohé si dotvára J. Hollý samostatne. Prejavuje sa to aj v tom, že nad substantívami prevládajú adjektíva. Zo substantív možno uviesť napr. *zloboh, zbrojnos, ptakolovec, hromovládar, samoženka, potmeluch:*

I skór do nového *zloboh* sa Veľehradu dostal S III 288 — Druh čo bol a vzácní padlého Miloslava *zbrojnos* S XI 220 — *Ptakolovec* Ďeslav na Bazákovu pristaľi stránku Se VI 27 — A strašľivému ňebes *hromovládaru* dávaľi poctu? S IV 330 — Na mnohoúdatnú *samoženku,* Dobroslavu pannu S IV 80 — Tak povedá; a v tom chitrí z oka *potmeluch* ujďe S III 362.

Príznačné sú posesívne adjektíva, vyjadrujúce, že niekto niečo má: *chitronohí, švizkonohí, krídlonohí, ríchloperí, mírnorukí, švárnookí, spaňilobradí, bujnotvární, veľoribní:*

V tom sa na *chitronohích* rozbehnú žrebcoch, a zrázu S VIII 515 — *Švizkonohí* mláďenci a hibké ďevčata skáčú Se XI 51 — Hňeď sa na *krídlonohí* zachiťil sám od seba poskok S II 369 — A spolu *ríchloperé* ňeklamúcim šípi lučiščom S V 348 — Než toto *mírnorukí* pobadal jako náhľe Merislav S VIII 231 — *Švárnookí* Vitohosť a zrutnéj postavi Volfreg S VIII 232 — Engelbert, *spaňilotvární* též mláďenec Hartvín S VIII 400 — Kvilťe vi aj *bujnotrávné* pastviska i réki Se III 3 — Odkáď pospešní k *veľoribnéj* pred seba vezme / Chod Ťise a k bublavím chvátá voda vímola žrídlám S V 189.

Menej početná je skupina adjektív vyjadrujúcich činnosť alebo vlastnosť: *zlospevní, ňebovládní, smrtonosní, ludožerný, velovládní, lúbohvižďící, lúbohlasí, mnohodľící, rakonosní, širobežní, samorostlí, spaňilozrostlí:*

Buďtož *zlospevnú* zbadajú sovu, buďto kuvíka S XI 536 — Otče *ňebovládní!* čo pobožních láskavo slícháš S XII 11 — Tak povedá; i vtom *smrtonosné* mikňe kopijsko S XII 335 — Vichváľí? koľké *ludožerné* potvori zňésol Se XI 119 —

Tehdi *velovládní* na ňebeskéj obloze Otče S I 97 — *Lúbohvižďice* do uší mi zanášaľi vetri Se IV 11 — *Lúbohlasí*, čo bľíž pred tím k ňému létaľi, ptáci Se III 26 — Jak túžné čekajú *mnohodľícú* levčata matku S V 1 — Chvojňica též vlečná, *rakonosná* réka mijavská S V 264 — Buďto do Váhu aneb *širobežnéj* zvrhňe sa Volgi S VIII 485 — Sádek a opľetaná *samorostlú* ščepňica medzú Se XII 32 — Jak *spaňilozrostlé* v najďálšú od spodu šírku / Rozkládá haluzí, a pomáľi do víški sa úží Se XI 28.

Už tradične k zloženinám patria číslovkové útvary. U J. Hollého je napr. *sedmihlasí, vsedmorspľeťení, štvorhranatí, jednosvorní, štvornožní:*

Mám dvojakú, mám *sedmihlasú* aj píščalu z trsťá Se VII 53 — I *vsedmorspľeťení* hňeď ščít, spolu od zlata jasní S X 419 — Tak sa hrnú, a ve *štvorhranatém* proťi vojsku Slovákov / Šíku ženú... S XII 121 — Než *jednosvornú* hňeď všecci ju schváľiľi mislú S I 426 — Bez biča bez všeho aj *štvoronožních* správca ťahúňov S VIII 47.

Pomerne bežné sú aj rozličné kvalifikujúce zložené prídavné mená, napr. *hustošerí, tuhoprudkí, dobrezložení, večnovekí, lúbomilí, sňedoústí:*

A z ňeba *hustošerú* noc i černé zháňala sťíni Se II 2 — Tak že *tuhoprudkí* zbúril sa z náhodi víchor S IX 262 — V ňem *dobrezložená* ňikdá ťa ňeoklame náďej S I 96 — *Rozďírá,* a do večnovekích noci mrákot i ňikdá S VII 190 — Tu všaďe *ľúbomilú* rozvíňá príroda krásu Se X 81 — Vlažním kvítky luhom, *sňedoustím* venčeki pannám Se XII 43.

Príklady uvádzané na charakterizovanie jednotlivých typických čŕt slovnej zásoby J. Hollého bolo by možno bez ťažkostí rozšíriť o ďalšie, azda aj charakteristickejšie, najmä keby sa pribrali ostatné Hollého diela. Ale aj z takejto zlomkovej podoby možno prísť k záveru, že J. Hollý vynikajúco poznal slovnú zásobu svojho obdobia a umne ju vedel využiť na básnické vyjadrovanie. Umne ju vedel doplniť bohatstvom nárečovej lexiky aj bohatstvom vlastnej lexiky, ktorú dotváral čiastočne pod tlakom metrického pôdorysu časomerného hexametra, ale nepochybne aj pod tlakom svojho básnického génia.

Literatúra

HOREECKÝ, J.: Charakteristika slovnej zásoby v Hollého preklade Vergíliovej Aeneidy. Litteraria, 1985 (v tlači).
Dielo Jána Hollého I.—X. Upravil J. Ambruš. Trnava. Spolok sv. Vojtecha 1950.
Hollý vo výbere a interpretácii V. Turčányho. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976.

Dana Slančová

O KOMPOZIČNÝCH PROSTRIEDKOCH SÚČASNEJ SLOVENSKEJ ESEJE A JEJ ŠTÝLU (II)

V druhej časti príspevku o kompozičných prostriedkoch esejistického štýlu a žánru sa pokúsime o charakteristiku spôsobu odstupňovania textu a o jeho makrokompozičné určenie (metodologické východiská a súpis analyzovaných textov sme uviedli v prvej časti štúdie; Slančová, 1985).

Odstupňovanie textu alebo vertikálne členenie textu je výrazom jeho vnútornej plastickosti a hĺbky. Je sprievodným znakom vecných aj umeleckých textov. V náučnom štýle slúži odlišné grafické stvárnenie významovo hierarchizovaných častí na dokladanie, uvedenie príkladu, poznámky k hlavnej textovej línii; vo vedecko-popularizačnom, resp. v publicistickom texte zasa zväčša na zvýraznenie subjektívne dôležitých miest. Bohaté vertikálne členenie eseje, diferencovane využívajúce postupy rozličnej štýlovej proveniencie, súvisí s uplatnením subjektívneho prístupu vo všetkých vrstvách žánru — porov. tvrdenie J. Mistríka (1968, s. 70), že „čím je väčšia osobná zaangažovanosť autora, čím viacej sa pri tvorení textu zúčastňujú subjektívne štýlotvorné činitele, čím je text potenciálne expresívnejší, tým bohatšie je jeho odstupňovanie". Málo sa vyskytujú prvky typické pre náučný štýl[1] (v skúmanom materiáli len v eseji J. Ševčeka — presné bibliografické údaje a poznámky pod čiarou — čo opätovne zdôrazňuje výraznejšiu inklináciu tohto textu k náučnému štýlu); príbuznosť môžeme nájsť azda len vo využívaní citátov, ktoré sa však podriaďuje iným zákonitostiam než v náučnom štýle. Zastúpené sú aj postupy analogické pásmovému odstupňovaniu hĺbky textu v umeleckej próze (o rozdelení epického textu na jednotlivé pásma porov. Mistrík, 1968, s. 74—75).

Častým mikrokompozičným prvkom esejistického textu je citát. Hranica medzi citátom ako prvkom inej komunikačnej roviny a základným textom nie je taká ostrá ako v náučnom štýle[2], citát sa na základný text napája tak, že sa vzdialenosť medzi komunikačnými rovinami skracuje a citát sa organicky včleňuje do ostatného textu, napr. aj širšie rozvitý citát tvorí súčasť jednej textovej jednotky — brilantne u A. Matušku. Niektoré citáty sa v esejistickom texte uvádzajú údajom o autorovi a pôvode citova-

[1] Porov. napr. aj tvrdenie M. Tomčíka (1982), že „esejista nemusí myslieť na všetky faktografické súvislosti a na úplnú dokumentáciu osvetľovaných otázok".

[2] Na ľahké včleňovanie citátov z umeleckých diel do základného textu, ktoré vyplýva z uplatnenia zážitkovosti ako konkretizačného prostriedku v pojmovom základe esejistického štýlu, upozornil už F. Miko (1970).

ného textu, no nie v prísnom bibliografickom zmysle, pretože sprievodné texty v antepozícii, postpozícii alebo včlenené do citátu majú skôr charakter uvádzacej reči. Citát sa stáva organickou súčasťou štruktúry eseje. (Napr. v eseji V. Mináča je citovaný text umiestnený vždy na exponovanom mieste — na konci odseku. Každý myšlienkový okruh je uvedený alebo gradujúco ukončený citátom. Citáty tvoria v texte sieť akýchsi konkretizovaných medzititulkov a celú esej rytmizujú.) Citát plní v esejistickom texte dokladovú, konkretizačnú a ilustračnú funkciu, no vo väčšine prípadov ako organická súčasť celého textu ho posúva dopredu a stáva sa východiskom na ďalšie rozvíjanie myšlienky. Dokazuje to napr. opakovanie niektorých, často kľúčových slov z citátu v základnom texte[3], a to nielen v bezprostredne nadväzujúcich, ale aj v relatívne vzdialenejších častiach textu. Tak sa medzi citátom a niektorými jeho časťami, opakovanými v inom kontexte, vytvára isté napätie, čo implicitne vyvoláva nové myšlienkové súvislosti a vzťahy. Takto využité citáty plnia dynamizujúcu a dramatizujúcu funkciu, ktorá sa miestami zdôrazňuje expresívnym radením citátov — napr. stupňovaním, gradáciou v diádach a triádach, anaforickým a epiforickým nadväzovaním na základný text.

Okrem jedno- a viacvetných citátov sa v eseji bežne využívajú citáty menšie ako jedna veta, ktoré sa celkom organicky začleňujú do základného textu, ďalej graficky (najčastejšie úvodzovkami) osobitne vyčlenené citáty inými autormi používaných termínov, resp. neterminologických lexikálnych jednotiek, často ironicky alebo humorne podfarbených, ktoré zvyšujú mieru markantnosti celého textu.

Aj využívanie citátov je v eseji výrazom dvoch základných tendencií, a to tendencie po zvýšení vecnosti a faktickosti (dokladová, konkretizačná a ilustračná funkcia) a expresivizačnej tendencie (funkcia dynamizovať text, zvyšovať markantnosť, resp. celkom špecifická estetická funkcia dokladových citátov z umeleckej literatúry predovšetkým v literárnych esejach, vyplývajúca z ich vlastnej estetickej účinnosti). Naznačený spôsob využitia citátov považujeme za typický práve pre esej a jej štýl.

Osobitosťou esejistického textu je aj využívanie postupov analogických pásmovému rozdeleniu prozaického textu. V eseji sa funkčne využíva priama reč a ostatné formy jej modifikácie: nevlastná priama reč, polopriama reč, zmiešaná reč aj nepriama reč. Doklady nachádzame u všetkých autorov. V eseji Š. Žáryho sa vyskytujú všetky zo spomínaných prostriedkov; nápadné sú hlavne doslovne odcitované dialógy. V eseji M. Rúfusa je typické využitie nevlastnej priamej reči. V ďalších textoch sa okrem priamej reči využívajú všetky ostatné modifikácie. Ich funkciou je zvýšiť

[3] V eseji J. Števčeka sa tieto slová zvýrazňujú aj graficky.

naliehavosť, sugestívnosť takto stvárnených myšlienok. V Rúfusovej eseji sa napr. v úvode nastoľuje otázka: *Že dobývanie kozmu nedáva odpoveď na starú, no rozhodujúcu otázku: Načo bol ľudstvu daný intelekt?* V závere sa na ňu odpovedá formou nevlastnej priamej reči: *A na otázku, ktorú sme si dávali na začiatku tejto úvahy, by človek odpovedal kladne: Áno, intelekt mi bol daný na to, aby som sa odpútal od prírody a do nej, amorálnej, vniesol etiku a spravodlivosť. Hľa, vykonal som to.* Miera účinnosti týchto prostriedkov sa zvyšuje ich kumulovaným použitím. Odcitujeme rozsiahlejší odsek z Matuškovej eseje:

Osamostatnenie slovenčiny je hlavným činom štúrovcov, urobili sme však z neho bezmála ich čin jediný, a filologicky zaťažení nevyniesli sme na svetlo, aby to všetci vedeli, najpodstatnejšie štúrovské argumenty proti bibličtine a za slovenčinu, argumenty literárne vo svojom východisku, spoločensko-kultúrne vo svojom zacielení. Reč biblická je, podľa Štúra, v mladom slovenskom živote starožitnosť, lebo sa vzťahuje len na kostol a kostolnú literatúru; keďže je tu však okrem cirkevného života aj život školský, spoločenský a občiansky, „bude" — napísal Štúr doslovne — „za reč biblickú ten, kto chce, aby i naďalej národnosť naša len na kostol bola obmedzená." Hurban dôvodil takisto: „Pokým Slováci spali, pokým ukazovali, že žijú iba v modlitbe a duchovnej piesni, dovtedy stačila bibličtina. Keď však mal kmeň náš už raz z tej katechizovanej a postilovej literatúry na slobodnejšie výslnie vzdelanosti a slobody duchovnej vyjsť, musel sa dačoho takého lapiť, čo v ňom spôsobnejšie bolo k životu"; teologickí spisovatelia nevedeli „prenikať všetky žilky národa a menovite vyvádzať duch národa na pole činnosti pospolitej". Hodža videl v Slovákovi „rodeného bohoslovca", náboženského človeka, tedy, jednako si aj on prial, aby sa posvetštil: „Čas mu je a povinnosť" — napísal — „i svetské knihy a spisy pre svoju osvetu čítať." Volalo sa to slovenčina, malo to vzhľad literárny a mierilo to k prestavbe slovenskej duše, a tým i slovenského života a osudu.

Citovaný odsek je zároveň dokladom typickej esejistickej stavby odseku. Uvedený je všeobecným tvrdením, na ktoré konkretizujúco nadväzujú názory troch hlavných predstaviteľov štúrovského hnutia, a to najprv nepriamou rečou *(podľa Štúra)* prechádzajúcou v tej istej textovej jednotke do doslovného citátu *(napísal Štúr doslovne)*, potom nevlastnou priamou rečou *(Hurban dôvodil taktisto)* a opätovne v rámci tej istej jednotky doslovným citátom. Hodžov názor sa uvádza formou zmiešanej reči a v nasledujúcej vete prechádza do doslovného citátu *(napísal)*. Odsek sa uzatvára všeobecným tvrdením.

Variabilné vertikálne členenie je jedným z konštitutívnych znakov eseje. Spôsob začlenenia citátov a ďalších prvkov sprievodnej komunikačnej roviny, analogických umeleckému štýlu, zvyšuje príťažlivosť a pútavosť esejistického textu a v niektorých prípadoch posilňuje jeho estetický účinok.

Údaje získané rozborom mikrokompozičných prostriedkov, ale aj závery z analýzy ostatných štylistických prostriedkov sú východiskom na určenie makrokompozičného charakteru eseje. Všeobecne sa esej hodnotí ako úvaha, a to aj u tých autorov, ktorí úvahu považujú za samostatný slohový postup, aj u tých, pre ktorých je úvaha istou modifikáciou výkladového slohového postupu; porov. napr. výklad J. Mistríka (1977, s. 382): „Výklad s umeleckými prvkami hodnotíme ako esej, a teda nie ako osobitný slohový postup. Esej je slohový útvar, ktorý má konštrukciu výkladu." Stotožňujeme sa s názorom, že konštrukčné jadro eseje (najmä tých esejí, ktoré tvoria centrum žánru) tvorí výklad úvahového typu, ktorý sa však vyznačuje niekoľkými zvláštnosťami. Všeobecne je výkladový slohový postup založený na objasňovaní istého problému vo vzájomných vzťahoch, konštrukčne sa odrážajúci v priestorovej štruktúre s bohatým vertikálnym a horizontálnym členením. Vyznačuje sa explikatívnosťou, sukcesívnosťou, kohéznosťou a v hĺbkovej štruktúre gnómickosťou a objektívnosťou (porov. Mistrík, 1977, s. 380—382).

Explikatívnosť eseje je oproti „klasickému" výkladu oslabená; jej výrazom je napr. vysoký počet zložených súvetí s bohatstvom vzťahov. No index opakovania slov, počet aplikujúcich slovných druhov — predložiek, spojok, zámen — častá prítomnosť enumeračných konštrukcií, ale aj celkový zámer eseje poskytovať skôr esenciu poznaného bez rozsiahleho argumentačného aparátu spôsobuje znížený stupeň explikatívnosti tohto žánru.

Pre esej za relevantnú považujeme vlastnosť myšlienkovej postupnosti. Aj keď sa myšlienky v eseji často k sebe radia asociatívne, fragmentárne, mozaikovite, bez explicitnej nadväznosti, línia myšlienkovej postupnosti, založená podľa našich zistení viac na dedukcii, a základný kompozičný oblúk sa zachovávajú (porov. stavbu odseku a kapitoly).[4] Toto základné myšlienkové pozadie, ktoré sa vzhľadom na špecifickosť esejistickej kompozície neprejavuje v priamej línii, ale v kontraste a návratnosti motívov a myšlienok, je zdrojom tzv. logickej dynamiky textu (k termínu porov. Bečka, 1970: „. . . v nadlehčené formě ji nacházíme v esejistických a beletrizujících úvahách"), ktorá je podporovaná dynamikou mikrokompozičnej štruktúry tak, ako sme ju predstavili v prvej časti príspevku (Slančová, 1985).

Oproti základnému typu výkladu je v eseji značne znížená kohéznosť textu (porov. údaje o konexii, glutinácii, rekurencii). Znížený stupeň kohéznosti, ktorý je príčinou toho, že sa k sebe dostávajú sémantické jadrá

[4] Porov. aj tvrdenie (citované z knihy J. Mistríka, 1975): „Esej je vraj mozaika (T. W. Adorno), písaná v zlomkoch, lenže myšlienka sa stretá ponad tieto zlomky."

textových jednotiek nás vedie k záveru o uplatnení implicitného výkladu, teda výkladu s implicitným vyjadrením vzťahov kauzality. Zároveň je jedným zo zdrojov „otvorenosti", neukončenosti esejistickej výpovede. Okrem toho v eseji (ako aj v iných žánroch) sa neuplatňuje len jeden slohový postup. Aj tu dochádza k ich kríženiu; výkladovo-úvahový základ je prestúpený najmä opisným slohovým postupom — podobne ako v náučnom štýle.

Základná vlastnosť gnómickosti býva miestami, ale iba stopovo aktualizovaná, napr. v rozprávacích exkurzoch, digresiách a paralelách s prvkami informácie, resp. rozprávania, ktoré však majú druhoplánový, doplňujúci charakter. Špecifický charakter makrokompozičnej výstavby eseje je daný tým, že všetky spomínané kompozičné vlastnosti sú založené na využití vlastnosti subjektívnosti (oproti objektívnosti základného typu výkladu).

Kompozíciu eseje tak hodnotíme ako značne variabilnú, a to v rámci konkrétneho útvaru aj žánru ako celku, konštrukčne založenú na subjektívne podmienenom expresivizovanom výklade úvahového typu s oslabenou mierou kohéznosti, sukcesívnosti a explikatívnosti, ktorý pri usporadúvaní myšlienkových celkov využíva lyrizujúce princípy opakovania a kontrastu.

Literatúra

BEČKA, J. V.: Stylistická syntax a kompozice projevu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 85.

MIKO, F.: Výrazové konštanty štýlu A. Matušku. Slovenská literatúra, *17*, 1970, s. 33—55.

MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 176 s.

MISTRÍK, J.: Žánre vecnej literatúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 87.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bartislava 1977. 456 s.

SLANČOVÁ, D.: O kompozičných prostriedkoch súčasnej slovenskej eseje a jej štýlu (I.) Slovenská reč, *50*, 1985, s. 28—37.

TOMČÍK, M.: Esej ako nástroj poznania. Slovenské pohľady, *98*, 1982, č. 4, s. 108.

Konštantín Palkovič

RIZNEROV POKUS O SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA

Ľudovít V. Rizner[1] je známy ako autor nárečového slovníka.[2] V archíve Matice slovenskej pod signatúrou C 227 sa však prechováva i jeho slovník slovenského jazyka, ktorý je našej lexikografii doteraz neznámy. V tomto príspevku chceme o ňom podať krátku informatívnu charakteristiku.

Slovník je písaný úhľadným, dobre čitateľným rukopisom, viazaný je v knihe obsahujúcej 160 číslovaných strán a má názov *Materiál ku slovenskému slovníku. Za mnohé roky zbieral a r. 1908 usporiadal a prepísal Ľud. V. Rizner.* Vyše päťtisíc slov je v ňom usporiadaných abecedne. Heslové slová sú v základnom tvare, za ním nasleduje výklad opisom, synonymami, zriedka nemeckým ekvivalentom, pri názvoch rastlín a zvierat aj latinským názvom. Niekde sa uvádza aj exemplifikácia, častejšie prameň, t. j. lokalizácia alebo meno autora, z ktorého tvorby je príslušné slovo doložené.

Slovník obsahuje prevažne slová, ktoré sa vyskytujú v nárečiach, alebo ktoré použil niektorý autor. Uvádzajú sa tu aj také slová, ktoré sa od bežnej slovenskej podoby odlišujú iba hláskoslovne, napr. *goleso,* koleso (Modra), *geteľ,* ďateľ, ale častejšie sú to špeciálne nárečové výrazy typické pre niektoré nárečia s uvedením lokality: *blafkat,* štekať (Skalica), *runkla,* repa (Zemplín), *grefty,* rady viničov vo viniciach (Skalica), ale aj bez lokalizácie: *horčičňák* (motýľ), possia sinapis, Sentweissling; *bľačiak,* huba, Boletus luridus, Satan-Pilz. Niekde sa uvádza iba približný opis: *spuštiak,* dajaká nádoba hlinená. Pri výrazoch prevzatých od niektorých autorov je uvedený spisovný výraz alebo opis: *sev,* osivo (Šujanský); *severík,* vietor severní (Vajanský); *podušníky,* fúzy, t. j. vlasy od očí pod bradu rastúce (Lichard), zriedka aj nemecký ekvivalent: *sriene* Eisshallen (Vajanský). V slovníku sú zachytené aj zriedkavé špeciálne termíny, ktoré sa zrejme v čase zostavenia slovníka začínali používať v praxi, napr. *poklep* v reči lekárskej (percussio).

Pri niektorých dialektizmoch sa uvádzajú doklady aj z dvoch lokalít, napr.: *skoten,* cesta, ktorou sa lichva vyháňa (Rovné); *skotne,* cesty, po ktorých skot, t. j. dobytok sa honí (z okolia Malaciek).

---

[1] Životopisné údaje pozri u K. Ruttkayovej: Život a dielo Ľ. V. Riznera — In: Ľ. V. Rizner — 1849—1969. Príspevky z konferencie o Ľ. V. Riznerovi z príležitosti 120 rokov jeho narodenia. Red. L. Galandová. Martin, Matica slovenská 1970, s. 7—25.

[2] Správu o ňom podal I. Ripka v článku Ľ. V. Rizner a jeho bošácky slovník. Slovenská reč, *38,* 1973, s. 340 a n.

Keď za heslovým slovom nasledujú rozličné synonymá, lokalizácia sa neuvádza. Je to škoda, lebo ináč ide o výrazy z rozličných, geograficky vzdialených lokalít a z rozličných nárečových skupín, napr. *holovnica, holohumnica, humno, mlatoveň; hrad, hrád, chmel, chumel, kamenec, ľadovec, krúpy; pôložnica, porodnica, kútnica, postelkiňa (!), šestinedelka; srdoš, srdúch, popudlivec, hnevoš.*

Niektoré synonymické (tautonymické) rady sú pomerne dlhé, a hoci sa ich význam nevysvetľuje, je zrejmý, resp. vyplýva z tých členov radu, pri ktorých je zreteľná motivácia. V takýchto prípadoch autor nepokladal za potrebné uvádzať význam, resp. opis, napr. *geľo, kršo, krcho, krchniak, krdmiak, kľavo, keľo, ľavo, ľavoš, ľavko, ľavoč, ľvoš.* Inokedy však aj pri takýchto významovo priezračných výrazoch je pripojený výklad: *podymník, podplamenník, predplameník, osúch, posúch,* tenké pečivo pod plamenom (!) z peci šľahajúcim pečené. Zriedka sa za radom uvádza latinský názov: *ostrôžka, nečišpor, nečišporok,* tropocolum maius L. Zriedkavejšie je pripojený prameň: *podvržťok,* podvržené, podhodené, podstrčené dieťa; *odmena, priemeň, znachor, potvora, čudák, skrčeň, kuklis* (Šuj.).

Homonymá sa uvádzajú pod sebou ako osobitné heslá, ale nie sú nijako označené, napr.

slak, parkan, drevená ohrada (Kukučín)
slak, svlačec, pupenec, convolvulus arvensis

Výrazy označujúce tie isté reálie na rozličných miestach (tautonymá) sa najčastejšie uvádzajú za sebou v rade, napr. *blen,* hyoscyanus niger, *belian, belena, blehot, lulka, lulok, šmatlák,* ako aj každý člen radu osobitne na príslušnom mieste podľa abecedy s odkazom na súhrnné heslo: *belena,* vidz *blen; belian,* vidz *blen . . .; blatúch* (Caltha pallustris), *mastná zelina, lataj, zlatúch, zaružie, zaružlie,* osobitne *mastná zelina,* vidz *blatúch* a pod. Inokedy sú však tautonymá uvedené ako dve osobitné heslá a v súhrnnom hesle sa v rade neuvádzajú, napr. *polajka,* mentha pulegium (Skalica); *polej,* mentha pulegium (bez lokalizácie).

Veľmi zriedka sa uvádza gramatická charakteristika, napr. *poličke* pl., vlasy učesané k liciam (!) a ztade za uši (Prenčov).

Štylistické hodnotenie slov v tomto slovníku chýba, napr. *gigaňa,* hlava.

Exemplifikácia je pripojená najmä vtedy, keď je doklad s ustáleným spojením, napr. *bit s niekym (!),* súhlasiť. *Ten b i j e s o mňou,* je na mojej strane, mňa zastáva (Myjava); *šochtár,* hrotok, nádoba, do ktorej sa mlieko dojí, dojačka. *Zo šafla do š o c h t á r a prijsť,* t. j. z lepšieho stavu do horšieho sa dostať.

Okrem apelatív (zväčša konkrétneho rázu) sú v slovníku aj vlastné mená;

a to antroponymá (*Samík, Samíček, Samuel*), zoonymá (*Ostrúň*, meno psa [Liptov], názvy vrchov (*Hradisko*, vrch povyše Hladla vo zvol. st. (!)). Obyvateľské názvy sú zriedkavé: *Bistrišen*, Bystričan (V. Revúca).

Lokalizácia sa uvádza rozličným spôsobom, a to iba približne, napr. z okolia Púchova, z okolia Košíc, z okolia Javoriny, označením župy (Orava, Šariš, Spiš, Zemplín, Gemer [Gem.]) alebo uvedením mesta, resp. dediny územia Slovenska (Brezno, Hnilec, Píla, Ratková, Bzince, St. Turá, Tajov), zriedka aj mimo nášho územia (Naďlak, Petrovec).

Z autorov sa často cituje A. P. Záturecký (niekde len A. P. Z.), ale aj M M. Hodža, J. Chalupka, J. Viktorin, Slota, niektorí autori sú uvedení iba skratkou (Dobš.).

Slovník je ukážkou, ako si niektorí slovenskí záujemcovia o lexikografiu predstavovali slovník slovenského jazyka. Videli sme to už u P. Dobšinského a jeho spolupracovníkov, ktorí pripravovali a zostavovali slovníčky pre budúci matičný slovník.[3] Riznerov slovník (ako aj pripravované matičné slovníčky) obsahoval slovný materiál nielen z publikovaných prác, ale aj z hovorených prejavov (z praxe), ako aj z rozličných nárečí.

Hoci Riznerov slovník má viaceré lexikografické nedostatky (neuvádza sa gramatická ani štylistická charakteristika, často chýba význam, lokalizácia, resp. prameň vôbec), predsa obsahuje cennú slovnú zásobu, ktorá sa dá aj dnes použiť ako pomocný materiál nielen pri zostavovaní nárečového a historického slovníka (obsahuje veľa archaických slov, ktorých význam nemáme inak doložený), ale aj pri slovníku spisovného jazyka. Mnohé zriedkavé, zastarané a nárečové slová, ktoré predstavujú špeciálnu časť lexiky autorov, nájdeme v Riznerovom slovníku a môžu nám pomôcť pri osvetľovaní významu týchto špeciálnych výrazov. V dlhých synonymických radoch iste nájde veľa vhodného materiálu aj etymológ. Rukopisný slovník Ľ. V. Riznera by sa mohol stať cennou pomôckou pri rozličných slovenských lexikografických a lexikologických prácach.

V Literárnom archíve Matice slovenskej (sign. C 1029) sa nachádza aj Riznerov *Slovník cudzích a menej známych slovenských slov*. Je to rukopis veľkého formátu (12 krát 34 cm) a má 132 strán. Obsahuje abecedne usporiadaný slovník od *A* po *P* (posledné slovo je *pávie oko* — motýľ). Slovník má jednoduchú štruktúru. Za heslovým slovom, ktoré je v základnom tvare, nasleduje výklad; napr. *à propos* — pri takej príležitosti, práve včas. V Bošáckej doline „čajda". Niekde sa skratkou najčastejšie v zátvorke uvádza aj pôvod slova. Napr. *kaolín* (čín.), *ordinácia* (z lat.), *ordo-*

[3] Porov. PALKOVIČ, K.: Z nárečových zbierok Ctiboha Zocha. In: Sborník Pedagogického inštitútu v Martine. 3. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 64.

nancia (z fr.), *orgie* (z rec!), *maják* (rus.). Miestami sa pridáva aj znenie v pôvodnom jazyku, napr. *parket*, fr. parquet; *marš*, franc. marche; *markér*, franc. marquer; *mandát* (lat. mandatum). Ak je heslové slovo v cudzom, pôvodnom znení, autor v odkazovom hesle poukazuje na príslušné domáce znenie. Napr. *marquis* v. markýz. Zriedka naopak, v odkazovom hesle sa odvoláva na cudzie znenie: *malér*, v. malheur.

Pri niektorých cudzích slovách sa uvádza aj výslovnosť, napr. *parfum* (parfēn), fr.: *melange* (melanž), fr.; *parfumer* (parfymér), fr.: *passager*, fr. pasažér; *merschaum* (meršán), nem.; *marineur* (-ér), fr.

V slovníku sa vysvetľujú aj ustálené skratky a značky, napr. *N. B.* alebo *NB* = nota bene, daj dobrý pozor; *N. N.* = nomen nescio, meno neznám, klade (!) sa obyčajne miesto podpisu mena.

Medzi heslovými slovami sú aj niektoré nové a zriedkavejšie domáce slová, medzi nimi aj české, napr. *lázne* — kúpele; *kuželky* — kolky, ale aj iné: *časopis, pastorek, parkan, obzor, obžinky, čestný*.

Miestami je vynechaný výklad významu, napr. pri hesle *matraca, gordický uzol*. Ako vidieť, Ľ. V. Rizner slovník dopĺňal postupne.

Hoci je slovník neúplný, poskytuje aspoň čiastočný obraz o preberaní, forme zdomácňovania cudzích slov a ich výslovnosti, ako aj o tom, ktoré slová sa pokladali koncom minulého storočia za menej známe.

Bohatý onomastický materiál obsahuje Riznerov rukopis *Pramene k miestopisu územia Slovákmi obývaného*. Je to zviazaná kniha z roku 1895, ktorá má 612 strán. Obsahuje názvy obcí, hradov, vrchov, riek, jazier a i. spolu s dôležitými údajmi historickými, archeologickými, národopisnými, prírodovednými a štatistickými. Príslušný materiál ku každému názvu obce a inému názvu je rozpísaný osobitne na lístkoch a je uložený v 5 zväzkoch v archíve Slovenského národného múzea (sign. 569) s názvom *Materiál k topografickému slovníku zvlášte hor. Uhorska*.

Uvedené slovníky, podobne ako jeho nárečový slovník a monumentálna *Bibliografia slovenského písomníctva*, svedčia nielen o pracovitosti, ale aj o svedomitej, precíznej a užitočnej práci tohto skromného, ale mimoriadne usilovného a pracovitého dedinského učiteľa.[4]

[4] V Riznerovej pozostalosti sa zachoval ešte *Slovník ľudových výrazov — termínov*, 1980 (LAMS, C V). Tento slovník spomína aj M. Eliáš v článku K problematike rukopisnej pozostalosti Ľ. V. Riznera. In: Ľ. V. Rizner — 1849—1969. Red. L. Gallandová. Martin, Matica slovenská 1970, s. 131.

DISKUSIE

Šimon Ondruš

MENO RIEKY **POPRAD** JE SLOVANSKO-SLOVENSKÉ

V štúdii Slovenské rieky — pôvod mien (Ondruš, 1979) som zhrnul do desiatich bodov nedostatky, ktorými sa vyznačovali staršie pokusy o genetický výklad mien slovenských riek, vrchov a osád. V druhom bode som konštatoval, že sa nepoznali dobre genetické vzťahy slovenskej a inoslovanskej, resp. praslovanskej lexiky. V piatom bode som uviedol, že jednotlivé hydronymá sa interpretovali izolovane, nie komplexne, a to tak z hľadiska geomorfologického, ako aj z hľadiska morfematickej stavby hydroným. Deviaty bod sa týkal viacej ideologického ako čisto jazykového aspektu výkladu. Vedome alebo podvedome sa menám riek na Slovensku pripisoval radšej cudzí, substrátový alebo adstrátový pôvod, kým k slovansko-slovenskej proveniencii sa zaujímal skeptický postoj. Preto sa hľadal, a to dosť násilne, substrátovo-adstrátový pôvod názvov riek *Laborec, Ipeľ, Orava, Váh* a i. Táto tendencia bola okrem nedostatočného poznania slovensko-slovanskej apelatívnej slovnej zásoby motivovaná aj mimojazykovými aspektmi.

Uvedenými nedostatkami som charakterizoval predovšetkým etymologické výklady maďarského slavistu slovenského pôvodu Jána Melicha (ináč lingvistu európskej úrovne), ktorý sa prvý sústavne venoval genetickému výkladu zemepisných názvov na Slovensku, a to pri rekonštrukcii etnického a jazykového zloženia starého Uhorska v 10.—12. stor., najmä Slovanov (medzi nimi aj Protoslovákov) a Protomaďarov v hraniciach formujúceho sa uhorského štátu. Najväčším vedeckým, t. j. metodologickým nedostatkom Melichových výkladov bolo to, že pri výklade zemepisných názvov na Slovensku nebral do úvahy zemepisné názvy u iných Slovanov, najmä u Slovanov východných. Tento nedostatok zdedili od J. Melicha aj jeho „žiaci" u nás, najmä V. Šmilauer a jeho dnešní pokračovatelia. Najväčším omylom J. Melicha bolo to, že vedome alebo podvedome nerozlišoval medzi reálnymi a fiktívnymi prvkami v texte prvého historicko-zemepisného uhorského románu Gesta Hungarorum, ktorý napísal notár kráľa Belu III. na prelome 12. a 13. storočia, známeho pod nepresným menom Anonymova kronika. J. Melich napríklad uveril Anonymovi, že rieka *Laborec* bola pomenovaná podľa veľmoža menom *Labors*, preto toto meno zrekonštruoval ako turkotatársku (protobulharskú) syntagmu *alp-bars* vo význame „hrdinský pardál". Tento fantastický výklad hodnotil aj V. Šmilauer (1932, s. 423) ako „prozatím nejlepší, který byl podán". J. Melich a s ním aj V. Šmilauer nielenže nerešpektovali skutočnosť, že také slovo nie je doložené ani v bulharčine, ani v maďarčine, ale nerešpektovali ani pravidlá slovanskej metatézy. Z univerbizovanej syntagmy *alp-bars* by metatézou vzniklo **labras-*, nie *lābors-: laborc-*.

Uvedený príklad veľmi výrečne ukazuje, ako ideologická predpojatosť môže negovať aj jasné zákonitosti vývinu jazyka a spoločnosti. Táto predpojatosť veľmi znížila vedeckú hodnotu Melichovho diela A Honfoglaláskori Magyarország z rokov 1925—1929. Predpojatosť u Melicha vzrastala postupne. Svedčí o tom aj jeho doslov z 1. XI. 1929, v ktorom píše, že sa mýlil, keď maďarskú formu *Szepes* vykladal ako prevzatú zo slovenského *Spiš* (porov. Melich, 1925—1929, s. 433).

Od J. Melicha pochádza aj jedna z prvých etymológií mena rieky *Poprad.* Podáva ju na s. 327—329 uvedeného diela. Ideologická predpojatosť je vypuklá v úvodnej aj záverečnej vete Melichovho výkladu: „A Poprád folyó nevét is legkönnyebben s legkifogástalanabbul a magyarból lehet megmagyarázni" (s. 327). „Szepes és Poprád magyar neve is támogatja azt a történeti tényt hogy a X—XI sz.-ban a Szepes erdö ép olyan magyar terület, amilyen a szomszéd Sáros is" (s. 329).

Podstata Melichovho výkladu názvu *Poprad* je takáto: Maďari prevzali slovanské apelatívum *papratь* „paparadie" ako *paprád, páprád.* Týmto apelatívom pomenovali nie Slovania (Slováci), ale Maďari tatranskú rieku vo forme *Paprád,* ktorá sa neskoršie hláskovo zmenila na *Poprád.* Až túto maďarskú formu prevzali Slováci ako *Poprad.*

Netreba tu naširoko rozvádzať všetky chyby (odhliadnuc od toho, že tento výklad podal dávno pred Melichom Hunfalvy, čo J. Melich zamlčal). Dve najpodstatnejšie uviedol V. Šmilauer (1932, s. 446): a) najstaršie doklady o rieke majú formu *Poprad,* nie *Paprád,* ako uvádza J. Melich, b) tie maďarské zemepisné mená, ktoré naozaj mali za základ od Slovanov prevzaté apelatívum *papratь, papradь,* majú aj novšiu podobu *Paprád* (v baranskej župe), *Pápráď* (v zalskej župe).

Pretože Melichove chyby nekriticky opakuje aj historicko-etymologický slovník maďarského jazyka tým, že v hesle *páfrány* „papradie" uvádza ako najstaršie doklady meno rieky *Poprad* (Benkő, 1976, s. 57), V. Šmilauer sa opodstatnene k problému vrátil v Zpravodaji místopisné komise, *18,* 1977, s. 434, kde napísal: „Ze zařazení dokladu však vyplývá, že jméno řeky *Poprad* pokládá za maďarské. Nedovedu s tím dobře souhlasit. Spiš byla osídlena dávno před příchodem Maďarů a řeka tak významná měla tehdy už jméno."

V. Šmilauer v zhode s historickou realitou (osídlenie Spiša Slovanmi — Slovákmi pred príchodom Maďarov) oprávnene odmietol názor o maďarskom pôvode pomenovania *Poprad* r. 1932 aj r. 1977. Myšlienka o možnom súvise pomenovania Popradu s apelatívom *papradie* ho však ovplyvnila natoľko, že odmietnutím genetickej väzby *Poprad : papradie* (staré *papratь, papradь*) odmietol aj slovanský pôvod mena rieky vôbec. Pretože pri súvise pomenovania rieky s papradím by meno znelo *Popradná, Popratná,* nemôže byť meno rieky slovanské. „Podle toho budeme pokládati

Poprad za jméno předslovanské, Slovany převzaté ve formě *Poprad*. Z toho maďarské *Poprád*" (Šmilauer, 1932, s. 446). „Slovanské není (bylo by *Popratná*), bude to tedy předslovanské a jde o pouhou homonymii" (Šmilauer, 1977, s. 434).

Známy maďarský slavista L. Kiss, autor cenného diela Földrajzi nevek etimológiai szótára, objektívne uznal Šmilauerove argumenty a na rozdiel od autorov historicko-etymologického slovníka maďarského jazyka odmietol Melichovu hypotézu o maďarskom pôvode mena rieky *Poprad*. Podľahol však V. Šmilauerovi v tom, že je to meno neslovanské. Vyhlásil ho nielen za predslovanské, ale dokonca až za predindoeurópske: „Ősi ide. — vagy talán prei. — folyónév, amely szláv közvetítéssel (vö. szlk., le. *Poprad)* kerülhetett a magyarba" (Kiss, 1980, s. 520). Názor o predslovanskom pôvode názvu prevzal, pochopiteľne, aj M. Majtán v popularizačnej príručke Zeměpisná jména Československa, 1982, s. 241: „. . . pokládá se za předslovanské, převzaté v této formě Slovany až po jejich příchodu na území sev. Slovenska. Etymologie hydronyma není jasná."

Názoru o predslovanskom pôvode mena *Poprad* som podľahol aj ja. Na konci štúdie Slovenské rieky — pôvod mien som napísal: „Tie mená riek a zemepisných názvov na Slovensku, ktoré nevieme na súčasnej úrovni spoľahlivo vysvetliť zo slovensko-slovanských, resp. slovansko-indoeurópskych apelatívnych slov, jednoznačne vykladáme ako substrátové, resp. adstrátové. Takto treba interpretovať *Dunaj, Hornád, Poprad* . . ." (Ondruš, 1979, s. 286—287).

Mýlil som sa, ale správne som napísal, že „na súčasnej úrovni poznania". Roku 1979 som ešte nepoznal východoslovanské apelatíva ani propriá, ktoré sú geneticky responzibilné s menom rieky *Poprad*.

Pri doterajších výkladoch zemepisných názvov na Slovensku (*Laborec, Orava, Váh* a i.) som viackrát zdôrazňoval, že ich genetický výklad bez rešpektovania apelatív a zemepisných mien u iných Slovanov, najmä východných Slovanov, je metodologicky pochybený. Táto metodologická pochybenosť sa v našej genetickej onomastike opakuje ešte aj dnes. Meno rieky *Vltava* sa pochybene vykladá z germánskeho **Wilth-ahva* „divoká, prudká voda" (Zeměpisná jména Československa, 1982, s. 333). Neberú sa do úvahy východoslovanské hydronymá *Volt-ica, Volot-ьma,* ktoré sú svojím základom plne responzibilné so základom mena *Vlt-ava* (praslovanský základ *vlt-* v čes. *Vltava* a rus. *Voltica,* resp. v plnom temnom stupni *volt-* v ruskom *Voloťma.* O paralelizme sufixov *-ava : -ica* v slovanských hydronymách typu *Vodava : Vodica, Bobrava : Bobrica, Glušava : Glušica* porov. Trubačov, 1968, s. 16—31. Tomu zodpovedá aj paralelizmus *Vltava : Vltica* > rus. *Voltica.* Tradovaný chybný výklad mena Vltavy možno okrem nerešpektovania responzibilných východoslovan-

ských hydroným vysvetliť aj tým, že ešte stále sa vážne berie starý názor, že slovanský hydronymický sufix *-ava* je reflexom za germánsky kontinuant indoeurópskeho pomenovania vody *akwa*, t. j. že je prevzatý z germánskeho *-ahwa, -aha*. Na neopodstatnenosť tejto tradície som poukázal už viackrát. Najnovšie na pomýlenosť tohto názoru upozorňuje A. Karpenko (1984) v recenzii knihy Zeměpisná jména Československa, hoci podľa starej tradície ešte uznáva nemecký pôvod mena *Vltava*.

K čomu nevyhnutne vedie rešpektovanie východoslovanskej apelatívnej aj hydronymickej slovnej zásoby pri genetickej interpretácii mena rieky *Poprad?* — V ruských nárečiach je doložené slovo *priadun* vo význame „vodopád". Ide tu jasne o základ *priad-* a príponu *-un*. Ruský výraz *priadun* „vodopád" je odvodený od slovesa *priadať* — *priadaju* „skákať", *prianuť, vosprianuť* „vyskočiť, zdvihnúť sa, pohnúť sa" (o ruskom *priadun* „vodopád" a *priadať* „skákať" porov. Vasmer, 1955, s. 445).

O širšej praslovanskej zemepisnej distribúcii slovesného základu *pręd-* „skákať, prudko sa pohybovať" svedčí jeho historický výskyt v južných slovanských jazykoch. Srbochorvátske *predati* znamená „vyskočiť zo spánku, prudko sa zobudiť, zľaknúť sa", derivát *predliv* (konj) značí „splašený" (kôň) (porov. Skok, 1973, s. 33). Pretože slovesný základ *pręd-* „skákať" bol homonymný so slovesným základom *pręd-* „priasť", slovinčina má iba kontinuant prefigovanej formy *o(b)-pręd-: opresti — opredem* „zrútiť sa, spadnúť, prepadnúť sa" (porov. Bezlaj, 1982, s. 252).

Staroslovienčina má doloženú najmä formu s predponou *vъz-: vъsprę-nǫti* „vyskočiť, prudko sa zodvihnúť, prudko vstať" (porov. Miklosich, 1962—1965, s. 107 s gréc. ekvivalentom *dianistasthai* a lat. *surgere*).

Praslovanský slovesný základ *pręd-* „skákať, prudko sa hýbať, prudko padať", historicky doložený vo východoslovanských a v južnoslovanských jazykoch, sa využíval aj na pomenovanie prudko tečúcich vôd, prudkých tokov. Svedčí o tom meno pravého prítoku rieky *Narvy* pri Białystoku, ktorý má bieloruskú podobu *Suprasľ* a poľskú podobu *Sprząśla*. Kým východoslovanská forma je kontinuantom praslovanského morfematického zloženia *sǫ-pręd-sl-*, poľská forma kontinuuje morfematické zloženie *s(ъ)-pręd-sl-*. Pri mene rieky *Suprasľ* išlo teda o motiváciu prudkého toku, prudkého sútoku. Naproti tomu pri mene pravého prítoku horného Donu *Nepriadva* išlo o motiváciu neprudkého, pomalého, lenivého toku (porov. Vasmer, 1955, s. 213; Vasmer, 1958, s. 47).

Pri výklade mena rieky *Orava* (Ondruš, 1975, s. 346—350) som poukázal na to, že zemepisné mená na Slovensku zachovali v propriálnej funkcii také staré slovanské apelatíva, ktoré sú historicky zachované u východných a južných Slovanov, ale na Slovensku zanikli, pretože boli v homonymnej konkurencii s apelatívami iného významu. Praslovanské sloveso

orati vo význame „kričať, hučať" na Slovensku zaniklo, lebo bolo homonymné so slovesom *orati* „prevracať zem", ale zanechalo svoju „stopu" v mene rieky *Orava*. To má rovnakú deriváciu ako staroslovienske slovo *kričava* „krik" a rovnakú motiváciu ako sliezska rieka *Stonava*, slovenská rieka *Rimava* (historicky náležitá je podoba *Rymava* a súvisí so slovesom *rymoniť* „kričať, revať"), slovenská rieka *Revúca* atď. Je to jedna z veľmi častých motivácií pomenovania riek.

Podobne ako na Slovensku zaniklo sloveso *orati* „kričať, revať", pretože sa „bilo" so slovesom *orati* „obracať zem", zaniklo aj sloveso s ablautovým základom *prěd-* „skákať, prudko sa hýbať, prudko padať", pretože sa „bilo" so slovesom *prędǫ* — *prěsti* „pradiem — priasť". Zachovala sa však ablautová obmena *prǫd* — „prúdiť, prudko tiecť, prúd", pretože tá nemala homonymného „protivníka".

Slovesný základ v ablautovej obmene *prěd-* „skákať, prudko sa hýbať, prudko tiecť" nám však nechal svojho potomka v mene rieky *Poprad*. Jeho praslovanská projekcia má podobu *Po-prěd-ъ*. Historický vývin po 10. stor. prebiehal v zhode s historickými zákonitosťami vývinu slovenského jazyka: do 10. stor. *Po-prěd-ъ* ako *prędešь*, *zaprěgъ* atď.; medzi 10. a 12. stor. *Popräd* ako *prädeš*, *zapräg* atď.; od 12. storočia *Poprad* ako *pradieš*, *záprah* atď.

Zdanlivo by bolo možné proti výkladu *Poprędъ* > *Popräd* > *Poprad* namietať, že pri odvodení predponou *po-* by sme čakali podobu **Po-prǫdъ* podobne ako pri odvodení *po-tok-ъ* od slovesa *tekǫ* — *tekti* „tiecť". Temný ablaut *-o-* pri predponových odvodeninách od fundujúcich slov s predným ablautom *-e-* však nebol u starých Slovanov pravidelný. Svedčí o tom fakt, že od prasl. *rędъ* (staročeské *řád*), resp. *rěditi* (staročeské *řiediti*, *řéditi*) predponou *po-* odvodené slovo nemá ablautovú podobu **po-rǫdъ*, ale *po-rędъ* (staročeské pořád). Od slovesa *pręgati* „priahať" predponou *po-* odvodené substantívum má v slovenčine zadnú samohlásku *popruh* < *po-prǫgъ*, ale v slovinčine je predná samohláska *popreg* < *po-pręgъ* (porov. Pleteršnik, 1895, s. 155). Predný ablautový variant *Po-prędъ* > *Popräd* > *Poprad* harmonizuje s východoslovanskými pomenovaniami riek *Sǫ-prěd-sl-* > *Suprasľь* a *Ne-prěd-ъ-va* > *Nepriadva*. Slovenčina má predný ablautový variant aj v tých prípadoch, kde by sa „očakával" zadný variant. Napríklad špecificky slovenské slovo *smäd* je kontinuantom praslovanského *smędъ*, hoci v slovesách je historicky doložený v slovanských jazykoch iba zadný variant *smǫd-* „páliť, sušiť", ako svedčí aj slovenské sloveso *smudiť*, *smudnúť*. Okrem slovenčiny má doložený predný variant iba slovinčina v adjektíve *smejen* „suchý" za praslovanské *smędj-en* (porov. Bezlaj, 1967, s. 119). V slovenskom *smäd* : *smudiť* ide o podobný ablautový vzťah ako v latinčine *terra* „zem" : *torrere* „páliť, sušiť", t. j.

terra „pôda získaná pálením porastu" (Walde — Hofmann, 1965, s. 673, 694). Obdobný vzťah je medzi slovenským *Nitra* < *neit-r-* oproti *nětiti* < *noit-* (Ondruš, 1979, s. 277—280).

Na záver treba povedať toto:

1. V praslovančine boli dve homonymné slovesá s rovnakou koreňovou morfémou *pręd-*: a) *pręd*ǫ — *pręsti*, resp. *pręd*a*j*ǫ — *pręd*a*ti* s významom „skákať, prudko sa pohybovať, prudko tiecť, prudko padať"; b) *pręd*ǫ — *pręsti* s významom „pradiem, priasť".

2. V súboji uvedených homoným víťazilo sloveso s významom „priasť", pretože na vyjadrenie tohto deja nemala praslovančina iné synonymá. Naproti tomu na vyjadrenie významu „skákať, prudko sa hýbať" bol v praslovančine celý rad synoným. Tlak slovesa *pręsti* „priasť" na sloveso *pręsti* „prudko sa hýbať" mal iný výsledok na slovanskom východe a na slovanskom juhu, iný na slovanskom západe. Na slovanskom juhovýchode sa sloveso *pręsti* „prudko sa hýbať" dostalo na periféria slovnej zásoby, ale nezaniklo. Na slovanskom západe sloveso *pręsti* „prudko sa hýbať" postupne ustúpilo úplne slovesu *pręsti* „priasť". Jeho funkciu prevzala ablautová a tematická obmena *prǫdi*ti „prúdiť". Tento ablautový základ *(prǫd-)* je zastúpený vo východoslovanských názvoch *Prud, Prudok, Poprudie* a *Poprudy*.

3. Na slovanskom východe popri deriváte *priadun* „vodopád" zanechalo sloveso *pręd*ǫ — *pręsti* svoje dedičstvo aj v hydronymii. Je to pomenovanie prítoku horného Donu *Nepriadva* s motiváciou „neprudko, pomaly, lenivo tečúca rieka" a pomenovanie pravého prítoku Narvy *Suprasl*ь (v praslov. rekonštrukcii *sǫ-pręd-sl-)* s motiváciou „prudký sútok".

4. S východoslovanskými hydronymami *Ne-priadva* a *Su-prasl*ь je geneticky responzibilné pomenovanie slovenskej rieky *Poprad*, v prasl. rekonštrukcii *po-pręd-*ъ s motiváciou „prudký tok, prudko padajúci tok". To znamená, že rieka bola pomenovaná vo svojom hornom prúde na južnom svahu Vysokých Tatier v Mengušovskej doline, v oblasti Popradského plesa. Pomenovania jej „napájačov", potoka *Krupá* na východnom svahu a *Hincovho potoka* na západnom svahu sú, prirodzene, mladšie. Odvodenie *Po-pręd*ъ harmonizuje s odvodeninami *po-tok-*ъ, *Po-nikъva* (slovenské *Poniky*, moravská *Punkva*, slovinská *Ponikva* atď.). Hláskový vývin *Popręd*ъ (do 10. stor.) > *Popřäd* (11.—12. stor.) > *Poprad* (od 13. stor.) harmonizuje s hláskovým vývinom *pręd-sl-ica* > *präslica* > *praslica*, *ręd*ъ > *räd* > *rad* atď. Fakt, že všetky historické doklady z 13. stor. (V. Šmilauer ich uvádza 26) majú jednotnú podobu *Poprad* (podoba *Paprad* je iba vo falze), svedčí o tom, že depalatalizácia mäkkého *ř* a dispalatalizácia predného *ä* na *a* nastala na uvedenom území najneskoršie v 12. stor. Inác by sa vyskytli aj podoby *Popred*. Zo slovenčiny prešla podoba *Poprad*

do poľštiny v nezmenenej podobe *Poprad* a do maďarčiny so zdĺženou samohláskou *Poprád* (porov. prevzatie *klas* ako *kalász, brat* ako *barát*).

5. Slovanské pomenovanie tatranskej rieky *Poprędъ* > *Popräd* > *Poprad* vzniklo najneskoršie v 9. stor. To je závažná indikácia pre etnicko-jazykovú príslušnosť starého obyvateľstva Spiša a tým aj pre slovanskú genézu zemepisných názvov *Spiš* a *Tatry*. O tom však na inom mieste.

6. Zdá sa, že na Slovensku bolo od praslovanského slovesa *prędǫ* — *pręsti* „prudko tiecť" odvodených viacej zemepisných názvov. Meno ruskej rieky *Nepriadva* < *ne-prędy* indikuje, že zemepisný názov *Neporadza* v Gemeri a v Ponitrí kontinuuje praslovanskú odvodeninu *ne-pręd-ja* > *neprędza* > *neprädźa* s rovnakou motiváciou ako ruské *Nepriadva,* t. j. „neprudko, pomaly, lenivo tečúci tok". Rovnakú motiváciu aj ja-kmeňovú deriváciu majú prítoky Laborca *Neteča* < **ne-tek-ja* (porov. Šmilauer, 1932, s. 423). Gemerská *Neporadza* leží na pravom prítoku rieky Slaná, pôvodná nitriansko-trenčianska *Neporadza* ležala na hornom toku Svinice (porov. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II, 1977, s. 293). Keď fundujúce sloveso *prędǫ* — *pręsti* „prudko tiecť" zaniklo, pomenovanie *Neprädza* > *Nepradza* stratilo svoju oporu. Preto došlo nejakou druhotnou asociáciou (so slovesom *neporaditi?*) k zmene *Nepradza* na *Neporadza*. Najstaršie záznamy gemerskej *Neporadze* v podobe *Neproad* (1254), *Noprad* (1323), *Naprad* (1340) môžu, ale nemusia odzrkadľovať staršiu podobu *Nepradźa*. Maďarská adaptácia *Nepradza, Neporadza* v podobe *Napraď (Napragy)* je výsledkom vokalickej harmónie a reflektovania slovenského *dź* ako *ď* súhlasne s adaptovaním *Sadźava* ako *Zaďva (Zagyva), Prěvidźa* ako *Previďä, Previďe, Priviďe (Privigye)* (porov. Kiss, 1980, s. 525, 712). Odvodzovať toponymum *Neporadza* od fiktívnej osoby menom *Neporad* by bolo omylom, akého sa veľmi často dopúšťajú autori knihy Zeměpisná jména Československa, ktorá hypertrofuje antropologickými motiváciami „ves lidí X-ových" aj v takých prípadoch, keď človek mena *X* nie je vôbec doložený. Ako keby starí Slovania neodvodzovali jo-kmeňové a ja-kmeňové útvary aj pri apelatívach, resp. toponymických apelatívach typu **ne-tek-ja* > *Neteča* „netečúca, lenivo tečúca rieka", *ne-sluch-ja* > *Nesluša* „nečujne, ticho tečúca rieka". Treba už konečne odbúrať z genetickej toponymie hypertrofiu antropomorfizmu, ako to už dávno navrhoval poľský onomastik Rospond.

7. Bolo by historicky nespravodlivé odsudzovať V. Šmilauera za to, že vo Vodopise starého Slovenska pri výklade mena rieky *Poprad* zaznamenal síce spájanie názvu *Poprad* s bieloruským hydronymom *Supraslь*, ktoré navrhol poľský slavista S. Jaszuński v dvanástom ročníku zborníka Prace filologiczne a že ho nebral vážne. V. Šmilauer pred vyše polstoročím nemohol vedieť toľko o praslovanskom slovese *prędǫ* — *pręsti* „prudko sa

hýbať, prudko tiecť" ä o jeho historických kontinuantoch (najmä ruské nárečové *priad-un* „vodopád"), ako vieme my dnes. Preto aj jeho názor o predslovanskom pôvode mena tatranskej rieky *Poprad* treba brať s pochopením. Dnes ho však už nemôžeme akceptovať.

Literatúra

BENKŐ, L. a kol.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Zv. 3. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976. 1230 s.

BEZLAJ, F.: Etimološki slovar slovenskega jezika. Zv. 2. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti i umetnosti 1982. 265 s.

BEZLAJ, F.: Eseji o slovenskem jeziku. Ljubljana 1967.

KARPENKO, J. A. (rec.): Lutterer, I. — Majtán, M. — Šrámek, R., Zeměpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982. 376 s. In: Voprosy jazykoznanija, 1984, č. 4, s. 144—146.

KISS, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára: Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 726 s.

LUTTERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982. 376 s.

MELICH, J.: A honfoglláskori Magyarország, Budapest 1925—1929.

MIKLOSICH, F.: Lexicon palaeoslovenico-greco-latinum. Vindobonae 1862—1865.

ONDRUŠ, S.: Slovenské rieky — pôvod mien. In: Studia Academica Slovaca. 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 268—287.

ONDRUŠ, Š.: Pôvod mena vrchu *Choč* a rieky *Orava*. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 342—352.

PLETERŠNIK, M.: Slovensko-nemški slovar. Zv. 2. Ljubljana 1895.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 3. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1973. 691 s.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Bratislava — Praha 1932.

TRUBAČOV, O. N.: Nazvanija rek pravoberežnoj Ukrajiny. Moskva 1968.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 2, 3. Heidelberg 1955, 1958.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 2. Bratislava 1977. 517 s.

WALDE, A. — HOFMANN, J. B.: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 2. Heidelberg 1965.

Slavo Ondrejovič

O VÝZNAME SPOJENIA **SPÁCHAŤ ATENTÁT**

Bezprostredným podnetom na napísanie tohto príspevku bola krátka správa, ktorú uverejnil denník Pravda 13. novembra 1983 na s. 7: *„Na chargé d'affaires USA v Paríži Ch. Chapmana včera spáchali atentát. Doteraz nezistený páchateľ na diplomata niekoľkokrát vystrelil vo chvíli, keď opúšťal byt a nastupoval do svojho auta. Chapman vyviazol bez zranenia."* V súvislosti s týmto textom vzniká totiž otázka, či možno spojenie *spáchať atentát* použiť aj v tom prípade, ak osoba, na ktorú bol podniknutý vražedný útok (atentát), neprišla o život, čiže ak sa atentát nevydaril.

Skôr než sa pokúsime odpovedať na túto otázku, uveďme niektoré základné gramaticko-sémantické charakteristiky spojenia *spáchať atentát.* Pre toto spojenie je osobitne dôležité, že vo funkcii predikátu vyžaduje, aby pozícia predložkového akuzatívu, ktorú „otvára" na svojej pravej strane, bola obsadená osobným substantívom s významom „verejný činiteľ". Vyplýva to z významu slova *atentát,* ktoré sa vykladá ako „vražedný útok na verejnú osobnosť, na verejného činiteľa". K tomu treba doplniť, ako to robí aj Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 51), že ide o čin motivovaný politicky. Pri ďalšom uvažovaní vyjdeme z týchto troch viet:

(1) Na senátora štátu N. *spáchali atentát.*
(2) V rádiu práve hlásili, že na významného talianskeho režiséra XY *bol spáchaný atentát.*
(3) Iba dnes som sa dozvedel, že aj na nášho suseda *spáchali atentát.*

Veta (1) je prijateľná iba vtedy, ak opisuje zavraždenie senátora vyvolané politickými pohnútkami. Ak by totiž okolnosti ukazovali, že senátor prišiel o život z iného dôvodu než z „politického" (napr. pri lúpežnom prepadnutí), hovoriť o atentáte by nebolo na mieste. Aj vety (2) a (3) sú mysliteľné len za podmienky, že spomínaný taliansky režisér i sused boli osobami, ktoré sa verejne angažovali v niektorej oblasti spoločensko-politického života. Tam, kde táto podmienka nie je splnená (v nepolitickej oblasti), sa namiesto spojenia *spáchať atentát* používajú jeho ekvivalenty, napr. *zavraždiť, zabiť, spôsobiť smrť* atď.[1]

Sloveso *spáchať* sa v Slovníku slovenského jazyka IV (1964, s. 177) vykladá ako „vykonať, urobiť obyčajne niečo zlé, nedovolené, dopustiť sa niečoho zlého" (okrem atentátu možno spáchať samovraždu, zločin, trestný čin, ale ďalej aj krivdu, hriech a pod.). Ani z tohto výkladu však nie je jasné, či ono „vykonať, urobiť" treba chápať v zmysle dokončenia daného aktu alebo jeho podniknutia. Pokúsime sa to overiť na príkladových vetách so spojením *spáchať samovraždu:*

(4) *V meste sa hovorilo, že učiteľova dcéra *spáchala samovraždu,* ale že nejaký náhodný svedok jej v tom zabránil.
(5) V meste sa hovorilo, že učiteľova dcéra *sa pokúsila o samovraždu,* ale že nejaký náhodný svedok jej v tom zabránil.

---

[1] Vyjadrenie príslušnej udalosti uvedenými ekvivalentmi nie je však vylúčené ani v prípade, keď je motivovaná politicky, porov. niektoré príklady: *Týmto rozhodnutím vrcholí absurdná kampaň, založená na fantastických výmysloch a akomsi komande, vyslanom z Líbye s úlohou zavraždiť prezidenta Reagana a viaceré významné osobnosti jeho vlády, vrátane ministra Haiga a Weinbergra.* (Pravda) — *V blízkosti Atén bol v sobotu zavraždený vysoký vojenský činiteľ Organizácie pre oslobodenie Palestíny... OOP obvinila z atentátu izraelskú tajnú službu...* (Pravda)

Uvedená dvojica viet — neprijateľnosť vety (4) a prijateľnosť vety (5) — potvrdzuje, že *spáchať samovraždu* v nijakom prípade neznamená len pokus o ňu, ale že týmto spojením sa vyjadruje i jej vykonanie. Ak by sme do východiskovej vety, ktorú uvádzame na začiatku článku, dosadili výraz *zavraždiť* alebo *zabiť*, dostaneme tvrdenie, ktoré je tiež celkom zjavne neprijateľné: „*Chargé d'affaires USA v Paríži Ch. Chapmana včera zavraždili... Chapman vyviazol bez zranenia.*"[2] Z toho vyplýva, že buď spojenie *spáchať atentát* má jedine význam „pripraviť niekoho (z politických dôvodov) o život" a potom správa v Pravde z 13. novembra nie je sémanticky korektná, alebo že v spojení *spáchať atentát* sa nemusí nevyhnutne predpokladať smrť objektu, a teda že nie je celkom ekvivalentné s výrazmi *zabiť*, *zavraždiť* a pod.

S cieľom orientačne zistiť, ako z tohto pohľadu vnímajú spojenie *spáchať atentát* používatelia slovenčiny, urobili sme anketu. Podľa jej výsledkov približne 40 % z opýtaných (52) sa prikláňalo k prvému riešeniu. Sem treba zaradiť aj autorov tých dokladov, v ktorých v prípade „neúspešného" atentátu, t. j. atentátu, ktorý sa neskončil smrťou príslušnej osoby, sa nehovorí o jej spáchaní, ale o podniknutí, uskutočnení a pod. pokusu o atentát alebo jednoducho o pokuse o atentát, napr.:

V Chartume bol podniknutý *pokus o atentát*, ktorý sa nevydaril. (Správy čs. rozhlasu). — Bol podniknutý *pokus o atentát* na tureckého premiéra. Skupina ozbrojencov začala paľbu na domácu stráž v snahe prelomiť ju. Pokus však nebol úspešný. (Správy čs. rozhlasu) — V Teheráne včera ráno uskutočnili *pokus o atentát* na brata iránskeho prezidenta, poslanca Mobaraka Chomeneího. Chomeneí vyviazol len s menším zranením... (Pravda) — *O atentát* na pápeža Jána Pavla II. *sa pokúsil* v stredu večer v portugalskom pútnickom meste Fatime severne od Lisabonu mladý muž v kňazskom odeve ozbrojený bodákom. Pápež vyviazol bez zranenia, keď jeho strážcovia premohli útočníka a odovzdali ho portugalskej polícii. (Pravda)

Viac ako polovica odpovedí však vyznela v prospech druhého riešenia, podľa ktorého výraz *spáchať atentát* sa nemusí nevyhnutne vzťahovať na usmrtenie príslušnej osoby. Korešpondujú s tým aj tieto doklady:

Goebels, ktorý bol v Berlíne, dostal o 13. hodine telefonicky správu, že bol na Hitlera *spáchaný atentát*, že však Hitler žije. (Finker) — Pápež Ján Pavol II. včera navštívil rímsku väznicu Rebibbia. Stretol sa tam s tureckým teroristom Mehmetom Alím Agcom. Agca naňho v roku 1981 *spáchal atentát*... (Pravda)

---

[2] Neprijateľnosť výpovede by sa však odstránila, keby pri uvedených slovesách stál modifikátor „pokúsiť sa", porov. aj nasledujúci príklad: *Po dlhom mlčaní sa medzinárodný terorista tureckého pôvodu Ali Agca, muž, ktorý sa pokúsil zavraždiť pápeža Jána Pavla II.* ... (Pravda)

Niekedy sa priamo udáva, že šlo o úspešný, resp. neúspešný atentát:

Turecká Rada národnej bezpečnosti potvrdila rozsudok smrti nad ultrapravicovým teroristom Mahmetom Alím Agcom, ktorý v máji *uskutočnil neúspešný atentát* na pápeža Jána Pavla II. (Pravda) — Desať dní po *vražednom atentáte* pri islamskej univerzite v Hebrone na okupovanom západnom brehu Jordánu sa izraelským bezpečnostným silám podarilo zistiť páchateľov. (Pravda)

Na základe výsledkov ankety i dokladov z tlače možno predbežne uzavrieť, že spojenie *spáchať atentát* má dve použitia. V tomto rámci potom treba považovať za korektné i to, keď sa konštrukcia *spáchať atentát* použije aj na vyjadrenie útočnej činnosti, ktorá sa nekončí smrťou postihnutých osôb. Práve v tomto zmysle možno pripustiť, že atentát bol spáchaný aj na pápeža Jána Pavla II. (dokonca viackrát) i na súčasného amerického prezidenta Ronalda Reagana. Ak však máme byť celkom presní, musíme upraviť aj formuláciu, podľa ktorej spáchanie atentátu sa môže týkať len verejného činiteľa. Novšie sa totiž hovorí o atentátoch aj v takých prípadoch, kde priamym objektom útokov sú nediferencované skupiny obyvateľstva, napr.:

Jeden mŕtvy a traja zranení — taká je bilancia rasisticky motivovaného atentátu, ktorý v pondelok v noci spáchali v Bruseli. Neznámy páchateľ vstúpil do reštaurácie, ktorú navštevujú prevažne zahraniční robotníci, a vystrelil z revolvera do skupiny hosťov. K atentátu sa prihlásila doteraz neznáma organizácia „Národný front za oslobodenie Belgicka", ktorá si vytýčila za cieľ násilím bojovať za odchod zahraničných, najmä tureckých a marockých robotníkov z Belgicka. (Pravda) — Nepokoj vyvolal ďalší bombový atentát, ktorý spáchali tentoraz na bejrútskej ulici Hamrá. Nálož vybuchla v nedeľu podvečer pri budove jedného kina... (Pravda)

Takmer pri všetkých atentátoch ide, prirodzene, o vražedné útoky, o napadnutie s úmyslom vraždy, ale novšie ani to neplatí absolútne; napr. z posledných rokov sú najmä z Talianska známe politicky motivované útoky atentátnikov, ktorí strieľajú do nôh svojich obetí (niektoré ľavicové teroristické skupiny). Sú to však prípady skôr výnimočné.

Ak by sme mali zaujať stanovisko k spojeniam typu *uskutočniť, podniknúť pokus o atentát*, treba povedať, že ani tie nemožno hodnotiť ako nekorektné. Štylisticky sú síce dosť nákladné, ale majú schopnosť „autonómne" vyjadriť, že ide o neúspešný atentát.[3]

---

[3] Napokon ešte uveďme, že spojenie *spáchať atentát* má aj iné použitie, napr. vo vete *Vlastné deti spáchali včera na mňa atentát. Keď som otvoril doma dvere, vylialo sa na mňa plné vedro vody.* Ide tu, prirodzene, o prenesený význam tohto spojenia, ktorý sa uplatňuje najmä v hovorovom vyjadrovaní. *Spáchať atentát* tu v hyperbolickom použití znamená „zámerne vykonať niekomu niečo nečakané a mimoriadne nepríjemné".

Možno zhrnúť: Vo význame spojenia *spáchať atentát*, ktoré má, žiaľ, najväčšiu frekvenciu práve v tlači, registrujúcej najnovšie udalosti politického života, došlo v poslednom čase k istým zmenám, čo súvisí s novými podmienkami, v ktorých sa tento výraz používa. V čase vychádzania Slovníka slovenského jazyka za presné sa pokladalo opísanie jeho významu ako „uskutočniť vražedný útok na verejnú osobnosť, verejného činiteľa". Medzitým tu však došlo k posunu a rozšíreniu významu tohto spojenia v niekoľkých smeroch. O spáchaní atentátu sa začalo hovoriť jednak vtedy, keď postihnuté bolo obyvateľstvo (nie iba verejne činní jednotlivci), jednak vtedy, keď pri atentátoch nešlo o úmysel zavraždiť, ale iba zraniť obeť. V tomto zmysle treba potom upraviť aj lexikografický výklad tohto výrazu. S otázkou neúspešných atentátov však súvisí formulačný problém, ktorý, ako nám potvrdila aj anketa, riešia používatelia slovenčiny dvojako: situáciu nevydareného atentátu opisujú buď prostredníctvom spojenia *spáchať atentát* (tu sa neúspešnosť musí vyjadriť kontextom), alebo sa používa forma *uskutočniť, podniknúť pokus o atentát, pokúsiť sa o atentát*. Túto podobu používajú tí autori, ktorí spojenie *spáchať atentát* vyhradzujú len na vyjadrenie „úspešných" atentátov. Z hľadiska súčasnej jazykovej praxe treba zrejme za korektné považovať obidva spôsoby.

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Ján Horecký šesťdesiatpäťročný

Dňa 8. 1. 1985 sa dožil 65 rokov prof. J. Horecký, vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Vo svojej neobyčajne bohatej, široko rozvetvenej a všestrannej výskumnej činnosti nadväzoval v ostatných piatich rokoch na výsledky práce, ktorým sa už venovala pozornosť pri jeho dvoch okrúhlych životných jubileách (1970, 1980).

Neobyčajne bohatá je jeho publikačná činnosť. Za ostatných päť rokov publikoval vyše 170 ďalších príspevkov, medzi ktorými sú zastúpené knižné práce, štúdie, rozličné odborné a vedecko-popularizačné články, menšie príspevky, referáty o najnovších jazykovedných publikáciách, ktoré zaujali jeho pozornosť, posudky jazykovej stránky publikácií a správy. Vydal publikáciu *Spoločnosť a jazyk* (1982), ktorá je určená širokej verejnosti, ďalej vyšla jeho vysokoškolská učebnica *Teória a vývin jazyka* (1983) a je spoluautorom vysokoškolskej učebnice *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (1980), do ktorej vypracoval kapitolu o morfematickej stavbe slova. Vo svojich štúdiách písal o jazyku ako dynamickom systéme (1982), o zložitom systéme jazyka a jeho dynamike (1984), o jazykovej norme (1980), pozornosť venoval semiotickým aspektom sémantiky (1981), sémantickým príznakom a ich typológii (1980), onomaziologickej a onomatologickej štruktúre (1984), invariantnému významu odvodených slov (1980), písal o slovotvornej parafráze (1981), všímal si významové vzťahy v sústave termínov (1981) a systémový prístup k terminológii (1982), rozoberal zložené slová ako názvy miesta (1980), znovu sa zamýšľal nad substantívami na *-osť* (1981), písal o sémantike predponových slovies v slovenčine a maďarčine (1981). Aktuálne problémy praxe ho viedli k tomu, aby sa znovu venoval problému gréckych a latinských vlastných mien v slovenčine, ktorými sa veľmi podnetne zaoberal už na začiatku svojho vedeckého života (1946). Naďalej si všíma nielen otázky odbornej terminológie, ktoré boli predmetom jeho záujmu predovšetkým v 50. a 60. rokoch, ale širšie aj otázky odborného štýlu a jazyka, napr. jazyka v novinách (1982), jazyka a štýlu publicistiky (1982). V roku 1978 v publikácii *Základy jazykovedy* písal o základných jazykovedných metódach, novšie informoval o hermeneutickej metóde (1982). Prof. J. Horecký je, ako sa hovorí, doma v každej oblasti slovenskej a všeobecnej jazykovedy, pravda, niektorým venuje zvýšenú pozornosť, sú záležitosťou nielen jeho vedeckého umu, ale aj srdca. Roky 1980—1984, ktorým tu teraz venujeme pozornosť, môžeme celkove označiť ako jeho „sémantickú päťročnicu".

V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, v ktorom pracuje od jeho vzniku a je dnes z hľadiska služobných rokov jeho najstarším pracovníkom alebo seniorom, vedie od roku 1971 oddelenie spisovného jazyka (predtým bol 10 rokov vedúcim oddelenia matematickej jazykovedy). Tu sa dnes pod jeho vedením pripravuje na vydanie kolektívna práca o dynamike slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny. Do tejto práce zapája aj najmladších pracovníkov ústavu a umožňuje im takto úspešný štart do vedeckého výskumu. Výchove mladej generácie slovenských jazykovedcov venuje veľkú pozornosť ako vysokoškolský pedagóg (pôsobí ako profesor na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove a niekoľko rokov

bol aj vedúcim Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre) a ako školiteľ ašpirantov v JÚĽŠ SAV.

Neobyčajne bohatá je aj iná činnosť prof. J. Horeckého, ktorá sa veľmi často odráža práve v jeho publikačnej činnosti. Máme tu na mysli jeho redakčnú činnosť, prednášateľskú činnosť, najmä v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, kde vždy prichádza s najaktuálnejšími témami, ktoré „sa nosia" v dnešnej svetovej a európskej jazykovede, alebo v Studia Academica Slovaca, pravidelnú účasť na domácich aj zahraničných vedeckých konferenciách a rozličných iných podobných podujatiach, napr. na konferenciách o základných otázkach marxistickej jazykovedy, najnovšie účasť na Medzinárodnom zjazde slavistov v Kyjeve v roku 1983 atď., posudzovanie doktorských a kandidátskych dizertácií a rozličnú inú činnosť, ktorú tu ťažko môžeme nakrátko zachytiť.

Mohli sme tu spomenúť iba najpodstatnejšie črty všestrannej, neobyčajne bohatej, vedecky a spoločensky závažnej práce prof. J. Horeckého, vynikajúceho slovenského jazykovedca a pedagóga. Želáme mu, aby sa jej v dobrom zdraví a pohode mohol venovať aj naďalej.

L. Dvonč

Za Adamom Prandom

V lete roku 1984 navždy odišiel z radu spoločenskovedných pracovníkov dr. Adam Pranda, CSc., vedecký pracovník Národopisného ústavu SAV v Bratislave. Svoju vedeckú činnosť začínal v oblasti jazykovedy ako asistent Slovanského seminára FF UK u prof. Jána Stanislava.

Narodil sa 20. mája 1924 v Snežnici na Kysuciach v rodine drotára, neskôr robotníka. Stredoškolské štúdiá absolvoval na gymnáziu v Kláštore pod Znievom ako chovanec miestneho sirotinca, vysokoškolské štúdium, odbor slovenský jazyk a filozofia, skončil roku 1948 na univerzite v Bratislave. Zomrel 28. augusta 1984 v Bratislave, kde je aj pochovaný.

V rokoch 1948—1952 pracoval ako vedúci oddelenia kultúrnej správy vedeckých ústavov mesta Bratislavy, od roku 1961 až do konca svojho života pôsobil ako odborný a vedecký pracovník Národopisného ústavu SAV v Bratislave. Svoju publikačnú, vedeckú a organizačnú činnosť uplatnil v oblasti jazykovedy, etnografie, ako prekladateľ, redaktor a autor beletristických prác.

Jazykovedné príspevky uverejňoval v časopise Slovenská reč, Slovo a tvar, Jazykovedný zborník a v iných časopisoch a novinách. Zaoberal sa v nich otázkami operného spevu (1950), dosahmi sociologických skutočností v kultúre operného jazyka (1949), dejinami slovenského operného spevu (1950), kultúrou operného a činoherného jazyka (1950), otázkami výslovnosti a zvukovej kultúry v opere (1954), otázkami prekladu operných libriet (1954 a 1957), dialektizmami pri výskume slovník (1950), funkciou dialektizmov v divadelnom jazyku (1950), narušaním českej spisovnej normy na Slovensku (1948), písal o jazykovom výrazive a umeleckých postupoch Karvašových Pokolení (1954), recenzoval naše i zahraničné jazykovedné práce, písal populárne články o pravopisnej reforme, o niektorých morfologických javoch a o jazykovej kultúre a problematike slovenskej opery.

V oblasti etnografie sa zameral na výskum ľudovej umeleckej výroby a tvorby, ľudových remeselných odvetví, najmä keramiky, drotárstva, zaoberal sa

premenami súčasných ľudových tradícií, doplnkovými zamestnaniami, metodologickými otázkami v oblasti etnografie, ako aj problémami interdisciplinárneho charakteru (o sociológii a etnografii, 1973; o vplyve bilingvizmu na niektoré javy národnej kultúry, 1972 a i.). Vo svojich prácach z oblasti materiálnej kultúry si všímal aj terminologické otázky a úzko spolupracoval s jazykovedcami (J. Štolcom, J. Orlovským a i.). Pri regionálnom výskume najväčšiu pozornosť venoval oblasti Kysúc a Gemera. Prekladal najmä odborné práce z ruštiny, z ktorých najväčší ohlas mal preklad knihy *Etnos a etnografia*. Písal scenáre k televíznym etnografickým filmom, organizoval sympóziá, bol členom redakčných rád rozličných edícií, zborníkov a časopisov. Za svoju bohato rozvinutú vedeckú a organizačnú prácu získal A. Pranda mnoho cien a uznaní.

Ako pokračovateľovi prof. Jána Stanislava v úsilí o zvýšenie jazykovej kultúry v opere a divadle patrí A. Prandovi čestné miesto aj v dejinách slovenskej jazykovedy.

Bibliografia jazykovedných a iných prác A. Prandu je uverejnená v časopise Obzor Gemera, *10*, 1979, s. 185—193, pokračovanie v roč. *15*, 1984, s. 103—105.

K. Palkovič

Vedecký seminár mladých pracovníkov JÚĽŠ SAV

Dňa 14. novembra 1984 sa v zasadacej miestnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV konal 1. vedecký seminár mladých pracovníkov JÚĽŠ. Tento seminár je pokračovaním štyroch ročníkov súťaže mladých pracovníkov základného výskumu, o ktorých sme už v tomto časopise informovali (porov. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 311—313; Slovenská reč, *48*, 1983, s. 302—303; Slovenská reč, *49*, 1984, s. 369—371).

Prvý ročník súťaže mladých pracovníkov vedeckých pracovísk SAV a udeľovania plakiet SAV a SZM, ktorý má novú koncepciu, oficiálne vyhlásil osobitným listom adresovaným riaditeľom vedeckých pracovísk SAV predseda SAV ako vedecký seminár mladých pracovníkov. Podľa nového štatútu súťaže jednotného pre všetky vedecké pracoviská účastníci posielajú záväzné prihlášky do súťaže na sekretariát riaditeľa vedeckého pracoviska SAV so súhlasom priameho nadriadeného pracovníka do 31. 3. príslušného súťažného roka; písomné súťažné práce sa odovzdávajú v definitívnej podobe do 30. 9. súťažného roka spolu s odporúčaním priameho nadriadeného pracovníka. Súťažné práce hodnotí najmenej päťčlenná komisia, ktorú vymenúva riaditeľ pracoviska. Jej členom je aj zástupca ZO SZM, ktorý pôsobí vo funkcii organizačného tajomníka súťaže. Práce sa obhajujú ústne na verejnom zasadaní komisie. Na záver seminára sa určia tri najlepšie práce a vyhlási sa ďalší ročník súťaže. Riaditelia vedeckých pracovísk SAV predkladajú Predsedníctvu SAV návrh na udelenie spoločnej plakety SAV a SÚV SZM za víťazné práce v tejto súťaži. Spoločnú plaketu SAV a SÚV SZM bude udeľovať Predsedníctvo SAV a Predsedníctvo SÚV SZM pri príležitosti 17. novembra v celkovom počte 6 plakiet ročne.

V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sa na súťaži zúčastnili 6 pracovníci v rámci týchto úloh štátneho plánu základného výskumu: Algoritmus morfologickej analýzy (1 práca), Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (4 práce), Výskum dejín spisovnej slovenčiny (1 práca). Do komisie, ktorá po-

sudzovala súťažné práce, boli vymenovaní títo členovia: dr. K. Buzássyová, CSc., prof. dr. J. Horecký, DrSc., dr. E. Kučerová, CSc., dr. I. Ripka, CSc., a dr. E. Nemcová, CSc. (zástupkyňa ZO SZM).

M. Nábělková v štúdii *K problematike rozvíjania kvalifikačných významov pri vzťahových prídavných menách* prináša dôležité spresnenie doterajších pokusov o klasifikáciu prídavných mien. Autorka skúma nadobúdanie kvalitatívneho významu pri desubstantívnych adjektívach. Príčiny sémantických posunov pri týchto adjektívach vidí jednak v obraznosti, metaforickosti a jednak v subjektívnom hodnotiacom prístupe používateľa jazyka, hodnotí stupňovitosť tohto rozvíjania a pokúša sa nájsť zlomové body v konštruovaných stupniciach. — E. Nemcová prihlásila do súťaže prácu *Algoritmus na generovanie slovných tvarov substantív, adjektív a numerálií.* Úlohou algoritmu je umožniť automatické vyhľadávanie slov (obmedzených na substantíva, adjektíva a numeráliá) v súvislých textoch tak, že sa vytvorí úplná paradigma daného slova k danému slovnému tvaru. Autorka v práci podala charakteristiku analyzačného a generovacieho algoritmu s poznámkami o štruktúre a o funkciách algoritmu, o poliach a premenných, s ktorými algoritmus pracuje, o charakteristike inštrukcií algoritmu a o moduloch jednotlivých procedúr schematicky naznačených na schéme analyzačno-generovacieho algoritmu. — J. Pavlovič sa v štúdii *Využitie negácie v štylistickej rovine jazyka* pokúsil o súhrnnú charakteristiku predponových morfém vyjadrujúcich negáciu v slovenčine. Autor upozornil aj na niektoré nové aspekty využitia negácie a na bohatom dokladovom materiáli ukázal celý rad prefixálnych slovotvorných prostriedkov, a to od prefixu *ne-* až po prefixy *pesudo-, kvázi-, kontra-,* ktoré negáciu viac-menej naznačujú. — B. Ricziová v štúdii *Z pravopisnej problematiky kamaldulských rukopisov* (označovanie palatálnosti spoluhlások *d', t', n'*), ktorá je prínosom k praxi historickej lexikografie na Slovensku, podrobne analyzovala označovanie spoluhlások *d', t', n'* na konci slov i v závislých pozíciách a vyložila aj príslušné poučky v latinských knižných gramatických dielach. Z dvoch možností (prepisovať znakom jotácie aj zadné vokály alebo označovať iba palatálnosť dentál) sa autorka priklonila k druhému riešeniu na základe zistenia pisárskej praxe v skúmaných rukopisoch. — J. Sejáková prihlásila do súťaže štúdiu *Adjektivizácia trpných príčastí v slovenčine.* Na základe rozboru rozsiahleho súboru príčastí konštatovala, že forma príčastia vyjadruje predovšetkým parciálny význam v rámci slovesnej paradigmy, ďalej parciálny význam blízky adjektívnemu významu (1. stupeň adjektivizácie) a napokon vlastný adjektívny význam (2. stupeň adjektivizácie). Tieto rozdiely overovala vhodnými transformáciami a splňaním, resp. nesplňaním formálnych i sémantických podmienok. Klasifikáciu autorka oprela o jednoznačné kritériá, preto jej výklad o fungovaní príčastí v súčasnej slovenčine bol presvedčivý. — J. Šikra v štúdii *Dimenzný prístup k sémantike slovenských prísloviek spôsobu* uplatnil pri skúmaní sémantiky prísloviek dimenzný prístup (dimenzie chápe podobne ako T. T. Ballmer a W. Brennenstuhl). Autor analyzoval sémantické vlastnosti prísloviek vlastného spôsobu vzhľadom na ich spájateľnosť so slovesami a naznačil možnosti prístupu k ostatným príslovkám spôsobu, ktoré sa nevyznačujú vyhranenou spájateľnosťou so slovesami určitej lexikálno-sémantickej skupiny.

Vedecký seminár mladých pracovníkov JÚĽŠ SAV, ktorý sa tešil záujmu nielen mladých pracovníkov, ale aj ostatných kolegov, mal tvorivú pracovnú atmosféru. Po ústnom obhájení súťažných prác, prečítaní odborných posudkov

a po bohatej diskusii komisia skonštatovala, že všetky práce predložené do súťaže majú dobrú odbornú úroveň, a navrhla ich publikovať v odborných časopisoch. Do ďalšieho kola súťaže odporúčala práce M. Nábělkovej, B. Ricziovej a J. Sejákovej.

Prvý ročník novokoncipovanej súťaže mladých pracovníkov možno hodnotiť kladne. Ním sa súťaž dostala na vyššiu úroveň a dobre sa v ňom predstavila aktivita mladých pri plnení úloh na pracovisku.

K. Hegerová

XX. letný seminár slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca

V dňoch 29. júla — 25. augusta 1984 konal sa na Univerzite Komenského v Bratislave jubilejný *Letný seminár slovenského jazyka a kultúry*. Riaditeľ seminára prof. dr. Jozef Mistrík sa v článku uverejnenom v Pravde 10. 8. 1984 vyjadril o cieli a funkciách seminára takto: „Mnohé letné školy svojimi osnovami a metódami ustrnuli na úrovni inštitúcií spred päťdesiatich rokov a svoj program organizujú takmer izolovane a odtrhnuto od reálií krajiny. Programová náplň nášho seminára sa mení a musí sa meniť najmä preto, že u nás hlavne v posledných desaťročiach sme svedkami prudkých premien a kontrastov s minulosťou. Modernizácia jazyka súvisí so socializáciou krajiny, s modernizáciou jej výroby, ale aj s našimi novými úlohami a reáliami, vyplývajúcimi zo zaradenia do rodiny socialistického spoločenstva. Slovensko už dnes nemožno študovať a poznávať iba cez slovenčinu alebo cez literatúru, lež naopak, cez Slovensko študovať vývin a súčasnú podobu jazyka, ako aj literatúry, kultúry, histórie a ostatných slovakistických disciplín."

Letný seminár slovenského jazyka a kultúry sa konal v roku 40. výročia Slovenského národného povstania. Program seminára bol motivovaný touto významnou udalosťou tak, aby sa záujemcovia o našu krajinu, ktorí boli u nás v augustových dňoch, presvedčili o tom, čo znamenalo pre naše národy i pre mier vo svete Slovenské národné povstanie. Na seminári sa zúčastnilo 145 účastníkov z 23 krajín. V porovnaní s vlaňajším ročníkom vzrástol počet účastníkov o 10 %. Najpočetnejšiu sociologickú skupinu tvorili študenti (priemerný vek frekventantov bol 30 rokov). Ich jazyková spôsobilosť veľmi dobre odzrkadľovala prácu našich lektorátov v zahraničí, najmä však v NDR, Taliansku, Fínsku, Španielsku, USA a PĽR. Možno konštatovať, že záujem o seminár prejavuje z roka na rok viac graduovaných zahraničných odborníkov — lingvistov, literátov, historikov, sociológov, etnografov, muzikológov, knihovedcov zo všetkých socialistických krajín, ďalej z Belgicka, Dánska, Egypta, Grécka, Japonska, Jordánska, Kanady, NSR, Talianska, USA a Veľkej Británie.

Program seminára sledoval vyššie uvedené ciele, a tak sa aj tohto roku realizoval jednak pomocou vedeckých prednášok a odborných lektorských kurzov slovenského jazyka, jednak pomocou vlastivedných exkurzií, návštevami kultúrnych podujatí, spoločenských stretnutí, individuálnymi konzultáciami a pod. Na seminári odznelo 43 vedeckých prednášok s politicko-historickou, literárnovednou, umenovednou, národopisnou, jazykovednou, pedagogickou a krajinovednou tematikou. Po skončení seminára dostali účastníci v poradí už 13. zborník prednášok SAS. Zoznam prednášaných jazykovedných tém uvá-

dzame v takom poradí, v akom odzneli na seminári: *Aký jazyk je slovenčina* (Ľ. Novák), *Špecifiká stupňovania v slovenčine* (K. Buzássyová), *Historický slovník slovenského jazyka* (V. Blanár), *Príprava nových pravidiel slovenského pravopisu* (J. Kačala), *Konfrontácia slovenskej a ruskej skladby* (J. Svetlík), *Kvantita v spisovnej slovenčine* (J. Sabol), *Grafológia v textológii* (J. Mistrík), *Wolfgang von Kempelen a jeho hovoriaci stroj* (S. Ondrejovič), *Zo slovensko-českej lexikálnej konfrontácie* (Š. Ondruš), *Obyvateľské mená v spisovnej slovenčine* (L. Dvonč), *Matematika v textológii* (J. Mistrík), *Sloviacka otázka v dejinách slovenčiny* (Š. Švagrovský), *Morfologická problematika slovenčiny ako cudzieho jazyka* (P. Baláž), *Obsahové vedľajšie vety v slovenčine* (M. Darovec).

Na vlastivedných exkurziách videli frekventanti takmer celé územie Slovenska, navštívili niektoré pamätné miesta SNP. K príťažlivým a užitočným patrili stretnutia s poprednými slovenskými spisovateľmi a literárnymi teoretikmi (M. Válek, V. Mihálik, M. Rúfus, Ľ. Feldek, L. Vadkerti-Gavorníková, V. Mináč, A. Bednár, L. Ballek, V. Šikula, J. Solovič, M. Tomčík, K. Rosenbaum atď.).

V pomerne krátkom časovom rozpätí získali účastníci Letného seminára slovenského jazyka a kultúry množstvo informácií, ktoré budú môcť uplatniť v prospech našej krajiny a ostatných socialistických štátov.

D. Augustinská

Seminár macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry

V dňoch 3.—24. 8. 1984 bol v Ochride XVII. ročník seminára macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry, ktorý usporiadala Univerzita Cyrila a Metoda v Skopje pod vedením riaditeľa seminára dr. Kirila Koneského, riadneho profesora na Filologickej fakulte v Skopje.

Na seminári v Ochride bolo 96 účastníkov z 26 krajín a 5 kontinentov. Zúčastnili sa na ňom profesori, vedeckí pracovníci, lektori iných jazykov, spisovatelia, prekladatelia, študenti a i. Najviac účastníkov bolo z PĽR (25), potom z ČSSR (5), z NDR (5), z Talianska (5), z Austrálie (5), zo ZSSR (3).

Účastníci seminára boli rozdelení do troch základných kurzov: do kurzov pre začiatočníkov, do stredných kurzov a do kurzov pre pokročilých. Okrem každodenných lektorských cvičení sa konal cyklus prednášok o macedónskom jazyku, literatúre a kultúre na rozličné témy (napr. o formovaní macedónskeho kultúrneho jazyka, o macedónskej poézii, ale aj o macedónskych piesňach, o macedónskom filme a pod.). Pre účastníkov seminára boli pripravené učebnice, konverzačné príručky, slovníky a iná literatúra, najmä pôvodná macedónska próza, poézia, preklady z iných literatúr, ako aj odborné publikácie.

Počas seminára (od 13.—16. 8. 1984) prebiehala XI. vedecká diskusia. Dva dni sa účastníci tohto vedeckého podujatia (ku ktorým okrem účastníkov seminára patrili ďalší domáci i zahraniční pracovníci v oblasti macedónskeho jazyka, kultúry a literatúry) venovali otázkam jazyka a dva dni otázkam literatúry a kultúry.

Referáty a diskusie z oblasti lingvistiky boli zamerané na dve hlavné témy: na otázky macedónskeho slovosledu a na problematiku prozodického systému v macedónčine (v spisovnom jazyku i v nárečiach) vo vzťahu so systémami iných balkánskych jazykov.

Vedecká diskusia zameraná na otázky literatúry sa tematicky sústredila na dva základné okruhy: na kontakty a vplyvy stredovekej literatúry v Juhoslávii a na Balkáne a na aspekty a metódy súčasnej literárnej kritiky.

Z prednášok, ktoré odzneli na seminári, ako aj z vedeckej diskusie bude pripravený zborník, ktorý vyjde v lete 1985 (tohto roku vydali zborník prednášok z roku 1983).

Pre účastníkov seminára okrem lektorátov a prednášok bol pripravený kultúrny program, besedy so spisovateľmi, dva celodenné zájazdy (Sv. Naum, Struga), stretnutie s predstaviteľmi mesta Ochridu a i. Medzi veľké zážitky účastníkov patril recitál z poézie Blaže Koneského a Petra M. Andreevského. Účastníci seminára boli prítomní aj na otvorení festivalu folklórnych súborov v Ochride.

Seminár macedónskeho jazyka, literatúry a kultúry sa ukončil spoločným stretnutím s predstaviteľmi Univerzity Cyrila a Metoda v Skopje 22. augusta a slávnostným zakončením 23. augusta.

E. Bajzíková

Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přirovnání. Red. F. Čermák et al. Praha, Academia 1983. 942 s.

V posledných desaťročiach sa zaznamenal u nás i v zahraničí zvýšený záujem o výskum idiomatiky a frazeológie. Efektným výsledkom takéhoto výskumu v oblasti českého jazyka je prvý zväzok *Slovníka českej frazeológie a idiomatiky*, obsahujúci opis a výklad prirovnaní v súčasnej češtine (t. j. v češtine druhej polovice 20. stor.). Slovník spracoval kolektív autorov z Filozofickej fakulty UK v Prahe pod vedením F. Čermáka a J. Hronka, a to veľmi dôkladne a v mnohom aj novátorsky, takže môže byť bohatým zdrojom poučenia a informácií nielen pre jazykovedcov, ale aj pre najširšiu verejnosť. Prvý diel slovníka, ktorý recenzujeme, obsahuje v relatívnej úplnosti súbor ustálených viacslovných pomenovaní z oblasti prirovnania, pričom sa tu osobitná pozornosť venuje aj prirovnaniam z hovoreného jazyka, a to spisovným i nespisovným. Za hlavnú úlohu si slovník kladie slúžiť ako spoľahlivá príručka na príležitostné i systematické overovanie a zisťovanie českých prirovnaní, a to domácemu i zahraničnému používateľovi (teda aj na prípadné komparatistické výskumy); slovník zachytáva, ale aj stabilizuje súčasný stav českých prirovnaní, pričom prihliada aj na ich staršie i novšie varianty, čím dáva obraz o značnej premenlivosti a o vývojovom dynamizme tejto oblasti jazykových prostriedkov (s. 9).

Za idiomatický a frazeologický výraz sa v tomto slovníku považuje ustálená kombinácia slov, ktorá je príznačná tým, že jej člen je schopný sa v danom význame a funkcii spájať s inými slovami len veľmi obmedzene a že pre takúto kombináciu býva charakteristická jej neobvyklá prenesenosť, sémantický posun (s. 10). Do slovníka však neboli zahrnuté individuálne autorské výrazy (teda neustálené) a terminologické výrazy odborných vied. Zdrojom pre slovník bol materiál zo slovníkov súčasnej češtiny, ďalej zo špeciálnej excerpcie asi stovky románových a dramatických textov, ktoré vyšli po r. 1960, ako aj materiál získaný rozličnými anketami najmä zo živého hovoreného jazyka, overený kolektívnym jazykovým vedomím autorského a redakčného kolektívu (s. 10). Slovník je zostavený abecedne a obsahuje asi 2050 plných heslových statí, asi 350 redu-

kovaných a množstvo odkazových hesiel. Každé heslo je abecedne zaradené podľa svojho prvého substantíva, ak ho nemá, tak podľa prvého adjektíva alebo prvého slovesa či adverbia, a to na pravej strane prirovnania, teda za prirovnávacím slovom. Ak heslo nemá uvedené slovné druhy, tak sa zaradilo mechanicky podľa prvého slova spojenia.

Heslová frazéma sa v slovníku uvádza podľa možnosti vo svojom základnom tvare (t. j. nominatívne, infinitívne a pod.). Môže obsahovať syntagmatické varianty, ktoré sa môžu vypustiť (v okrúhlej zátvorke) a paradigmatické varianty, ktoré sú alternujúce (uvádzajú sa za lomkou), napr. *stát/zůstat/zůstat stát jak (solný) sloup.* Časť frazémy uvedená v hranatej zátvorke upozorňuje na záväzný alebo charakteristický slovný kontext, napr. *dělej jak/co dělej [stejně se ti to nepodaří/nepovede].* Ďalej sa v heslovej frazéme vyznačujú slová funkčne (t. j. gramaticky) alebo lexikálne obmieňateľné. Slovo, podľa ktorého je prirovnanie abecedne zaradené, je vytlačené riedene. Ako už z toho vidieť, heslová frazéma sa v tomto slovníku podáva veľmi premyslene a dômyselne, hoci na prvý pohľad značne komplikovane.

Za tvarom každej heslovej frazémy sú v slovníku údaje o jej štýlovej príslušnosti a o jej prípadnom expresívnom zafarbení. Nápadná je tu dosť častá kombinácia dvoch štýlových charakteristík, čím sa vyjadruje nielen šírka využívania patričného prirovnania, a teda aj výraznejšie štýlové kolísanie, ale aj ťažkosti s presnejším určením jeho štýlu. Pritom sa berie do úvahy príslušnosť k básnickému, knižnému, publicistickému, neutrálnemu, hovorovému štýlu, k slangu, príp. aj argotu (s. 14). Veľmi podrobne je špecifikovaná aj expresivita, a to v opozíciách: *priaznivý — nepriaznivý, pochvalný — hanlivý, obdivný — pohrdlivý, žartovný — posmešný, maznavý — zhrubnutý,* príp. *vulgárny,* ďalej *prekvapivý, varovný* a *ironický.* Je však známe, že prirovnania (ako aj ostatné frazémy a idiómy) môžu nadobúdať rozličný expresívny ráz (napr. častú iróniu) až v kontexte. Za týmito údajmi nasleduje ešte vyznačenie frekvencie prirovnania: bežné prirovnania nemajú nijaký údaj, vyznačujú sa iba zriedkavé a zastarávajúce prirovnania.

Za štýlovou charakteristikou sa uvádza rad gramatických kategórií (a nepriamo teda aj tvarov), ktoré heslové prirovnanie vo svojom bežnom používaní nemáva (ide o kategórie ako tvrdenie — otázka, klad — zápor, aktívum — pasívum, indikatív — kondicionál, préteritum — prézens, singulár — plurál a pod.). Je totiž známe, že frazéma nie je schopná realizovať plný súbor týchto kategórií, ba čím je počet možných kategórií a teda i spôsobov použitia menší, tým je takýto výraz idiomatickejší (s. 16). V praxi sa to prejavuje výraznou zmeravenosťou alebo aj sémantickou špecifickosťou frazémy; napr. prirovnanie *Mám hlad ako vlk* nemožno použiť ako zisťovaciu otázku **Máš hlad ako vlk?* Podobne je pre prirovnania príznačná nemožnosť utvoriť pasívum alebo imperatív, resp. 1. os. sg., porov.: *Jsem utahanej jak pes,* ale **Jsem chytrý jako liška* a pod. Všetky možnosti použitia sa tu však presne zachytiť nemôžu, lebo pre celú idiomatiku i frazeológiu je charakteristická veľká potencialita ďalšieho úzu, t. j. v posunoch, v inováciách i osobných aktualizáciách.

Nasledujúci údaj v záhlaví hesla sa týka výskytu paralelne existujúcich jeho ďalších podôb, ktoré síce majú inú textovú funkciu a syntaktickú platnosť, ale význam zachovávajú rovnaký. Ide o tzv. transformácie, ktoré sú rozličného druhu: nominalizácia *(být hubený jak lunt → někdo jak lunt, hubený jak lunt),* ďalej adjektivizácia *(být bojovný jak kohout → bojovný jak kohout),* verbalizácia

(svítit očima jak kočka → oči jí svítí jak kočce) a adverbializácia *(být bojovný jak kohout → bojovně jak kohout).*

Pre pochopenie prirovnania a pre jeho správne použitie sú veľmi dôležité údaje o význame prirovnania. Pred výkladom významu predchádza v zátvorke uvedený kontext a hlavná valencia každého výrazu, t. j. druh vzťahu k niektorým súčastiam tohto kontextu (k rozličným osobám, veciam, okolnostiam a pod., ktoré sa na prirovnaní v konkrétnom kontexte zúčastňujú). Okrem toho sú tu zachytené aj ďalšie faktory kontextu, najmä typické okolnosti použitia, motivácia použitia a pod., ďalej či ide o trvalú alebo dočasnú vlastnosť atď. Pri samotnom výklade významu prirovnania ide najmä o postihnutie druhu podobnosti najmä opisom hlavných sémantických čŕt. Polysémia je tu — v porovnaní s jednoslovnými výrazmi — veľmi zriedkavá. Aj pri význame prirovnaní je jeho šírka i platnosť značne potenciálna s možnosťami ďalších odtienkov, čo naznačujú časté skratky typu: *ap., ai., príp.*

Za charakteristikou významu a po exemplifikácii (ktorá má vždy podobu vety) uvádzajú sa rozličné doplňujúce poznámky, napr. o možnosti použiť prirovnanie v pl., v kondicionáli, negatívnom imperatíve, príp. v otázke a pod., ďalej je tu prípadná etymológia menej bežného slova, historické poznámky o výraze dnes už nezrozumiteľnom, poukaz na rozličné črty rýmu v prirovnaniach, upozornenie na iné varianty hesla a pod. Nasledujúca časť hesla zaraďuje heslové prirovnanie do celého systému ustálených frazém a idiómov zo sémantickej a funkčnej stránky, a to na princípe podobnosti a ekvivalencie, opozície, antonymie a funkčnom, textovom kontraste. V prvom prípade ide o synonymá a blízke heslá uvádzané skratkou *porov. (Cf = confer);* v druhom prípade ide najmä o antonymá. Sú to vlastne odkazy, pomocou ktorých sa každé heslo zaraďuje do sémantických tried všetkých podobných výrazov, takže používateľovi sa takto umožňuje zisťovať množstvo ďalších súvislostí daného hesla.

Poslednou časťou hesla sú štvorjazyčné ekvivalenty v jeho základnom význame, a to anglické, nemecké, francúzske a ruské. Pritom sa rozlišujú ekvivalenty štruktúrne odlišné od češtiny (nie sú napr. ani prirovnaniami, príp. sú iba jednoslovné) a plnohodnotné ekvivalenty, ktoré sú v prevahe.

Vymenované položky sú v slovníku obsahom všetkých plne spracovaných heslových prirovnaní, čo dáva dostatočný obraz o impozantnom množstve informácií, ktoré slovník poskytuje a ktoré musia uspokojiť aj toho najnáročnejšieho používateľa. Pravda, nie všetky položky sú rovnako dôležité a nie sú ani rovnako dôkladne vypracované, napriek tomu takto podrobne a obšírne spracovaná frazeológia nemá obdobu v iných slovníkoch tohto druhu. Od používateľa to však vyžaduje značnú námahu oboznámiť sa so štruktúrou hesla a najmä osvojiť si pomerne veľa skratiek a značiek, zväčša originálnych, netradičných. (Škoda, že ich nevytlačili na voľnom vkladateľnom tvrdšom papieri, ktorý by bol stále poruke.) Odmenou za to je však naozaj úctyhodné množstvo informácií o jednotlivých prirovnaniach, a to nielen jazykového charakteru, ale aj širšieho (porov. napr. relatívne veľké množstvo českých prirovnaní so slovom *čert, koza, pes, opica, hovno* alebo prirovnania typu *Je to jasné jak Brno, facka jak Brno, lež jak Brno, pětka jak Brno, srát jak Brno; chodit jak posranej Saks, Němec jak poleno, vožralej jak Dán; dřít/dělat jak Slovák* a pod.).

Za slovníkovým spracovaním prirovnaní, ktoré tvorí jadro knihy (s. 31—413), nasleduje sémantický register všetkých hesiel (s. 417—461), vlastne synonymný slovník prirovnaní, čiže súbor českých prirovnaní usporiadaný síce abecedne,

ale podľa princípu podobnosti. Pretože prirovnania sa vzťahujú predovšetkým na vlastnosti, príp. stavy, tento sémantický register, ktorého heslá sú spravidla jednoslovné, sa skladá predovšetkým z adjektív a slovies, je teda značne zjednodušený. Pritom heslovým slovom (je ich asi 800), ku ktorému sú konkrétne výrazy priraďované, býva ten najbežnejší výraz (napr. prirovnanie *je to jak houska na krámě* je zaradené pod heslom *jasný, zrejmý;* prirovnanie *je tu jak v márnici* je pod heslom *zima, studený* a pod.).

Na konci slovníka je pripojená štúdia jedného z hlavných autorov a redaktorov F. Čermáka *Česká přirovnání* (s. 463—492). V jej úvodnej časti autor hovorí o idiomatike a frazeológii v doterajšej českej lexikografii, ďalej o poňatí idiomatiky a frazeológie (predovšetkým o ich anomálnej kombinatorike) a najmä o prirovnaní, ktoré vzniká na základe podobnosti medzi dvoma javmi. Prirovnanie tu vymedzuje ako „ustálené a idiomatické pomenovanie slúžiace na označenie a hodnotenie (predovšetkým) podobnostného vzťahu medzi menom (substantívom), určeným v konkrétnom texte, a vopred daným modelom" (s. 466).

Podľa autorovho zistenia sa prirovnanie ako jednotka idiomatiky a frazeológie formálne realizuje všetkými štyrmi autosémantickými slovnými druhmi: substantívom, adjektívom, verbom a adverbiom. V praxi sa však na ľavej strane (od prirovnávacieho slova) stretávame bežne iba s verbom a adjektívom, kým pravá strana vo väčšine prípadov je založená na substantíve a na substantivizovanom adjektíve (napr. *poslouchat jako hodiny, tvrdý jak kámen* a pod.). Pre české prirovnanie je teda najbežnejší, najzákladnejší typ *V(erbum) — k(omparátor) — S(ubstantívum),* príp. v rozšírenej podobe *V — A(djektívum) — k — S* a *V — k — Av (deverbatívne adjektívum).* Uvedené štyri autosémantické slová vstupujú do radu bežných kolokácií, slovných spojení (typu *V — S, S — V, V — A, V — V, A — S, S — A* atď.). Okrem toho prirovnanie nemusí mať vždy rovnakú, jedinú podobu, ale sa môže prejaviť v rozličnej (ale ustálenej!) variantnosti, napr. *střežit něco jak (vzácný) poklad, mít nohy jak z olova/olověné* a pod. Pritom na pravej strane sa môžu vyskytnúť aj nepríbuzné, významovo nepodobné komponenty (napr. *žárlit jak blázen/čert*), kým na ľavej strane ide spravidla o slová významovo blízke až synonymné.

Pozoruhodné je autorovo schematické zobrazenie prirovnania zo sémantickej stránky: *(Kd) — R — (Tk) — k — Kt,* napr. *Ten sládek (Kd) je (R) tlustý (Tk) jak (k) sud (Kt). Kd* (comparandum) je kontextom doplňovaný (aktualizovaný) výraz, na ktorý sa vlastné prirovnanie vzťahuje. Podľa autorovho zistenia až 80 % súčasných českých prirovnaní sa týka človeka a len ostatok sa týka vecí a abstrákt. *R* (relátor) je relačný prvok obyčajne verbálnej povahy, ktorý tvorí formálny predikačný základ celého prirovnania a naznačuje druh podobnostného vzťahu. *Tk* (tertium comparationis) je niekedy lexikálne vyjadrený spoločný znak vzťahujúci sa na komparandum i komparátum, na základe ktorého sa vytvára medzi nimi vlastný vzťah podobnosti. Komparátor *(k)* je jediným formálnym znakom prirovnaní. Najčastejšie je to *jako,* ale bývajú aj iné: *až, co, div, jen* a pod. (napr. *jí, až mu oči lezou z důlků; utíká, co mu nohy stačí; kouká, div si oči nevykouká* a pod.). *Kt* (komparátum) je vlastné jadro prirovnania, ktoré slúži na ozrejmenie, aktualizovanie komparanda.

Z hľadiska štruktúrnej funkcie, t. j. miesta vo formálnej štruktúre kontextu, prirovnanie funguje ako samostatný prehovor alebo veta. Z hľadiska nominatívnej funkcie je prirovnanie komplexný predikatívny útvar, založený na výrazoch s denotátmi povahy ikonickej (podobnostnej, napr. *pes, kámen*), zriedka-

vejšie aj symbolickej (napr. *hrom, prase*) a ojedinele aj indexálnej (napr. *ten, nikdo*). V prehľadnej tabuľke (s. 487) podáva autor štruktúrnu klasifikáciu českých prirovnaní, pravda, iba typovo, lebo skutočné množstvo kombinácií dosahuje veľký počet. Pokiaľ ide o sémantickú klasifikáciu, podľa autora ju predstavuje, hoci v značne zjednodušenej podobe, pripojený sémantický register.

Štúdiu zakončuje stať o transformácii prirovnania, t. j. o takej jeho zmenenej podobe, ktorá je východiskovému útvaru podobná významovo i formálne, funkčne sa však (na rozdiel od variantu) od neho líši. Autor rozlišuje medzirovinovú transformáciu *(bílý jako sníh → sněhobílý)*, syntagmatickú *(být rychlý jako blesk → rychlý jako blesk)*, paradigmatickú *(letěl jako blesk → přiletěl jako blesk)* a gramatickú (morfologickú) transformáciu. Závažná je autorova záverečná myšlienka, že prirovnanie založené na podobnosti je často aj prvou inštanciou vzniku idiómu, z ktorého ďalšími transformáciami a postupnou idiomatizáciou významu vzniká rad ďalších idiómov a frazém.

Na záver zhrnujeme naše dojmy z recenzovaného slovníka o českých prirovnaniach v tom zmysle, že je to dielo teoreticky veľmi hlboko premyslené a primerane tomu dôkladne spracované, takže podáva vyčerpávajúce informácie o súčasných českých ustálených prirovnaniach. K slovníku je pripojená teoreticky hlboko fundovaná štúdia F. Čermáka o českých prirovnaniach. Podobným spôsobom sa majú v 2. zv. Slovníka českej frazeológie a idiomatiky spracovať nominálne synsématické výrazy a v 3. zv. verbálne výrazy. Záujemcovia o český jazyk sa teda majú na čo tešiť. Pre nás môže byť tento slovník vzorom a podnetom na podobnú prácu o slovenčine.

F. Buffa

Mechanizmus ľudskej reči Wolfganga von Kempelena

23. januára 1984 uplynulo práve 250 rokov od narodenia významného mechanika, vynálezcu a konštruktéra automatov, polyhistora, výtvarníka, dramatika a básnika Wolfganga von Kempelena. Tento bratislavský rodák sa preslávil mnohými vynálezmi, najmä šachovým automatom, známym na celom svete, dnes však vieme, že to najcennejšie, čo vyšlo spod jeho zázračných rúk, je „hovoriaci stroj". V súvise s prácou na tomto stroji vznikol rozsiahly spis, ktorý Kempelen vydal vo Viedni v r. 1791 pod názvom *Mechanizmus der menschlichen Sprache nebst Beschreibung einer sprechenden Maschine* (Mechanizmus ľudskej reči s pripojeným opisom hovoriaceho stroja). O tomto mimoriadnom dokumente sme podrobne písali v článku Wolfgang von Kempelen a jeho hovoriaci stroj, ktorý vyšiel v zborníku Studia Academica Slovaca 13 (red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 413—433). Stručnými poznámkami sa vraciame k tejto téme, aby sme zdôraznili niektoré základné fakty o tejto knihe a súčasne ich na niektorých miestach doplnili. Poznanie Kempelenovho spisu je dôležité nielen z hľadiska poznania dejín slovenskej vedy, ale je to nevyhnutné aj pre objektívne zhodnotenie starších etáp dejín jazykovedy rozvíjanej na Slovensku.

Kempelenov takmer 500-stránkový spis Mechanizmus ľudskej reči sa člení na päť kapitol, ktoré už samy jasne naznačujú zameranie tejto práce: 1. Všeobecne o jazyku (s. 2—29), 2. Myšlienky o otázke, či jazyk vymysleli ľudia alebo či im bol daný zhora; či všetky jazyky vznikli z jedného základného jazyka (s. 29—56), 3. O rečových nástrojoch a ich zariadeniach (s. 57—177), 4.

O hláskach alebo písmenách európskych jazykov (s. 178—387), 5. O hovoriacom stroji (s. 388—456).

Mnoho hovorí už prvá veta knihy: „Jazyk v najširšom zmysle je schopnosť oznámiť iným svoje pocity a myšlienky pomocou znakov" (s. 2), v ktorej sa nie náhodou spomínajú pocity pred myšlienkami. Kempelen totiž reč chápe širšie, rozlišujúc „jednoduchú", „prírodnú" reč, obmedzenú iba na pár „pojmov" a vlastnú len zvieratám, a „zloženú" (zusammengesetzt), ktorú sa treba učiť a ktorá čo do rozsahu nemá hranice.

V Kempelenovej dobe boli iste objavné aj jeho výskumy o správaní sa a komunikácii zvierat. Usiloval sa pochopiť najmä „reč" psa, ktorý podľa jeho predpokladu má najrozvinutejšie predstavy a najlepšie ich vie vyjadriť. Hlavný dôraz však kladie na opis vzniku hlások ľudskej reči, ktoré fungujú ako znaky a ktorých kombinácie slúžia na vyjadrenie a odovzdávanie myšlienok.

V druhej časti podáva autor obdivuhodne zasvätený prehľad vedeckej diskusie svojich súčasníkov o pôvode jazyka. Z dejín jazykovedy je známe, že v 2. polovici 18. stor. viedli najmä P. Süssmilch a J. G. Herder zápalistý spor o tom, či je reč ľudského alebo božského pôvodu. Kempelen sa pripojil k mienke Herdera a pokúsil sa jeho hypotézu o ľudskom pôvode jazyka podporiť argumentmi vyplývajúcimi z jeho vlastných pozorovaní rečových procesov. Pozoruhodný je Kempelenov záver, že myslenie v špecifickej ľudskej forme sa rodí len s jazykom.

Kempelen v polemike s Courtom de Gébélinom sa vyslovuje proti teórii o prajazyku. Ak sa podľa neho vyskytujú niektoré slová alebo ich varianty vo viacerých jazykoch, nie je to ešte dôkaz o ich spoločnom pôvode. Môže to byť dôsledok neskoršieho miešania jazykov. Autor Mechanizmu ľudskej reči bol dobre vyzbrojený jazykovými znalosťami (okrem iných jazykov dobre ovládal aj slovenčinu) a navyše na rozdiel od väčšiny učencov svojej doby, zbierajúcich praslová, poznal aj málo známu maďarčinu. A práve i vďaka tejto skutočnosti si osvojil skeptické stanovisko k myšlienke o spoločnom pôvode jazykov. Na mnohých stranách knihy uvádza nemecko-maďarské slovné dvojice zo základnej slovnej zásoby, také ako *Gott — Isten, Weib — asszony, Kuh — tehény, Baum — fa, gross — nagy, ich weine — sírok* a pod., aby ukázal, že tieto dva jazyky nemôžu mať spoločný základný jazyk. Po porovnaní číslovíek v dvanástich jazykoch Ázie a Afriky je ešte skeptickejší. S niektorými svojimi výrokmi o príbuznosti jazykov by sa dnes dostal do polemiky s prívržencami nostratických hypotéz, hoci upozornenie na nepríbuznosť maďarčiny s inými európskymi jazykmi bolo iste na mieste. Niekotré jeho pasáže z výkladu o typológii jazykov znejú skutočne moderne. Keď chceme skúmať rozdiely v jazykoch, nesmieme podľa neho ostať pri slovách, musíme uvažovať aj o skladbe a stavbe jazyka. Jednotlivé slová, ktoré sa zdajú staré, môžu byť ľahko výpožičkami. Výskum slovnej zásoby nestačí, dôležitá je aj gramatika a osobitne syntax (!).

V tretej kapitole sa uvádzajú aj obšírne opisy jednotlivých dýchacích a vlastných rečových orgánov a ich funkcií. Postupne sa opisujú pľúca, priedušnica, hrtan s hrtanovou príchlopkou (epiglottis), nos, ústa, jazyk, zuby a pery. Pri otázke, do akej miery sú opisy rečových orgánov u Kempelena presné, odkazuje sa zvyčajne na E. Bruckeho, profesora viedenskej univerzity a dvorného radcu, ktorý sa o Mechanizme o 85 rokov neskôr vyjadril, že je to najlepšia kniha o fyziológii hlások, akú kedy čítal. Najpodstatnejšie však je, že práve od Kempelena je známa zásadná funkcia nadhrtanových dutín pri tvorbe hlások. Do-

vtedy sa totiž myslelo, že všetko dôležité na vyprodukovanie hlásky sa odohráva v hrtane a procesy prebiehajúce v dutinách nad hrtanom sú sekundárne. Kempelenove pokusy takto prekliesnili cestu k ďalšej etape fonetického výskumu.

Štvrtá kapitola je venovaná tvoreniu hlások („písmen") európskych jazykov. Kempelen vokály charakterizuje na základe dvoch nezávislých fyziologicko-artikulačných parametrov: stupňa otvorenosti úst a otvorenosti tzv. jazykového kanála (priestoru medzi jazykom a tvrdým podnebím). Pozoruhodná je i klasifikácia konsonantov, ktoré Kempelen člení na štyri triedy — 1. celkom nemé *(k, p, t)*, 2. vzdušné *(f, h, ch, s, š)*, 3. zvučné *(b, d, g, l, m, n)* a 4. vzdušné a zvučné *(r, ž, v, w, z)*. Pri každej hláske sa podrobne preberajú spôsoby jej artikulácie i najčastejšie artikulačné chyby, a to v najrozmanitejších jazykoch, ktoré Kempelen poznal. Kempelenovým výkladom skutočne nemožno uprieť inštruktívnosť.

Prílohou ku kapitole o spoluhláskach je ďalšia pozoruhodná časť o spájateľnosti (kombinovateľnosti) hlások na začiatku a na konci slov. Doklady sa čerpajú z najrôznejších jazykov, živých i mŕtvych, niektoré sú aj zo slovenčiny. Čítame tu napr. *hledat, hrat, hzem, dlho, kdo, kteri, mlieko, mnoho, zdravy, zlato, zlomit* a mnohé ďalšie, z nich niektoré sa nám ani nepodarilo identifikovať, napr. *srezo.*

V piatej časti sa dozvedáme o konštrukcii samého hovoriaceho stroja. Tento stroj možno interpretovať ako poznávací model, ktorý modeluje artikulačnú a sčasti akustickú časť komunikačného aktu. Jeho zásadný prínos spočíva práve v tomto dvojnásobnom modelovaní: čisté artikulačné modelovanie by ešte nemalo naozajstnú vedeckú hodnotu, bolo by len napodobnením odpozorovaných artikulačných procesov. Akustické modelovanie zároveň odhalilo relevanciu nadhrtanových dutín v procesoch hovorenia. V tomto rámci možno potom artikulačné procesy opisovať v pojmoch všeobecnej akustiky alebo ako vlastnosti dutín. Vzájomná závislosť modelovania a teórie bola pre Kempelena skôr intuitívnou záležitosťou než premysleným postupom. Je však isté, že keby Kempelen nebol mal výnimočné schopnosti mechanika, ktoré dokázal pri šachovom automate, jeho stroj by bol ostal len jednou z mnohých „hovoriacich hláv". Keby sa nebol zahĺbil do teórie, hovoriaci stroj by nebol mohol byť taký jednoduchý a nebol by mohol byť modelom hlasového traktu. Za model hlasového traktu v pravom zmysle sa nedá považovať Kratzensteinov prístroj, ktorý vznikol približne v rovnakom čase ako Kempelenov, bol však uspôsobený len na tvorenie vokálov. Možno si všimnúť, že kým Kempelen na produkovanie istého súboru hlások používal jednu trubicu, Kratzenstein musel pritom použiť sústavu piatich komplikovaných cylindrov.

Domnievame sa, že nie je nevyhnutné púšťať sa do diskusie, či tento bratislavský rodák (Kempelen prežil v Bratislave väčšinu života) je skutočne zakladateľom experimentálnej fonetiky, ako tvrdia Zwirnerovci, alebo či má ním ostať predsa len abbé Russelot, alebo či je zakladateľom logopédie a predchodcom dnešných syntetizátorov (väčšina dnešných syntetizátorov pracuje skutočne na podobnom princípe ako Kempelenov stroj). Nemožno však poprieť, že jeho hovoriaci stroj i kniha Mechanizmus ľudskej reči si zaslúžia, aby sme ich znova pre seba objavili a prisúdili im také miesto v dejinách slovenskej i svetovej (jazyko)vedy, aké im naozaj patrí.

S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Sloveso odbiť (sa) / odbíjať (sa) a prídavné meno neodbytný. — Sloveso *odbiť (sa) / odbíjať (sa)* je významovo pomerne bohaté. Jeho sémantickú štruktúru podľa SSJ II (1960) tvorí šesť významov: 1. údermi udať čas (o hodinách), 2. odohnať, odbaviť, zbaviť sa niekoho (niečoho), odmietavo sa zachovať k niekomu (k niečomu), 3. odraziť niečo (napr. loptu), 4. úderom, nárazom odraziť, odlomiť istú časť z nejakého celku (napr. *odbiť roh stola, zrkadla*), 5. zriedkavý a zastaraný význam „odraziť, odplaviť sa od brehu", 6. zriedkavý význam „odplatiť sa bitkou za niečo". Rovnaké významy má aj nedokonavý pendant *odbíjať*. Zvratná podoba *odbiť sa* má vlastne iba jeden neutrálny význam „úderom, nárazom sa odraziť, odlomiť z nejakého celku". Druhý význam je expresívny, básnický a zriedkavý: *Počul hlas o d b i ť s a od dolín i skál.* (Rázusová-Martáková). V tých istých významoch sa používa aj nedokonavá podoba *odbíjať sa.*

Medzi uvedenými významami, ktoré majú sémantiku úzko spojenú so základným významom slovesa *biť*, druhý význam sa istým spôsobom vyníma, odlišuje, a to najmä svojou prenesenosťou, v ktorej sa sémantika slovesa *biť* už veľmi nepociťuje. Sloveso *odbiť* v tomto význame sa zhoduje s významom slovies *odohnať, zbaviť sa* (niekoho, niečoho), pravda, nie bitím (vo fyzickom zmysle), ale slovami, postojom, odmietaním. Tu skôr ide o vyjadrenie významu „zbaviť sa prítomnosti niekoho, niečoho, zabrániť existencii, prítomnosti niekoho, niečoho na istom mieste". Zdá sa, že geneticky sa toto sloveso a v tomto význame viac kloní k sémantike slovesa *byť*. V tomto smere je príznačné, že SSJ II (s. 476—477) uvádza aj sloveso *odbyť*, pravda, ako zastarané, ale dokladá ho z literatúry našich realistov (Tajovský, Šoltésová, Rázus). Zvratná podoba *odbyť sa* je doložená z Hviezdoslava: *Poriadne s a všetko o d b y l o.*

Sémantikou a etymológiou tohto slovesa sa zaoberá aj M. Urbančok v štúdii Postavenie predponových slovies s koreňmi *by-* a *bud-* v spisovnej slovenčine (Slovenská reč, *22*, 1957, s. 226—247) na s. 241—245. Obidve vidové podoby tohto slovesa *(odbyť, odbýjať)* označuje v štúdii krížikom (ako zastarané alebo archaické). M. Urbančok v štúdii ďalej konštatuje, že dnes toto sloveso v spisovnej slovenčine už nejestvuje a že ho neuvádzajú ani jedny Pravidlá slovenského pravopisu (je však zaujímavé, že ho — ako sme už uviedli — uvádza SSJ II). Pri tomto slovese identifikoval M. Urbančok tri významy (1. stať sa menším, zmenšiť sa, minúť sa, 2. vykonať, urobiť, vybaviť niečo s niekým, 3. odstrániť, odohnať niekoho, niečo, zbaviť sa niekoho, niečoho), o ktorých tvrdí, že sa dnes už v jazyku nepoužívajú (hoci sám na posledné dva významy cituje doklady z realistických spisovateľov). Najmä na tretí význam uvádza sedem dokladov (porov. s. 242). M. Urbančok ďalej konštatuje, že namiesto slovesa *odbyť — odbýjať* sa používajú slovesá *odbiť — odbíjať*, pravda, v abstraktnejšom význame, pretože tu už vraj nejde o odrazenie niekoho, niečoho úderom, bitím, ale o odstránenie (v abstraktnejšom zmysle) iným spôsobom (rečou, posunkom a pod.), a že sémantický zreteľ sa tu upriamuje skôr na výsledok nejakej činnosti než na to, akým prostriedkom sa dosiahol (porov. s. 243). Slovenská umelecká literatúra (Timrava, Jesenský, F. Kráľ, Ondrejov, Bodenek) síce potvrdzuje Urbančokovo tvrdenie o sémantickom posune tohto slovesa z konkrétnej do abstraktnejšej významovej roviny, ako aj o pravopisnom pre-

hodnotení tohto slovesa *(odbyť → odbiť)*, ale jeho výklad sa nám nezdá celkom presvedčivý (podobne ako pri slovesách *dobýjať sa — dobíjať sa*). Faktom však ostáva, že pôvodné sloveso *odbyť* s významom „odohnať, zbaviť sa niekoho, niečoho" sa začalo pociťovať ako sloveso patriace k slovesu *biť* a adekvátne k tomu sa začalo písať s mäkkým *i* (SSJ II však podobu *odbyť*, i keď ako zastaranú, predsa len uviedol pravdepodobne pod tlakom dokladov z literatúry, ktorú ešte nemožno hodnotiť ako zastaranú).

Sémantické a pravopisné zaradenie pôvodného slovesa *odbyť* do významovej štruktúry slovesa *odbiť* však pomerne silne narúša prídavné meno *neodbytný*, ktoré má zreteľnú väzbu na sloveso *odbyť* nielen z pravopisnej stránky, ale aj z hľadiska svojej pôvodnej sémantiky, alebo ako hovorí M. Urbančok, má významovú oporu v slovese, pravda, nie v podobe *odbiť*, ale *odbyť*. Pritom toto prídavné meno nemá zo štylistickej stránky charakter zastaraného slova. Sloveso *odbiť* a prídavné meno *neodbytný* podľa súčasnej kodifikácie sa kladú na tú istú sémantickú alebo významovú rovinu, ale sa odlišujú v pravopise, pričom pravopis prídavného mena, ale aj slovesa je v praxi pomerne ustálený, to značí, že v jeho pravopise sa chyby nerobia s výnimkou žiakov základnej školy, ktorí na základe priamej významovej súvislosti prídavného mena *neodbytný* so slovesom *odbiť*, resp. aj so slovesom *biť*, toto prídavné meno často píšu po spoluhláske *b* s mäkkým *i* (toto konštatuje aj M. Urbančok, porov. s. 245).

Ak by sme na ukončenie tejto analýzy mali urobiť isté závery a istý návrh pre kodifikáciu, odporúčali by sme pravopisnú nezhodu slovesa *odbiť* (vo význame „odohnať, zbaviť sa niekoho, niečoho") a príd. mena *neodbytný* odstrániť tak, aby sa toto prídavné meno začalo písať s mäkkým *i*.

Pravopisné vyrovnanie však nepokladáme za znak sémantického splynutia slovesa *odbiť* a prídavného mena *neodbitný* (po pravopisnej úprave) s ostatnými významami slovesa *odbiť*. Navrhovali by sme preto, aby sa sloveso *odbiť* vo význame „odohnať, zbaviť sa niekoho, niečoho" vyňalo z radu ostatných významov slovesa *odbiť* a lexikograficky sa spracovalo ako homonymum práve pre jeho odlišný etymologický pôvod i pre jeho súčasný význam, ktorý nemá nič spoločné so sémantikou slovesa *(od)biť*. Keďže oproti prídavnému menu *neodbitný* (po pravopisnej úprave) vo význame „taký, ktorého sa nemožno zbaviť, ktorý sa nedá odohnať, dotieravý", nestojí v slovnej zásobe reálne používaný výraz *neodbitný* vo význame „taký, ktorý nemožno úderom odraziť, odlomiť", nebude ho treba lexikograficky zaraďovať ako homonymum.

Súčasné lexikografické spracovanie slovies *dobyť (sa), dobiť (sa), odbiť* a prídavného mena *neodbytný* nevyhnutne treba postaviť na presnom vymedzení ich základnej sémantiky a rešpektovať aj relatívnu významovú samostatnosť ich nedokonavých podôb. Významy týchto slovies treba v slovníkovom spracovaní doplniť podľa súčasného úzu. Na základe presného vymedzenia ich sémantiky je možné spresniť, resp. definitívne upraviť aj ich pravopisnú stránku. Dúfame, že naša analýza prispela k riešeniu obidvoch stránok týchto slovies: sémantickej i pravopisnej.

F. Kočiš

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 50, 1985, číslo 2. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka S. Číčelová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1985.
Kčs 8,—.